

2002. IV. évfolyam, 2. szám

MODERN FILOLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

A Miskolci Egyetem közleményei
Publications of the University of Miskolc

8.

MODERN FILOLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

A Miskolci Egyetem Modern Filológiai Intézetének
kiadványa

Főszerkesztő

KLAUDY KINGA

Főszerkesztő-helyettes

BODNÁR ILDIKÓ

E-mail: nyecseti@gold.uni-miskolc.hu

Szerkesztőbizottság

DOBOS CSILLA, FÜLÖP ZSUZSA,
SALÁNKI ÁGNES, SIMIGNÉ FENYŐ SAROLTA,
URBÁN ANIKÓ, VÁRADI TAMÁS

Tudományos tanácsadó testület

BÓKAY ANTAL (Pécs), FÖLDES CSABA (Veszprém),
GÖMÖRI GYÖRGY (Cambridge), KABDEBÓ TAMÁS (Maynooth),
KOCSÁNY PIROSKA (Debrecen), SZÉPE GYÖRGY (Pécs),
TAKÁCS FERENC (Budapest)

ISSN 1585-0439

2002. IV. évfolyam, 2. szám

MODERN FILOLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

Papers in Modern Philology
(with an English Summary)

*Tanulmányok a nyelvtudomány, az irodalomtudomány
és társtudományaik köréből*

Scholastica

E szám lektorálásában részt vettek:

**BODNÁR ILDIKÓ, DUKKON ÁGNES, FÖLDES CSABA,
FÜLÖP ZSUZSA, KLAUDY KINGA, LICHTMANN TAMÁS,
MAGYARICS PÉTER, PAJZS JÚLIA, PÉTER ÁGNES**

Angol rezümé és korrektúra

KÁROLY KRISZTINA

Magyar korrektúra

GSPANN VERONIKA

Megvásárolható vagy megrendelhető:

Takács Zoltánné

Miskolci Egyetem, Bölcsészettudományi Kar,

Modern Filológiai Intézet

Miskolc-Egyetemváros 3515

Tel: 06 46 565 000, 06 46 565 111/17-66

E-mail: nyebeata@silver.uni-miskolc.hu

**Tipográfia, tördelés: Regál Grafikai Stúdió
Készült a Syculus Kft. digitális nyomdájában, 2002-ben
Felelős vezető: Pataki István**

Tartalom

Nyelvtudomány

Fóris Ágota

A szótárfogalom megváltozásáról 5

Czeglédi Sándor

*A Few Aspects of Cold War Presidential Inaugural Discourse
from a Corpus Linguistic Point of View* 20

Bajkó István Zsigmond

Semantische Analyse eines Slogankorpus 36

Tudósportré

Bodnár Ildikó

Tudósportré Elekfi László nyelvészről 60

Irodalomtudomány

Krassóy Ákos

*Ethics in Dickens – a Case Study. (Neo-Pragmatism as a Source
of Ethical Criticism in Dickens’s Bleak House.)* 65

Borbély Judit

The Janus-faced Omnipresence of the City in Henry James 79

Pabis Eszter

*„Beletörődött, hogy svájci” – a nemzeti és az én-identitás konstrukcióiról
Max Frisch Stiller című regényében* 87

Kosztolánczy Tibor

Egy közjáték tanulságai: Ignotus és a Szerda 100

Krónika

Egri Péter (1932–2002) 122

Kurdi Mária

Emlékezés a tudós-tanár Egri Péterre 122

Beszélgetés Egri Péterrel 123

Egri Péter könyveinek jegyzéke 134

Könyvszemle

Ajtay-Horváth Magda

Daniel Nettle & Suzanne Romaine: Vanishing Voices. The Extinction of the World's Languages 136

Damokos Katalin

Joshua A. Fishman (szerk.): Can Threatened Languages be Saved? Reversing Language Shift, Revisited: A 21st Century Perspective 139

English Summaries 147

Visszanéző

Korábbi számaink tartalmából 149

Útmutatók

Általános útmutató az MFK munkatársai számára 152

Hivatkozási útmutató az MFK munkatársai számára 153

A szerkesztőségbe beérkezett újabb könyvek és folyóiratok 155

A szótárfogalom megváltozásáról

Fóris Ágota

1. A lexikográfia fejlődésvonaláról

Egyes vélemények szerint a lexikográfia a szótárkészítés tudománya,¹ mások szerint pedig nemcsak a szótárak készítésével foglalkozik, hanem a szótárak történetével, fejlődésükkel, készítésük alapkérdéseivel, egy adott történelmi kor vagy szerző lexikai repertoárjának összeállításával, egyszóval mindazzal, ami a szótárral kapcsolatos. Giovanna Massariello Merzagora már kiterjeszti a lexikográfia fogalmát: szerinte hozzátartozik egy nyelv vagy annak különböző szintjei lexikai anyagának gyűjtése, a szóra, illetve szótörténetre vonatkozó tanulmányok stb.; viszont a szótárak készítése képezi a legjelentősebb részét (Massariello Merzagora 1983). Az R.R.K. Hartmann és Gregory James *Dictionary of Lexicography* (1998) című művében található meghatározás szerint a lexikográfia olyan szak- és tudományterület, amely szótárakkal és más forrásművekkel foglalkozik, és két fő területe van: a szótárkészítés elmélete és gyakorlata (Hartmann és James 1998). A lexikográfusok figyelmének középpontjában a lexika áll, a térhez, az időhöz és a használati változatokhoz igazodva, a lexika regisztrációja szótárakban pedig a legtöbbször szó szinten történik. A lexikográfusok vizsgálatának tárgya az, hogy hogyan alakulnak a kapcsolatok a szó, mint lexikai egység és a szó, mint lexikográfiai regisztrációs egység között, és milyen tényezőktől függ a szavak szótárba kerülése.

A lexikográfia kor szerinti felosztását a szótárak jellemzői alapján is megtehetjük (Massariello Merzagora 1983). Az első időszakban, az ókorban és a középkorban, a glosszáktól a glosszáriumokig jutott el a fejlődés. Megvalósult a betűrendes katalogizálás. Az európai területen a latin és a vulgáris latin szétválása, később a neolatin nyelvek kialakulása a kétnyelvű „szótárak” létrejöttéhez vezetett. A második periódusban, a humanizmus és a reneszánsz idején, a világjárók, utazók, kereskedők különböző nyelvterületek közötti mozgása a poliglott szótárak létrejöttéhez vezetett. A régebbi korok írásainak tanulmányozása, a görög, arab, héber művek olvasása számtalan szótár létrejöttét eredményezte (pl. Estienne 1572). A könyvnyomtatás fontos szerepet játszott az írás és olvasás terjedésében, a latin nyelv egyeduralma visszaszorulóban volt, a tanult emberek számára szükségessé vált a szótárak használata. A harmadik nagy periódus a XVII. században az első nagy európai szótárak létrejöttének ideje, melyek első jelentős képviselője a *Vocabolario degli Accademici della Crusca* (1612 Venezia). Ettől az időtől számítják a modern lexikográfia kezdetét. Ebben az időszakban a tudományos művek egy része már nemzeti nyelveken jelent meg, így például Galileo Galilei több művét olaszul írta, aminek egyik eredménye többek között a *Vocabolario della Crusca*

2. és 3. kiadásában (1623, 1691) megjelenő tudományos terminusok szótári szócikként való kidolgozása (vö. Parodi 1984, Fóris 2001). A negyedik periódus a XVIII-XIX. század, a lexikográfiai kodifikáció időszaka, amikor véglegesen kialakult a nyomtatott szótárak struktúrája. Az ötödik periódus a XX. század, az új kezdeményezések százada, melynek jellemzője, hogy új thesaurusok² készülnek, a számítógépes módszerek alkalmazásával pedig a szótárkészítés és a szótárhasználat teljesen átalakul (vö. Zgusta 1992, Prószéky 1997, Pálffy 1999, Prószéky 2001). Az újabb kutatások szerint kialakult vélemény alapján beszélhetünk már egy újabb, hatodik periódusról is (vö. Fóris 2000, Fóris 2001), melyben a szótárfogalom gyökeres változáson megy át, elsődlegesen azért, mert az információszerzés és információkezelés módja rendkívüli mértékben megváltozott és felgyorsult, a szótárak, mint a lexikográfiai kutatás és gyakorlat tárgyai és eszközei, mind a nyelvészeti, mind az enciklopédikus információ gyors megszerzéséhez alapvető fontosságra tettek szert, ezen keresztül pedig a társadalom összetett működésének nélkülözhetetlen infrastrukturális tényezőivé váltak.

2. Paradigmaváltás a lexikográfiában

Széles körben ismert, hogy a tudományos-technikai robbanás a húzóágazatokon kívül a többi tudományágra is jelentős befolyást gyakorol. Vagyis a mindent behálózó informatikai rendszerek, a rendkívül fejlett anyagtechnika, telekommunikáció, közlekedés, az információtechnológia minden képzeletet felülmúlóan gyors fejlődése más tudományterületekre is hatást gyakorol, mint például a gazdaságtudományra, a vezetélméletre stb., vagy a már említett nyelvtudományra. A minden területen folyamatosan zajló átalakulás a munka fogalmát is megváltoztatta. Átalakult a foglalkozási struktúra, aminek következtében olyan fogalmak is átalakultak, mint *szakma*, *szaknyelv*, *szakszótár*. A tudomány, a technika és a mindennapi élet minden eddiginél közelebb kerültek egymáshoz, a tudományos-technikai forradalom eredményei beleépültek mindennapi gyakorlatunkba, életünk nélkülözhetetlen részévé váltak. Széles körű fogyasztói réteg alakult ki, amely a hagyományos értelemben vett áruk és szolgáltatások mellett információt, kutatási eredményeket, tudást, vagyis az ezeket hordozó könyveket és informatikai programokat egyaránt nagy mennyiségben fogyaszt. Ebben a megváltozott és folyamatosan változó műszaki, társadalmi, kulturális környezetben szükségszerűen erős hatások érik a nyelvtudomány különböző ágait, így a lexikográfiát is.

A tudományos forradalmak fejlődésének vizsgálata során vezette be 1962-ben a *paradigma*³ fogalmát Thomas S. Kuhn: „paradigma az, amit a tudományos közösség minden tagja elfogad, és megfordítva, az adott tudományos közösséget azok alkotják, akik elfogadnak egy bizonyos paradigmát” (Kuhn 2000: 181). A paradigmaváltás akkor következik be, amikor a tudományos közösség egy része már nem fogadja el vagy nem teljes egészében fogadja el

a régi paradigmát, és szükségessé válik az addig általánosan használt alapfogalmak újradefiniálása. A lexikográfia jelenleg lejátszódó paradigmaváltása az újfajta szótárak megjelenésének, az eddigiektől gyökeresen eltérő szótárkészítési lehetőségek, az új technikák, elsődlegesen az informatikában elért eredmények felhasználásának következménye. A lexikográfia tudományterületén jelenleg lejátszódó paradigmaváltás folyamatával a „Modern lexikográfiai módszerek oktatása” című cikkemben már foglalkoztam. Arra a következtetésre jutottam, hogy

a paradigmaváltás következtében olyan fontos alapkérdések újraértékelése válik szükségessé, mint maga a *címszó*, *szócikk* és a *szótár* szó jelentésének behatárolása. Újra kell értékelni a szótár fogalmát, és az adott célra készült szótárak tartalmi és formai követelményeit, a gyorsan változó társadalmi és műszaki-technológiai átalakulással folyamatosan fejlődő nyelvnek a lexikográfiával szemben támasztott újabb követelményeit. (Fóris 2002b: 62)

Az utóbbi tíz évben gyökeresen megváltozott a szótárkészítés és a szótárhasználat. Ez a változás a XIX. század végén feltalált (vö. Schweitzer 1999) és a XX. század ötvenes éveiben modernizált, folyamatosan fejlesztett számítógépeknek köszönhető, melyek nagymérvű felhasználását az 1960–70-es években kezdték a lexikográfiában, azóta a számítógépes szótárak mindenki számára elérhetővé váltak, kezelésük leegyszerűsödött, sőt, praktikusabb, mint a nyomtatott formában kapható szótáraké.

Megnőtt az információhordozók jelentősége, és ezen információhordozók között az egyik legjelentősebb a szótárak, legújabb változatukban az elektronikus szótárak megjelenése. Ez egyrészt teljesen új lehetőséget biztosít a szótárhasználatot illetően, beleértve a szavak, kifejezések gyors lekérdezési lehetőségét, több szótár együttes használatát, a kiejtés tökéletes bemutatását biztosító hangszótárakat (vö. Magyar és Kiss 1994) stb., másrészt a szótár-összeállítás módszerét is forradalmasítja (vö. Prószéky 1996, Pajzs 2001). A számítógépek hatalmas memóriájának köszönhetően a legújabb szótárak óriási számítógépes korpuszokon alapuló adatbázis-kezelő programokkal ellátott rendszerek, amelyek folyamatosan bővíthetők, frissíthetők, jóval több, teljesebb és magasabb szintű szolgáltatást tudnak nyújtani, mint az eddigi értelemben használatos szótárak. A számítógépes szótárkészítés és használat jelentős nyelvészeti kérdések sorát veti fel, amelyek átfogó vizsgálata is feltétlenül szükséges, hogy a levonható következtetések közkinccsé váljanak.

Ez a tanulmány az előzetes vizsgálatok és eredmények nyomán a szótár-fogalom megváltozását analizálja (vö. Pusztai 1997, Szépe 1997, Fóris 2001, Fóris 2002b). Szükségessé vált a fogalom újradefiniálása, és annak a tudományos közösséggel való elfogadtatása, mivel csak így lehetséges az adott közösség körében azonos módon értelmezni az új paradigmát, elvégezni a szükséges általánosításokat, meghatározni a fogalmaknak az egészhez és

más tudományterületekhez való viszonyát. Egységesen elfogadott paradigma nélkül az adott közösség tagjai nem tudnak érdemben információt cserélni, hiszen a fogalmak, amikben gondolkoznak, nem fedik egymást.

A *szótárfogalom* pontos tartalmi meghatározása alapvető probléma. Nincs még mindig általánosan elfogadott definíció arra nézve, mit is tartunk szótárnak. Többek között ez a tény is alátámasztja a lexikográfia oktatásának fontosságát, hiszen egyrészt a szótárhasználat és a szótárkészítés elvi és gyakorlati kérdései nem szerepelnek kellő súllyal a különböző oktatási programokban, másrészt a szótárak tömkelege lát napvilágot – legalábbis szótár címmel megjelenő művek – de az alapfogalmak definíciójának és ezek széles körben való terjesztésének hiánya teljes káoszt eredményez, amely felett a lexikográfusoknak jó volna visszanyerni irányító szerepüket.

3. A szótár

3. 1. A szótár szó

A szótárak előzményeként először az úgynevezett glosszákat (vö. Bárczi et al 1967) említhetjük. Ezeket követték a szójegyzékek (vö. Bárczi 1963, Bárczi et al 1967), más néven nómenklaturák, majd a szótárak.⁴ A szójegyzékeknek és a szótáraknak kéziratos, illetve nyomtatott formája is létezett. A középkori szójegyzékek még a *glossarium* vagy *nomenclatura* megnevezést használták. Német nyelven a *Wörterbuch* szó szolgál a szótárak megnevezésére. Angol nyelvterületen a lexikográfia története során például a különféle XVI. századi szótárak közül egyik sem használta a *dictionarium* vagy *dictionary* címet, hanem különböző fantázianeveket vagy különleges neveket adtak nekik, amelyek közül a *hortus* (kert), *thesaurus* (kincstár) nagyon népszerűek voltak. Az első *dictionary* nevet használó szótár a *The English Dictionary* (Cokeram 1623, vö. Whitehall 1975). Az olasz nyelvben egyaránt használják a *vocabolario* és a *dizionario* megnevezéseket, amelyek egymás szinonimái, bár a *dizionario* egy kicsit tágabb értelemben használatos (vö. Migliorini 1951), igaz azonban, hogy Tullio De Mauro pontosabban definiálja tartalmukat: a *vocabolario* alatt elsődlegesen szókincset ért, és a szótár értelemben használva a *dizionario* szót javasolja (De Mauro 1999). A francia nyelvben a *dictionnaire* magát a művet jelöli, a *vocabulaire* a szavak összessége, a lexika. Hasonló módon használatos az angolban a *dictionary* és a *vocabulary* (Migliorini 1951).

A magyar nyelvben „a szótár szót a XVI., a XVII. és részben a XVIII. század írói nem ismerték” (Melich 1907:1). A *dictionarium*, *nomenclatura*, *lexicon* megnevezéseket vagy körülírást használtak.

Pápai Páriz szótárának Bod-féle kiadásában (1767) jelenik meg először a *szótár* szó; e kiadásban ezt olvassuk: «Lexicon ... Zótár, szokot magyarázó könyv». Mivel Pápai Páriz szótárának előző kiadásában (1708, 1762) a latin részben sem a *dictionarium*, sem pedig a *lexicon* szó elő nem fordul, azt kell állítanunk, hogy ezt az adatot Bod Péter

iktatta be a szótárba, s mivel régies, az ő szótárában használt helyesírás-tól elütő alakban közölte (a szótárban ugyanis az *sz* hang *z*-vel van jelölve), az a gyanú támadhat, hogy Bod a szót valahol valamely könyvben olvasta. (Melich 1907: 1–2)

„S csakugyan Ráth Mátyás *Magyar Hirmondója* hozta a szót forgalomba” (Melich 1907: 2, vö. Szily NyÚsz). „... a legnagyobb valószínűséggel állíthatjuk, hogy a *szótár* szó a XVIII. század második felében keletkezett tudatos, nyelvújító alkotás” (Melich 1907: 2). Akkoriban a kortársaknak nem tetszett a *szótár* szó, inkább a német *Wörterbuch* mintájára a *szókönyvet* ajánlották. Ennek ellenére „a XIX. század 50-es éveiben a «lexicon, dictionarium, Wörterbuch» jelentésben a *szótár* úgyszólván az egyedüli kifejezés” (Melich 1907: 3). Jelenleg a magyar nyelvben a *szótár* szónak több jelentése van: egyrészről jelenti a „hagyományos” értelemben vett szótárt, amely a szavakat alfabetikus vagy tematikus csoportokba rendezi, és értelmi magyarázatukat, vagy idegen nyelvi megfelelőjüket adja meg; tágabb értelemben szintén szótárnak nevezzük a lexikonokat, enciklopédiákat stb. Létezik tehát a lexikográfusok között egy szűkebb és egy tágabb értelemben vett szótárfogalom – a kérdés alaposabb tanulmányozása után a tágabb értelmezés felel meg a szótárfejlődés jelenlegi állapotának.

3. 2. A szótári szerkezet megváltozása

A szótári szerkezetet többféle szinten tanulmányozhatjuk: meg szokás különböztetni a megaszerkezetet, a makroszerkezetet és a mikroszerkezetet (Hartmann és James 1998).

A *megaszerkezet* a makroszerkezetet és a szótáron kívüli részt (outside matter) magában foglaló rendszer (vö. Hausmann és Wiegand 1989; Hartmann és James 1998). A szótáron kívüli részt alkotják a szótári részt megelőző és az azt követő információk, adatok: pl. az előszó, a rövidítésjegyzék, a tartalomjegyzék, a borítólappal.

A *makroszerkezet* a szótár lemmáinak valamilyen szempont alapján sorba rendezett együttese. A rendezés különböző szempontok alapján történhet: a legelterjedtebb a szavak betűrend szerinti rendezése, akár előlről, akár hátulról kezdődően, de gyakori a tematikus, az időrendi, vagy a gyakoriság szerinti rendezés.

A *mikroszerkezet* a szócikkek és a szócikkekre vonatkozó állandók sorba rendezett információinak együttese. A mikroszerkezet az egyes lemmák szerkezeti jellegzetességét mutatja meg, amely minden lemma esetében megegyezik.

A *szócikk* a mikroszerkezet alapegysége. Részei a címszó, a címszóra vonatkozó grammatikai, szemantikai, fonetikai stb. információk, a jelentés, a szinonimák, a példák.

A *címszó* (vagy *lemma*) a szótárban tipografikusan is kiemelt szó vagy kifejezés, amelynek megfelelőjét vagy magyarázatát adja meg a szótár (vö.

Massariello Merzagora 1983, Hausmann és Wiegand 1989; Svensén 1993; Hartmann és James 1998).

Az elektronikus szótárak esetében a tipográfia sokkal kisebb jelentőséggel bír, mint a nyomtatott szótárak esetében. A strukturált adatbázisok adta lehetőségek sokkal szélesebb körűek, a rendezés, a szerkezet nem feltétlenül kíván meg pl. betűrendes sorrendet, hiszen az egyes lemmák keresése nem mechanikus úton történik, hanem a gép választja ki és jeleníti meg a felhasználó számára a szócikket, vagy akár több szócikket is egyszerre. Számítógépes szótárhasználat során akár több szótár szócikkei, vagy egy szótár több szócikke is megjeleníthető egy időben. On-line szótárak használata során az egyes szótárak fizikailag sem szükséges, hogy egy helyen találhatóak legyenek, egy elosztott adatbázisban is elhelyezhetők. Prószéky Gábor a számítógépes szótárak készítése nyomán megváltozó szótárszerkezetről írja:

...a hagyomány és a papíron való megjelenés sok olyan szempontot tart kötelezőnek egy adott szótártípus szócikkének kialakításához, amelyeket a számítógép, illetve az általuk megvalósítható lehetőségek (pl. több szótár egyidejű használata) újraértelmezendővé tesz. (...) A gépi megvalósítás korában akár minden információ lehet külön helyen, lehetővé téve a szócikk részletes megjelenítését, de külön szótárak információi is meg tudnak így jelenni egyetlen felületen, ha szükséges. (...) a számítógépes szótáraknak nem kell feltétlenül minden információt egyetlen címszó alatt tárolniuk, mindössze arra van szükség, hogy akár egyszerre is elérhetőek legyenek. Természetesen az információ lehet megosztott is, a lényeg, hogy szükség esetén a felhasználó úgy találkozassék velük, mintha egy helyen volnának tárolva. (Prószéky 1997: 326–328)

3. 3. A szótárfogalom változása

Mit nevezünk tehát szótárnak? Szótár-e Apáczai Csere János *Enciklopédiája* (Apáczai Csere 1653), amely semmiféle szótárformát nem mondhat magáénak, de a magyar lexikográfia jelentős eredményeként tartjuk számon. Szótár-e a mostanában szótárként megjelentetett, de nem szótárformában elkészített sokféle szólista? A formától vagy a tartalomtól, vagy a kettő együttesétől szótár-e egy szótár?

A XX. században óriási változáson ment át a *szótár* fogalma. Melich János 1907-ben a szótár lényegét olyan szellemi termékben vélte megtalálni, amelyben valamely nyelv szavai betűrendben vannak felsorolva (Melich 1907). Bruno Migliorini 1951-es meghatározása szerint azokat a könyveket hívjuk szótárnak, amelyek rögzítik és megmagyarázzák egy nyelv vagy annak egy meghatározott részének lexikáját (Migliorini 1951). 1966-ban Országgh László definíciója már a nyelv szó- és kifejezőkészségének valamilyen elv

szerint rendezett leltáraiként, tulajdonképpen egyfajta rendszerként értelmezi a szótárakat (Ország 1966).

Már a Diderot-féle nagy francia *Enciklopédia* (Diderot et al 1751–1772) megkülönböztette a *szavak szótárait* és a *dolgok szótárait* egymástól, ezeket ma is megkülönböztetik, az információ tartalma szerint nyelvészeti információt, illetve enciklopédikus információt tartalmazó szótárakra osztják (vö. Zgusta 1971, Rey-Debove 1971, Massariello Merzagora 1983).

Bo Svensén *Practical Lexicography* (Svensén 1993) című művében megkülönbözteti egymástól a szótárt és az enciklopédiát, szerinte a különbség közöttük magában az információ természetében van, bár elismeri, hogy léteznek határesetek.⁵

A *Dictionary of Lexicography* (Hartmann és James 1998) a **lexicography** szócikkben a következőket írja:

(...) Depending on the orientation and purpose of such reference works, several branches of lexicography can be distinguished, each with its own practices and theories: AUTHOR LEXICOGRAPHY, BILINGUAL LEXICOGRAPHY, BIOGRAPHICAL LEXICOGRAPHY, COMPUTATIONAL LEXICOGRAPHY, CULTURAL LEXICOGRAPHY, DIALECT LEXICOGRAPHY, **ENCYCLOPEDIA LEXICOGRAPHY**,⁶ ETIMOLOGICAL LEXICOGRAPHY, FREQUENCY LEXICOGRAPHY, HISTORICAL LEXICOGRAPHY, LEGAL LEXICOGRAPHY, LSP LEXICOGRAPHY, MEDICAL LEXICOGRAPHY, MONOLINGUAL LEXICOGRAPHY, MULTILINGUAL LEXICOGRAPHY, MUSICAL LEXICOGRAPHY, ONOMASIOLOGICAL LEXICOGRAPHY, ONOMASTIC LEXICOGRAPHY, PEDAGOGICAL LEXICOGRAPHY, PERIOD LEXICOGRAPHY, REGIONAL LEXICOGRAPHY, RHYME LEXICOGRAPHY, SLANG LEXICOGRAPHY, SPECIALISED LEXICOGRAPHY, TECHNICAL LEXICOGRAPHY, TERMINOLOGICAL LEXICOGRAPHY, TEXT-SPECIFIC LEXICOGRAPHY, THESAURUS LEXICOGRAPHY, USAGE LEXICOGRAPHY. (Hartmann és James 1998: 85–86).

Az **encyclopedia** szócikkben olvasható az alábbi: “ENCYCLOPEDIA DEFINITIONS are more detailed and less vague than the meaning explanations offered in GENERAL DICTIONARIES” (Hartmann és James 1998: 48). Az **encyclopedia dictionary** szócikkben pedig a következőket találjuk: “A type of REFERENCE WORK which shares features of the GENERAL DICTIONARY and the ENCYCLOPEDIA” (Hartmann és James 1998: 49).

Paolo Zolli a *Lexikon der Romanischen Linguistik* ‘283. Italienisch: Lexicographie (Lessicografia)’ szócikkben a szótár-enciklopédiákat említi, illetve leírja, hogy a XIX. században az enciklopédikus típusú szótárak mellett a szorosabb értelemben vett lexikográfiai típusú munkák is megjelennek (Zolli 1988).

Pajzs Júlia elsősorban az angol lexikográfiában az utóbbi 10–15 évben bekövetkezett változásoknak tulajdonítja, hogy a nemzetközi gyakorlatban is módosult a szótárak szerkezete, tartalma, és tipográfiai megjelenése, és

hogy „a sokféle felhasználó várható igényének figyelembe vétele és a modern technika lehetőségeinek kihasználása új műfajú szótárakat teremtett, amelyek egyesíteni próbálják a hagyományos szótárak, enciklopédiák és nyelvkönyvek kedvező tulajdonságait” (Pajzs 2001: 914).

A lexikográfia és a nyelv történetének, fejlődési vonalainak tanulmányozásából tehát kitűnik, hogy a szótárak jelentős változáson mentek és mennek át. Ez a változás nem csak abban az értelemben jelenik meg, hogy a nyomtatott forma mellett elektronikus elérhetőségük is kialakult, hanem abban is, hogy a szótár információs struktúrája is átalakult. A szótár kétféle alapinformációt ad: az egyik a nyelvi információ, pl. a helyesírásról, a kiejtésről, a morfológiáról, a szintaxisról, a szemantikáról, etimológiáról; a másik az enciklopédikus információ, pl. a terminológiáról, a nevekről, a földrajzi és történelmi tényekről, tudományos dolgokról stb., ezen kívül számos más információ megjelenhet benne. Egyrésztől jelentősen megnőtt a közvetített információ mennyisége és minősége, másrésztől az információ-technológiának köszönhetően a közvetítő forma is átalakult.

Annak ellenére azonban, hogy a szótárak jelentős változáson mentek át, nem történt meg a szótárfogalom pontos definiálása – sem a tartalomra, sem a struktúrára nézve. Minthogy rendkívül sokféle szótár létezik, a definiáló tulajdonságok között, ahogy nem feltétlenül kritérium az alfabetikus sorrend, úgy nem lehet kritérium sem a rövidítések alkalmazása, sem a nem folyamatosan olvasható szöveg, legfeljebb azt mondhatjuk, hogy gyakran alkalmazzák őket a szótárak készítésénél. A szótárak, éppen tartalmuknak köszönhetően, természetesen mindig érinteni fognak más területeket. A köznyelvi szótárak a köznyelvre és az irodalmi nyelvre épülnek, a különböző szakszótárak az egyes szakmák lexikáját dolgozzák fel stb.

A lexikográfia-történet tanulmányozása nyomán megállapítható, hogy a szavakra, kifejezésekre vonatkozó információk összegyűjtésére sokféle eljárás alakult ki, sok és sokféle olyan gyűjtemény jött létre, amely az összegyűjtött lexikát és a rá vonatkozó információkat tartalmazza. A szótárak közti különbözőség gyakran igen nagymérvű lehet, ami mind formai mind tartalmi vonatkozásban tovább bővíthet a számítógépes lexikográfia gyors fejlődése következtében. Az egyértelműen látszik, hogy a lexikográfia úgy tud megfelelni a felvetődő tudományos és gyakorlati igényeknek, ha elvégzi azokat a tudományos absztrakciókat, amelyek szükségesek a nyelvi folyamatok tanulmányozásához. Célszerű tehát feladni azt a gyakorlatot, hogy egyes csoportok elképzelt fogalomképehez válogassuk az abba beillő és bele nem illő megjelent munkákat. Célravezető az a tudományokban általánosan alkalmazott módszer lehet, amely a sok egyedből kiragadja azokat a jellemzőket, amelyek mindegyikben megtalálhatók, s ezen absztrakció során határozza meg az alapvető fogalmakat. Ezzel az igénnyel végezve a kérdéskör vizsgálatát, a szótárfogalom általános tartalmát a következőképpen lehet megadni: *A szótár olyan egy-, két- vagy többnyelvű strukturált adatbázis, amely – hordozótól függetlenül – szavak, kifejezések, fogalmak jelentését, magyarázatát,*

eredetét, egyszóval jellemzőit, és ezeknek adott szempont szerint, kulcsszavakkal történő osztályozását tartalmazza, egy meghatározott korpusz vizsgálata alapján. Vizsgáljuk meg közelebbről ezt a definíciót, mit is takar voltaképpen.

„egy-, két- vagy többnyelvű”:

A nyelvek száma meghatározza a szótár szerkezetét, lehetővé teszi, illetve korlátozza a különböző információk közlését.

Az egynyelvű szótárak (vö. Zgusta 1971: 222–193; Massariello Merzagera 1983: 92–96; Svensén 1993: 112–139; Hartmann és James 1998: 95) közül a nyelvi típusúak a címszavak magyarázatát adják azonos nyelven, általában szinonimákkal és példamondatokkal. A lexikonok, enciklopédiák adatokkal, dátumokkal, magyarázatokkal segítik elő a szavak, nevek, események stb. megismerését, megértését. Hartmann és James (1998) az egynyelvű szótárak egy alfajaként említik pl. a tanulói szótárakat (learner's dictionary) és az enciklopédikus szótárakat (lexikonokat) (encyclopedic dictionary).

A kétnyelvű szótárak a forrásnyelven (L1) megjelenő címszavakat „fordítják” a célnyelvre (L2), legtöbbször egynél jóval több jelentést megadva. Nagyobb szótárak példamondatokkal támasztják alá az egyes jelentésmezők használatát. A betűrendes rendezés a forrásnyelv címszavai alapján történik (vö. Zgusta 1971: 294–344; Svensén 1993: 140–159; Massariello Merzagera 1983: 96–99; Marelo 1998).

A többnyelvű szótárak általában a nyelv egy meghatározott részét ölelik fel, ezek legtöbbször szaknyelvi szótárak. A sok nyelv egymásmellettsége nem engedi meg hosszabb magyarázatok vagy szinonimasorok leírását, emiatt a terminológiai szótárak esetében alkalmazzák előszeretettel ezt a formát. Tulajdonképpen két alaptípusa létezik a többnyelvű szótáraknak: az egyik a XVI. századi poliglott szótártípus, amely kereskedőknek készült, ilyen pl. a Calepinus-féle szótár, a másik típus a napjainkban használatos terminológiai szótárak (vö. Hartmann & James 1998: 96).

„strukturált adatbázis”:

A hagyományos, nyomtatott formában megjelenő szótárak struktúrája típusonként változó, de mindegyik egy-egy kialakult hagyományt követ. Általános a betűrendes szerkezet, amelyben a címszavak sorba rendezése ad egy könnyen és gyorsan átlátható struktúrát. Az adatok rendezési elvére vonatkozó ismereteket a felhasználónak meg kell tanulnia, amihez a szerkesztők a szótári részen kívül (előszó, rövidítésjegyzék stb.) nyújtanak segítséget, illetve egy részük az általánosan alkalmazott módszerekből ismert. A nyomtatott formában megjelenő szótárak struktúrája merev, nem alakítható használat közben az alkalmazás céljaihoz. A hagyományos szótárak tartalmát tekinthetjük tehát egyfajta „egyszerű” adatbázisnak.

Az új típusú szótárak készítése számítógépes adatbázisok segítségével történik, melyek létrehozása többféle módon lehetséges. Az alkalmazott módszer, a mintavételi eljárás nagyban függ attól, hogy a feldolgozni kívánt szó-

veg vagy szóanyag milyen hordozón és milyen formában található meg. Az adatbázisokban megtalálható lemmatizált szóanyagot különféle jelölésekkel, információkkal látják el, aminek következtében olyan strukturált adatbázis alakul ki, amely, vagy amelynek részletei szótárként vagy szótárak alapjaként használhatóak. A szótárfelhasználó előtt nem jelenik meg a teljes adathalmaz, a struktúra részleteivel nem találkozik teljes egészében, hanem a rendezett adatokból a számára szükséges részeket hívja elő a használat során. Emiatt az adatbázis-kezelő programok, illetve az elektronikus szótárprogramok átgondolt tervezést kívánnak meg. A szótárak elektronikus formában való megjelenése egyrészt jelentősen megkönnyíti, meggyorsítja, és leegyszerűsíti a használatot, másrészt viszont a szótárstruktúra újragondolására készíti a programok készítőit (vö. Prószéky 1996; Prószéky és Kis 1999, Prószéky 2002).

„hordozótól függetlenül”:

Régebben a szótárak mind nyomtatott formában jelentek meg, tehát a hordozó könyv volt. A XX. századtól kezdve létezik elektronikus hordozó, amelynek máris több fajtáját lehet megkülönböztetni. Az elektronikus szótárak használhatóak számítógépen vagy más elektronikus eszközökön (vö. Quicktionary 1998, Kozma 2000), és már interneten megjelenő (on-line) szótárak is elérhetőek.⁷ Az elektronikus szótáraknak igen sok formája létezik, például a CD-ROM-on kapható kétnyelvű szótárak, enciklopédiák, a többnyelvű terminológiai adatbázisok, a fordító rendszerek, vagy az on-line szótárak (vö. Pajzs 1990; Prószéky 1997, Prószéky és Kis 1999; Pálfy 1999; Hartmann és James 1998; Kapitány Szabó 2001; Fóris 2001, 2002a, 2002b).

„szavak, kifejezések, fogalmak jelentését, magyarázatát, eredetét, egyszóval jellemzőit, és ezeknek adott szempont szerint, kulcsszavakkal történő osztályozását tartalmazza”:

Az új fogalomértelmezés szerint a szótárban címszóként nem kizárólagosan szavak szerepelhetnek, hanem bármi, aminek a jellemzőinek a szisztematikus rendbe szedésével és osztályozásával a használati érték és az információhoz való hozzájutás gyorsasága és egyszerűsége megnő (vagyis címszó lehet bármilyen szó, kifejezés, fogalom). A rendezési szempontokat és a kulcsszavakat nem kizárólag a szótári hagyományok határozzák meg, hanem a szerkesztő a saját belátása szerint felmerült igények alapján. Így akár betűrendes (előlről vagy hátulról kezdődő rendben), akár fogalomköri az elrendezés, akár valamilyen újfajta, eddig még nem használt rendszer, azt mind szótárnak tekinthetjük. A betűrendes szótárak valamely nyelv (általában a forrásnyelv) ábécérendje alapján felsorolva tartalmazzák a szavakat. A tematikus szótárak témák szerint osztályozzák a körülöttünk levő világot; nevezik őket fogalomköri, metodológiai, konceptuális szótáraknak is. Ide tartozik, hogy enciklopédiáról, lexikonról, betűrendben csoportosított, vagy témánként (fogalomkörönként) osztályozó szótárról van-e szó, vagyis milyen mód-

szerrel osztályozza a szerkesztő a benne felhalmozott információkat, bármilyen területhez tartozzanak is azok.

„egy meghatározott korpusz vizsgálata alapján”:

A korpusz a vizsgálathoz összeválogatott szövegek rendszerezett gyűjteménye, általában számítógépes korpuszt értünk alatta, amelyeket strukturált adatbázisokban tárolnak. Annotált korpuszoknak nevezik a strukturált korpuszokat, amelyek nyelvészeti vizsgálatra alkalmassá teszik az egyes szövegeket. A korpusz lehet bármekkora, de a nagy, több millió szóból álló szöveggörpuszok csak néhány helyen állnak rendelkezésre. Mivel a szövegvizsgálatok egyre jobban elterjedtek, a nagy szöveggörpuszokhoz való hozzáférhetőséget minél több szakember számára kívánják lehetővé tenni, ezért CD-ken (pl. napilapok évfolyamai) vagy az interneten is lehetővé teszik az egyes korpuszokhoz való hozzáférést (vö. Prószéky & Kis 1999, Picchi 2000.⁸ A számítógépes szöveggörpuszok jellemzőit Pajzs Júlia határozta meg, véleménye szerint különbséget tehetünk szinkrón vagy diakrón, reprezentatív, oppor-tunista vagy monitor korpuszok között, illetve méret alapján (Pajzs 2002).⁹

A készülő *Akadémiai Nagyszótárról* olvashatjuk például: „Az *Akadémiai Nagyszótár* egy 8 kötetes, korpuszalapú, nagyszótári jellegű, tehát értelmező és történeti típusú szótár lesz (...) Korpusza 1772 és 2000 között keletkezett szépirodalmi, tudományos ismeretterjesztő és publicisztikai művekből, művészletekből áll. Magában foglalja azt a 6 milliós archivális cédulaanyagot, amelyet a XIX. század végétől az 1960-as évek elejéig gyűjtöttek össze, valamint az 1980-as évek közepétől kezdve a számítógépre vitt 23 millió szövegszavas adatbázist. Korpuszon a továbbiakban tehát e kétféle módon rögzített szövegeket érjük (...)” (Ittész 2002: 13).

4. Összefoglalás

A lexikográfiában lezajló paradigmaváltással nyilvánvalóvá vált, hogy a *szótár* fogalma megváltozott. A lexikográfia új korszakába lépett: a szótárkészítésben bekövetkezett fejlődés és a felhasználói igények gyökeres megváltozása következtében a régiek mellett újfajta nyomtatott és elektronikus szótárak jelentek meg, a *szótárfogalom* kibővült, szükségessé vált jelentésének újradefiniálása. Ennek következtében egy új nemzedék számára gyökeresen megváltozott a szótár szó jelentése és a lexikográfia tartalma.

Jegyzetek

¹ Például Migliorini: „lessicografia l’arte di compilare i dizionari.” (1951: 1) Migliorini szerint a lexikológia foglalkozik a nyelv lexikai rendszerének tanulmányozásával. Szerinte a lexikográfiát a szinkrón szemlélet jellemzi, a szemantika pedig a diakrón szemléletű vizsgálatokat végzi (Migliorini 1951).

² Thesaurus: eredetileg fogalomköri szótár, amely különböző csoportokba sorolva

- egy nyelv szókincsének összegyűjtését célozza meg; modern értelemben az adott nyelv szókincsét felölelő szótár, elektronikus formában. Pl. *A magyar irodalmi és köznyelv nagyszótára* (vö. Elekfi 1997).
- ³ Itt a Kuhn-féle *paradigma* értelemben használom ezt a kifejezést, amely tartalmában merőben különbözik a lexicográfiában használatos *paradigma* (Zgusta 1971: 119) értelemről.
- ⁴ „A szótárak (vocabulariumok) a szójegyzékekhez hasonlatosan gyakorlati célokat szolgáltak: a latin nyelvű szövegek pontosabb megértése érdekében, illetőleg anyanyelvre való fordításkor használták őket. A szótárak elsősorban abban különböznek a szójegyzékektől, hogy a szavakat ábécérendben közlik.” (Bárczi et al 1967: 53)
- ⁵ „This purpose the dictionary has in common with the *encyclopedia*. The difference between dictionary and encyclopedia, on the other hand, lies in the nature of the information itself” (Svensén 1993: 2).
- ⁶ Kiemelés tőlem (F.Á.).
- ⁷ „A *MorphoLogic* fejlesztői 1999-ben létrehoztak egy olyan adatbázist, amely a könyv írásakor több mint 300 internetes szótár elérési útját és *tartalomindexét* tartalmazza (...). A tartalomindex alapján (amely a *MorphoLogic*nál készült) az adatbázist megjelenítő rendszer külön keretben azt a lapot is megmutatja a felhasználónak, amely az adott szótár megfelelő szavát tartalmazza” (Prószéky & Kis 1999).
- ⁸ Az első számítógépes korpuszt angol szótár a COBUILD (Sinclair 1987) volt, ennek részletes elemzést vö. Pajzs 2001: 916–918.
Az MTA Nyelvtudományi Intézetének magyar nyelvi történeti korpusza a <http://www.nytud.hu/hhc>,
a Magyar Nemzeti szövegtár pedig a <http://corpus.nytud.hu/mnsz/> címen érhető el.
A pisai Istituto di Linguistica Computazionale <http://lingue.ilc.pi.cnr.it/pisystem/procedure/procedure/alt/index.html> című honlapján a PiSystem szövegelemző rendszerről nyújt részletes információkat.
- ⁹ Pajzs Júlia a számítógépes korpuszok jellemzőit az alábbiak szerint határozza meg: „*Szinkrón vagy diakrón*. A számítógépes korpuszok többsége elsődlegesen szinkrón anyagot tartalmaz, de vannak több évszázad szóanyagát felölelő korpuszok is (pl. A *Trésor FRANTEX* korpusza, A *Dictionary of Old English* korpusza). Mivel a korpuszgyűjtés és elemzés rendkívül költséges feladat, a kiadók elsősorban a mai szövegek gyűjtésére fordítanak szívesen pénzt, hiszen a minél frissebb szóanyagot tartalmazó szótárakra van elsősorban kereslet.
Reprezentatív, 'opportunistá', 'monitor'. A reprezentatív korpuszokat valamilyen előre meghatározott szempontok szerint, igen gondos munkával állítják össze. A válogatás irányelveit elsősorban az szabja meg, milyen korszakot és/vagy milyen nyelvi réteget kívánunk bemutatni. Ennek alapján döntik el, milyen műfajok milyen arányban legyenek jelen a korpuszban. Az opportunistá korpusz legfőbb jellemzője, hogy a gyűjtés elsődleges meghatározója az elektronikus formában való hozzáférhetőség – természetesen a fizikai hozzáférhetőség mellett a felhasználás jogának tisztázottsága is lényeges kérdés. A monitor korpusz a két korábban említett elv ésszerű kompromisszuma: ha egy-egy műfajból túl sok lenne, (mivel már korábban is volt például több tízezer szónyi gazdasági újságszövegük, és éppen hasonlóhoz sikerült hozzájutniuk), egyszerűen kihagyják a régebbit, vagy annak csak egy kisebb részét hagyják meg, és az újabb szövegekkel frissítik a korpuszt. A kívánatos arányok megtartásának az is egy lehetséges módja, hogy nem „dobják

el” a régebbi szövegeket, hanem igyekeznek minden műfajt minél folyamatosabban és egyenletesebben bővíteni.

Méret. A korpuszok méretét rendszerint a bennük található szövegszavak mennyiségével jellemzik. Míg az úttörő Brown korpusz egymillió szövegszóból állt, a mai korpuszok jellemző mérete 100-200-300 millió szövegszó. Fontos tulajdonság, hogy megszabják-e előre az egyes szövegrészeket maximális – minimális méretét. Erre főként a reprezentatív korpuszok összeállításakor szoktak törekedni” (Pajzs 2002).

Irodalom

- Bárczi G., Benkő L., Berrár J. 1967. *A magyar nyelv története.* (szerk.: Benkő Loránd) Budapest: Tankönyvkiadó.
- Bárczi G. 1963. *A magyar nyelv életrajza.* Budapest: Gondolat.
- De Mauro, T. 1999. *Introduzione.* In: *Grande dizionario italiano dell'uso.* (Gradit) Torino: UTET.
- Elekfi L. 1997. Nagyszótári tervek és lehetőségek. *Magyar Nyelv* 1997/2. 183–189.
- Fóris Á. 2000. Kezdeti lépések a lexikográfia-oktatásban. *Iskolakultúra* 2000/2. 83–88.
- Fóris Á. 2001. *A lexikográfia alkalmazott nyelvészeti vonatkozásai, különös tekintettel a magyar–olasz területre.* Doktori értekezés. Pécs.
- Fóris Á. 2002a. *Gyorsító hatások a lexikográfia fejlődésében.* Elhangzott: XI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus, Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 2001. április 17–19. (Megjelenés alatt.)
- Fóris Á. 2002b. Modern lexikográfiai módszerek oktatása. *Modern Nyelvoktatás* 2002/2–3. 61–73.
- Hartmann, R.R.K., James, G. 1998. *Dictionary of Lexicography.* London & New York: Routledge.
- Hausmann, F.J., Wiegand, H.E. 1989. *Component parts and structures of general monolingual dictionaries: A survey.* In: Hausmann, F.J. et al (eds.) 1989–1991. *Wörterbücher-Dictionaries/Dictionnaires. An International Encyclopedia of Lexicography.* (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 5.1, 5.2, 5.3) Berlin: W. de Gruyter.
- Ittész N. 2002. *Az Akadémiai nagyszótár szerkesztési szabályzata.* In: Csengery K., Ittész N. (eds.): *Mutatványok az Akadémiai Nagyszótárból.* Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. 11–98.
- Kapitány Szabó A. 2001. Homályos jövő. *Figyelő* 2001/13, március 29–április 4. 44–46.
- Kozma I. Zs. 2000. Quicktionary. In: Fóris Á. (szerk.): *Szótárak könyvben és monitoron.* *Iskolakultúra* 2000/8. 110–112.
- Kuhn, T.S. 2000. *A tudományos forradalmak szerkezete.* Budapest: Osiris (Az eredeti mű: *The Structure of Scientific Revolutions* 1962. második, átdolgozott kiadása: 1970.)
- Marello, C. 1989. *Dizionari bilingui con schede sui dizionari italiani per francese, inglese, spagnolo, tedesco.* Bologna: Zanichelli.

- Massariello Merzagora, G. 1983. *La lessicografia*. Bologna: Zanichelli.
- Melich J. 1907. *A magyar szótárirodalom. A legrégebb szójegyzéktől Pápai Páriz Ferenc szótáráig*. (Nyelvészeti Füzetek 46.) Budapest: Atheneum.
- Migliorini, B. 1951. *Che cos'è un vocabolario?* Firenze: Le Monnier.
- Országh L. (ed.) 1966. *Szótártani tanulmányok*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Pajzs J. 1990. *Számítógép és lexikográfia*. (Linguistica, Series A, Studia et dissertationes 4.) Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Pajzs J. 2001. *Számítógépes korpuszra épülő angol értelmező szótárak*. In: Andor J., Szűcs T., Terts I. (szerk.) 2001. *Színes eszmék nem alszanak... Szépe György 70. születésnapjára*. Pécs: Lingua Franca Csoport. 914–925.
- Pajzs J. 2002. *A korpuszalapú szótárírás alternatívái*. Elhangzott: XI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus. Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 2001. április 17–19. (Megjelenés alatt.)
- Pálffy M. 1999. Számítógépes szótárírás és szójelentéstan. A címszókiválasztás és a szócikktagolás elvei: változások a lexikális struktúráról kialakult hagyományos felfogásunkban. *Modern Nyelvoktatás* 1999/2-3. 18–25.
- Parodi, S. 1984. Fortuna lessicografica di Galileo. *Studi di lessicografia italiana* vol. VI, 1984. 233–257.
- Picchi, E. 2000. *Analisi testuale con PySistem*. Kézirat, Pisa.
- Prószéky G., Kis B. 1999. *Számítógéppel emberi nyelven*. Bicske: SZAK Kiadó.
- Prószéky G. 1996. Nyelvtechnológia 2000. *Modern Nyelvoktatás* 1996/2–3. 30–34.
- Prószéky G. 1997. *Szótárírási szempontok a számítógépes nyelvi programok korában és korábban*. In: Kiss G., Zaicz G. (szerk.) 1997. *Szavak – nevek – szótárak. Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete. 326–335.
- Prószéky G. 2001. *Nyelvtechnológiai alapkutatások – mik is azok?* In: Bartha M. & Stephanides É. (szerk.) 2001. *A nyelv szerepe az információs társadalomban. A X. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásainak válogatott gyűjteménye*. Székesfehérvár: Kodolányi János Főiskola. 13–24.
- Prószéky G. 2002. *Az elektronikus papírszótártól az „igazi” elektronikus szótárak felé*. Kézirat. (Megjelenés alatt a *Lexikográfia Magyarországon* című, a Pécsi Nyelvtudományi Doktori Iskola keretében tartott lexikográfia témájú előadások gyűjteményes kötetében.)
- Pusztai F. 1997. A lexikográfia helye és helyzete. *Magyar Nyelv* 1997/1. 7–14.
- Rey-Debove, J. 1971. *Étude linguistique et sémiotique des dictionnaires français contemporains*. The Hague-Paris: Mouton.
- Schweitzer A. 1999. A gyorsaság kora. Sebességváltás. *HVG XXI/35/1999/09/04*. 66–70.
- Svensén, B. 1993. *Practical Lexicography. Principles and methods of dictionary-making*. Oxford: Oxford University Press.
- Szépe, Gy. 1997. Az Internet-korszak nyelvészete. *Modern Nyelvoktatás* 1997/1–2. 76–89.
- Whitehall, H. 1975. *The development of the English dictionary*. In: *Anglijskaya leksikografija v viderzhkah i izvlecheniyah*. Leiningrad: Prosveshchenie.
- Zgusta, L. 1971. *Manual of Lexicography*. The Hague & Paris: Mouton.

- Zgusta, L. (ed.) 1992. *History, Languages, and Lexicographers*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Zolli, P. 1988. 283. Italienisch: Lexikographie (Lessicografia). In: Holtus, G., Metzeltin, M., Schmitt, C. (eds.) 1988. *Lexikon der Romanischen Linguistik (LRL)*. Band/ Volume IV. Italienisch, Korsisch, Sardisch. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

Források

- Apáczai Csere J. 1653. *Magyar Encyclopaedia*.
- Cokeram 1623. *The English Dictionary*.
- Diderot, D. et al 1751–1772. *Encyclopédie ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*. Paris.
- Magay T., Kiss L. 1994. *Angol-magyar, Magyar-angol hangosszótár*. (CD-ROM) Budapest-Szeged: Akadémiai Kiadó – Scriptum Kft.
- Quicktionary*. 1998. Angol-magyar változat. (ford.: Zeeberg Elemér) Jerusalem: WIZCOM Technologies Ltd.
- Szily, K. 1902. *A magyar nyelvújítás szótára*. Budapest: Hornyánszky Viktor. (Reprint Kiadás, 1999. Budapest: Nap Kiadó. (Szily NyÚsz)
- Estienne, H. 1572. *Thesaurus Linguae Graecae*. I–V. Basilea.
- Sinclair, J. M. (ed.) 1987. *Collins COBUILD English Dictionary*. London: Harper Collins Publishers.
- Vocabolario degli Accademici della Crusca*. Venezia, 1612. (1623, Firenze 1691, 1729–1738, 1843–1852, 1863–1923).

Weboldalak

- <http://lingue.ilc.pi.cnr.it/pisystem/procedure/procedure/alt/index.html>
- <http://www.mobidictionary.com>
- <http://www.nytud.hu/hhc>
- <http://corpus.nytud.hu/mnsz/>

A Few Aspects of Cold War Presidential Inaugural Discourse from a Corpus Linguistic Point of View

Czeglédi Sándor

1. Ferenc Papp and the new hungarian linguistic trends in the 20th century

Hungarian linguistic studies were decisively influenced by the Neogrammarian School in the past. This 'traditionalist' or 'classical' direction of language study was considered to be a part of the study of (Hungarian) history and culture and used as *ancilla historiae* (Szépe 1976: 146). The historical approach to dialects and to the language of writers was often preferred to a descriptive one (Szépe 1976: 147). In the 1920s and 1930s 'foreign' influence on linguistic study in Hungary was considerably less than in the preceding decades. Immediately after World War II, American linguistic trends were not welcomed on the eastern side of the Iron Curtain. Consequently, the fresh developments were mainly adopted from the Soviet Union in the late 1950s where new approaches to linguistics were probed under the practical label of 'machine translation and applied linguistics' (Szépe 1976: 152). In the somewhat more relaxed atmosphere of the 1960s, the influence of American descriptive linguistics began to be felt as well as that of several postwar schools from both continents. The appearance of 'cybernetics' and 'information theory' was followed by a renaissance in mathematical logic, and finally by the mathematicization of the social sciences and humanities (Szépe 1976: 153). Around that time, Hungarian linguistics started to leave behind its exclusively 'art-and-humanities' type of scholarship in favor of an inclination to science.

A young scholar at the University of Debrecen started to publish articles on the new Soviet tendencies as early as 1958. Synthesizing the achievements of the Prague School and Russian structuralism, Ferenc Papp was unafraid to follow the newly emerging paths of language study. In about a dozen years, he would put Debrecen indelibly on the map in terms of computational linguistics as well. By 1964, Papp had formulated his ideas concerning the new linguistic trends into a book, which was published in English two years later (*Mathematical Linguistics in the Soviet Union*. Mouton, London–The Hague–Paris. Co-author: György Szépe). Papp's versatile fields of interest included the processing of the Hungarian defining dictionary by punch cards, which eventually led to the publication of the *Reverse Alphabetized Dictionary of the Hungarian Language* in 1969 (*A magyar nyelv szóvégmutato szótára*. Akadémiai Kiadó, Budapest). In the meantime, he also participated in strenuous efforts to renew the descriptive grammar of the

Russian language. This endeavor culminated in the publication of *Курс современного русского языка* (Tankönyvkiadó, Budapest, first published in 1968. Co-authors: Kálmán Bolla and Erna Páll). Ferenc Papp's third main field of research was the morphology of Hungarian nouns. By the end of 1970, Ferenc Papp had written altogether 136 books and scholarly articles that incorporated such seemingly diverse fields as cybernetics, semiotics, and language teaching (Dezső 2000: 7). Papp received his D. Acad. after successfully defending his dissertation on the paradigmatic system of Hungarian nouns. The thesis appeared as a separate book two years later (*A magyar főnév paradigmatisztikus rendszere*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975). In 1976, Papp became an associate member of the Hungarian Academy of Sciences (in 1985 he was elected to regular membership). His inaugural address focused on the computational analysis of Russian and Hungarian texts (*Magyar és orosz nyelvű szövegek számítógépes vizsgálata*. Apr. 10, 1978).

Papp's statistical analysis of poetry represented a novel application of computational linguistics to texts of aesthetic quality. His major work of this kind, in which he offered a decidedly non-literary approach to the complete poems of Endre Ady, appeared in 1974 (*Ady Endre összes költői műveinek fonémastatisztikája*. Akadémiai Kiadó, Budapest. Co-author: Pál Jékel). The purpose of the book was to create an overall statistical picture of all the phonemes used in the oeuvre of a literary figure in order to examine possible tendencies and distinctive features that might eventually be identified as a kind of phonemic signature of the given author (Papp and Jékel 1974: 7). The direct computational analysis of various corpora – including other poems and non-literary technical texts as well – revealed (among other findings) that the technical texts included the most vowels. Consequently, the ancient misconception about the direct relationship between vocalicity and aesthetic quality proved to be untenable (Papp 1974: 431). Vocalicity, on the other hand, showed a direct correlation with word length. Thus the fact that the short, ancient words of the Hungarian language – frequently used in literary texts – generally have a low V:C ratio contributed to the relative consonant-richness of the poems (*ibid.*).

According to Bolla (2000), Papp was to publish more than 20 additional articles on computational linguistics alone during the next 25 years, although his scholarly interest was increasingly turned toward computer-assisted language learning. In a 1982 interview (with Ádám Kis and Sarolta Zárda) he envisioned – in an abstract sense – the “wheeled” computer as a possible future breakthrough in the field of computer technology. This new type of computer was to be a device that could perform logical maneuvers that are beyond human competence – just like the wheel, which was the first machine not modeled after (as a kind of extension to) any part of the human body (Kis and Zárda 2000: 9).

In the following paper I use the methods outlined by Ferenc Papp in his

corpus linguistic explorations, with the exception that I do not focus on the level of phonemes, but rather on the use of specific words. I treat presidential rhetoric as a social and political phenomenon, from which various insights may be extracted concerning the contemporaneous historical and political atmosphere. On this assumption, I try to make some generalizations about the post-World War II superpower relations by examining various aspects of “ideologically contested words” (Fairclough 1986: 114) in Cold War inaugural discourse.

2. A brief historical introduction to the inaugural tradition

A presidential inauguration is, in a number of aspects, the closest thing the United States has to a coronation. In June 1787, during the deliberations of the Philadelphia Constitutional Convention, Alexander Hamilton wrote to George Washington that the people were now willing to accept a governmental model “not very remote from that which they have lately quitted” – i.e. a political system strikingly similar to the one in contemporary Britain (Bruns 1986: 5). Hamilton’s chief executive was to serve during good behavior for life with veto power over all laws – well surpassing the rights and privileges granted to the crowned head of a constitutional monarchy. The prevailing enmity toward royalty and the privileged classes forestalled the materialization of such a plan; yet many Americans found the trappings of monarchy appealing. Despite the fact that the inaugural tradition has evolved since George Washington took the oath of office on April 30, 1789, (e.g. Inauguration Day was moved to January 20 by the 20th Amendment in 1933) at least one thing has remained unaffected: the custom of delivering an inaugural address.

Most speeches have little relevance outside the context of their moment in time; very few people can recall a word from William Henry Harrison’s two-hour allocution in the chilling rain in 1841. Some speeches, however, remain etched in the memory: John Fitzgerald Kennedy’s oration from 1961 is a classic example. The two presidents had little in common, and their historical periods were worlds apart. The 1800s was the age that produced great ideologies, whereas the 20th century saw the global clash of those belief systems: Marxism v. liberalism, nationalism v. internationalism, religion v. secularism, etc. (Breton 2000: 45). From 1949 to 1989, the entire world became a battleground in the war of persuasion, with the two remaining superpowers relentlessly fighting to extend their respective spheres of influence in an age when the specter of “zero-sum theory” and “falling domino principle” characterized strategic thinking and day-to-day decisions alike.

The application of Hymes’s *SPEAKING*-framework (Hymes 1997: 481–490) to the actual Cold War inaugural speech situations reveals the relative stability of the tradition throughout this period.

- *Setting*: generally the East Portico of the Capitol. (Since Ronald Reagan's inauguration the West Portico has been preferred.) The ubiquitous psychological backdrop is diplomatic friction at best, imminent nuclear showdown at worst.
- *Participants*: the speaker (sender) is the new president. The audience is both the people actually present at the occasion and the millions following the coverage all around the world. The real addressee in the Cold War period, on the other hand, was the Kremlin political leadership.
- *Ends*: to bring the nation together symbolically, after a usually divisive election, by emphasizing the forces of continuity and change in shaping the national character, and – more importantly – to specify the future course of domestic and foreign policy (agenda-setting) [*cf.* 'augur' = soothsayer, prophet].
- *Act sequences*: the message form follows traditional patterns; the content varies more freely, tailored to the historical context.
- *Key*: elevated, eloquent, serious; declarative sentences dominate.
- *Instrumentalities*: the channels of communication include all the available media types. Rhetorical skills notwithstanding, newly installed presidents were also helped to make an immediate impact on an even wider audience by relying on the technological innovations of the 20th century. Truman had his 1949 speech broadcast by television as well as on the radio. Twenty years later Nixon's inauguration was televised by satellite all around the world.
- *Norms of interpretation*: American foreign policy after WWII was predicated on the presence of the Soviet threat. Yet, the magnitude of that threat was only possible to assess by inferring intentions from Moscow's actions, military capabilities, and the public posturing of leaders. The interpretation relied on much the same data on the other side as well. A few presidential addresses were characterized by a thinly veiled militant tone. Thus, with the backing of the ever-increasing weapons capabilities these pieces of oration themselves contributed to mounting tensions.
- *Genre*: rhetorical speech delivered by the chief executive.

Such structural stability makes the Cold War inaugural speeches particularly apt for a study of this nature.

3. Initial hypotheses and methods of analysis

Working on the assumption that global political changes are reflected in, or even prognosticated by the discourse of those decision-makers who are instrumental in shaping superpower political priorities, I examine American inaugural addresses delivered during the Cold War in order to find some sort of correlation between periods of confrontation or cooperation and various elements of presidential rhetoric. Ideological power, the power to

project one's practices as universal and 'common sense', is a significant complement to political, military and economic power (Fairclough 1989: 33). According to my hypothesis, it is the use of ideologically contested words and their linguistic co-text that reveals the most about the possible correspondence between language use and contemporaneous or projected confrontations in a given historical context. Thus, it is possible to attribute a diagnostic and/or prognostic value to the word or expression. To narrow the scope of inquiry, I single out *freedom* and its synonyms for closer scrutiny.

At this point, the introduction of distinction between 'context' and 'co-text' might be useful (*cf.* Yule 1996: 21). In the following, by 'co-text' I mean the 'linguistic material' (concordance) accompanying the referring expression. 'Context' is the physical environment at a given point in time, (here: the historical circumstances) in which the expression was uttered.

In the first part of the analysis, I examine the noun *freedom* from a strictly quantitative point of view, trying to establish a connection between the absolute frequency of the word and the surges of bipolar antagonism. The second part comprises an examination of the various actualized meanings of the notion in the linguistic co-text of speeches, with reference to the underlying historical context. The third section includes the relative frequency analysis of synonymous nouns and adjectives in order to fine-tune the previous findings. In order to illustrate the intensity of Cold War confrontation, finally I interpret the findings in relation to a 'crisis curve' or 'confrontation chart' drawn by Fischer (1992), which graphically illustrates the gravity of bipolar tensions from 1949 to 1989.

3.1 The absolute frequency analysis of the noun *freedom*

Practically no great American historical speeches and documents exist in which the notions of *freedom* and *liberty* do not play a significant part. Recognizing it as the most cherished American value, the Founding Fathers guaranteed individual freedoms in the Bill of Rights in order to prevent the excesses of a too powerful central government against ordinary citizens. On January 6, 1941, Franklin Delano Roosevelt spoke about 'four essential human freedoms' which he wanted to see the world based on after World War II. Eleven months before the United States entered the war, the president set forth the freedom of speech and religion, the freedom from want and the freedom from fear as indisputable principles worthy of fighting for. In the light of the harsh Yalta compromises, however, they lost their original meaning, only to be used later in the war of words against the former ally, the Soviet Union.

The concept of *freedom* – with all its connotations (experiential, relational, and expressive values) – is the 5th most common word on the frequency list of all nouns, verbs and adjectives found in the 11 inaugural addresses delivered by the eight American presidents between 1949–1989. (See *Table 1*)

Table 1
The first 10 most frequent nouns, verbs and adjectives in the entire corpus
(21,798 words)

	L	n., v., adj.	F	F%
1.	22.	world	142	0.651
2.	29.	people	102	0.468
3.	31.	peace	87	0.399
4.	34.	new	83	0.381
5.	36.	freedom	78	0.358
6.	39.	nation ^a	73	0.335
7.	46.	government	63	0.289
8.	48.	America	62	0.284
9.	51.	free	60	0.275
10.	52.	nations	60	0.275

L = place on the frequency list of all tokens (T) (including function words)
 a = the list of collocates in the concordance clearly shows that “*nation*” is used with reference to foreign countries at least 12 times: “*each nation*” (5); “*every nation*” (4); “*any nation*” (1); “*other nation*” (2)

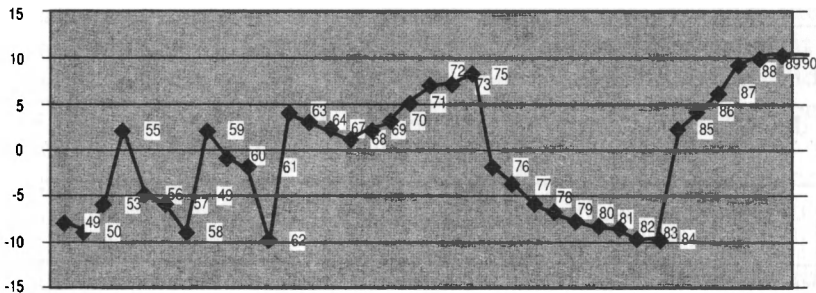
F = absolute frequency on the frequency list of all tokens

F% = relative frequency on the frequency list of all tokens (F/T) × 100

The frequency list gives more than a hint of the overall post-WWII priority issues. The primary concerns decision-makers had to deal with were predominantly foreign policy problems. The anxiety of the age was bluntly summed up by a remark attributed to John F. Kennedy: “Domestic policy can defeat us, foreign policy can kill us”.

In order to illustrate the gravity of international crises and the intermittent periods of détente, a ‘confrontation chart’ may be drawn which highlights the seriousness of Cold War issues (Fischer 1992: 11, simplified):

Chart 1
Cold War confrontation curve 1949–1989

The nodes indicate landmark Cold War years and the varying degrees of antagonism (-10 = near global war, +10 = normalization of relations)

The highest positive values mark the successful US-Soviet summit conferences, while the lowest points on the chart correspond to the most dangerous crises of the period (e.g. the Korean War from '50-'53; Suez and Budapest in '56; the Cuban Missile Crisis of '62; the renewal of tensions from '79-'83).

The question arises as to whether it is possible to find some correlation between the simple word frequency counts of inaugural speeches and the fluctuation of tensions as determined by Fischer. Table 2 shows the most frequently occurring nouns, verbs and adjectives in the individual speeches (F= absolute frequency):

Table 2.1
The first 10 most frequent nouns, verbs and adjectives in Cold War inaugural speeches (F)
(The numbers indicate the absolute frequencies of the words)

	1949 Truman	1953 Eisenhower	1957 Eisenhower	1961 Kennedy	1965 Johnson	1969 Nixon
1.	world 23	free 21	world 16	sides 8	change 12	people 14
2.	nations 22	world 16	nations 14	world 8	nation 12	world 13
3.	peace 15	faith 13	freedom 11	new 7	man 10	peace 12
4.	freedom 13	peace 12	peace 11	pledge 7	people 9	let 11
5.	people 12	people 11	people 10	citizens 5	union 9	know 10
6.	free 11	freedom 10	seek 10	free 5	old 7	man 10
7.	united 10	strength 10	help 6	nations 5	own 7	earth 9
8.	democracy 9	country 7	justice 6	power 5	world 7	make 9
9.	peoples 9	hope 7	America 5	Americans 4	American 6	new 8
10.	security 9	know 7	earth 5	arms 4	covenant 6	voices 8

Table 2.2

	1973 Nixon	1977 Carter	1981 Reagan	1985 Reagan	1989 Bush
1.	let 22	nation 13	government 16	government 18	new 14
2.	America 21	new 9	believe 10	people 17	great 10
3.	peace 19	strength 7	Americans 9	world 16	nation 10
4.	world 18	own 6	people 9	freedom 14	world 10
5.	new 15	people 6	world 9	one 14	free 9
6.	nation 11	spirit 6	freedom 8	time 10	friends 8
7.	responsibility 11	world 6	one 8	history 9	good 8
8.	government 10	dream 5	time 8	human 9	hand 8
9.	great 9	human 5	work 7	new 9	things 8
10.	home 9	freedom 4	America 6	God 8	America 7

Rudimentary as it may seem, the method still offers a few informative glimpses into Cold War American policies. A few basic observations:

- *freedom* only appears among the top ten (content) words in the classic Cold War years (1947–1962). Kennedy's inaugural does not fit in with this generalization, but the 1962 Cuban Missile Crisis – considered to be a turning point in Cold War history – had not in the least been predictable in 1961. In the inaugural speeches made during the years of détente, *freedom* completely disappears from the most frequent words, only to reappear in Carter and Reagan's addresses, attesting to the end of the thaw.
- Concerns about a nuclear holocaust are indicated by the frequency of *world* and *peace*. They behave similarly to *freedom* in the inaugurals from 1949–1957. *Peace* is conspicuously missing from Kennedy's speech,

entirely in line with his memorably confrontative rhetoric. *Power, arms* and *sides* appear in its stead – an ominously militant combination never to occur again in such a constellation. The explanation may partly lie in the fact that – being the youngest ever president of the United States and a Democrat – Kennedy did not in the least want to sound too soft on Communism. Unlike *freedom, world* and *peace* would return in Nixon's speeches, but in a different context: to herald the policy of détente, the American recognition of political tripolarity (US-SU-China), and the urgent desire to bring the Vietnam conflict to an acceptable end.

Johnson ('65) focuses on 'change': his – mainly domestic – agenda ranks the war on poverty as a top priority (the 'Great Society' program). Ironically, the escalating Vietnam War – not referred to in the speech – would compromise the president's far-reaching goals.

Reagan's primary concern lies with 'government'. In accordance with his 'authoritative populism', the weakening of the federal state – coupled with a wish to return to religion and a traditional personal morality (*cf.* the frequency of *believe* and *God*) – features high among his promises. Global concerns are also present: *world* and *freedom* are often mentioned, yet without the conciliatory presence of *peace*, which occurs a mere 10 times in the two Reagan addresses, contrary to their length.

Bush's speech is indicative of the changing times: the key words are *new* and *great*, the general tone of the address is conciliatory, optimistic, and self-congratulatory. The presence of *friends, good, and hands* sound the death-knell of Cold War antagonism, inaugurating a previously unheard of opportunity for cooperation.

3.2 The senses of freedom

A lexeme has a lexical meaning if the given word is able to recall various objects, phenomena and notions in the mind without the presence of a context (Székely 2000: 260). In addition to the lexical meaning, several words have a number of potential meanings (senses), only to be actualized in and by a given context (*ibid.*).

The various potential meanings of *freedom* (based on the *Concise Oxford Dictionary* [US] 1993) and its actualized senses are summarized according to the following frame of reference in *Table 3*:

The senses of *freedom*:

1. The condition of being free or unrestricted.
2. Personal or civic liberty; absence of slave status.
3. The power of self-determination; independence of fate or necessity.

4. The state of being free to act (often foll. by *to* + *inf.*: we have the freedom to leave).
5. Frankness, outspokenness; undue familiarity.
6. (Foll. by *from*) the condition of being exempt from or not subject to (a defect, burden, etc.).
- 7.^a (Foll. by *of*) a full or honorary participation in (membership, privileges, etc.).
- 7.^b Unrestricted use of (facilities etc.).
8. A privilege possessed by a city or corporation.
9. Facility or ease in action.
10. Boldness of conception.

Table 3
The various senses of freedom in the respective speeches (F)

	'49	'53	'57	'61	'65	'69	'73	'77	'81	'85	'89
1.*	5	10	9	3	1	2	4	4	6	8	6
2.	3	1	1	1					2	6	
3.*	5	10	9	3	1	2	4	4	6	8	6
4.	1										
5.											
6.	1		1								
7. ^a	3										
7. ^b											
8.											
9.											
10.											

* *freedom* used in the most general sense, without pre- or postmodification = rows 1+3 (duplicate frequencies)

Here the conclusions are more ambiguous, except for a few straightforward observations. Truman ('49) is the only president who uses the notion in the whole gamut of potential meanings. Obviously, he was the only chief executive – having served as FDR's vice-president – who felt a strong emotional and political bond with the Rooseveltian past. *Freedom of thought and expression, freedom of speech, freedom of religion* [7.^a], together with *freedom from fear* [6.] are the almost exact reiterations of FDR's 'Four Freedoms'. The tradition ends with the 1952 victory of the Republicans: Eisenhower makes only one faint allusion to 'freedom from want' in 1957, in the form of *freedom from grinding poverty* [6.]. From 1961 to the 'Reagan revolution', the most general senses dominate almost exclusively. Reagan's second inaugural

('85) is replete with the expressions *human freedom* and *individual freedom* [6.], which are used in sharp contrast to the lack of these qualities in the 'Evil Empire' (Gorbachev is still 6 weeks from becoming the General Secretary). He also criticizes the overgrown federal establishment, which is to blame for the encroachment on the rights of the individual.

3.3 The relative frequency analysis of synonyms and related adjectives

The analysis would remain incomplete without taking the synonyms of *freedom* into consideration, apart from the potential or actualized senses of the word. According to one definition (usually attributed to Leibniz), two expressions are synonymous if the substitution of one for the other never changes the truth value of a sentence in which the substitution is made (Miller *et al.* 1993: 6–7). By that definition, true synonyms are rare, if they exist at all. A weakened – and in this case more useful – version of this definition would make synonymy relative to a context (or, according to the distinction made above: co-text): two expressions are synonymous in a co-text if the substitution of one for the other does not alter the truth value.

The following list of synonyms is based on the *Random House Webster's Electronic Dictionary and Thesaurus*:

Table 4

Freedom and its synonyms in Cold War inaugural speeches (1949–1989)

	F	'49	'53	'57	'61	'65	'69	'73	'77	'81	'85	'89
FREEDOM	78	13	10	11	4	2	2	4	4	8	14	6
liberty	19	4	1		1	6			2	3	1	1
independence	5			1						2	2	
sovereignty	4			2						2		
self-determination												
autonomy												
ΣF		17	11	14	5	8	2	4	6	15	17	7
ΣF%		0,74	0,45	0,84	0,37	0,54	0,09	0,22	0,49	0,61	0,66	0,30

F = the absolute frequency of the given word in the entire corpus

ΣF = the sum of the absolute frequencies of individual words in the given document

ΣF% = the sum of the relative frequencies of individual words in the given document

Autonomy and *self-determination* never appear in the inaugural texts. They were definitely not as widely used a few decades ago as they are nowadays. Moreover, the references to 'autonomy' and 'self-determination' might have encouraged neutralism and nonalignment in the ranks of newly emerging African and Asian countries – a tendency that was strongly discouraged by the United States.

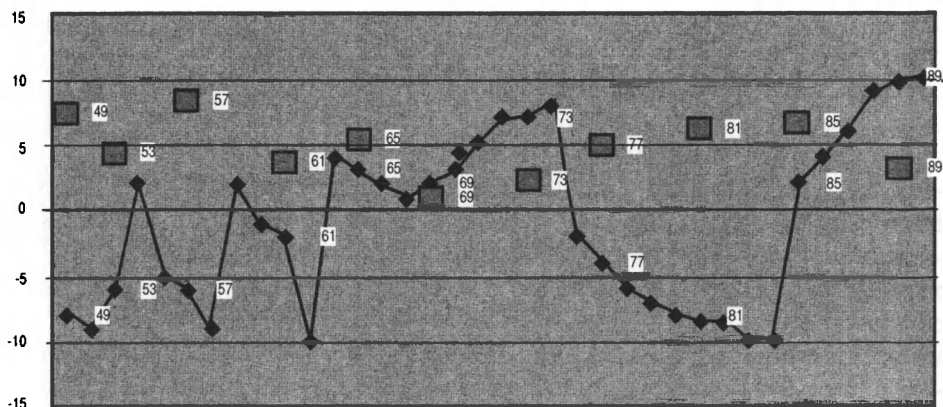
Sovereignty occurs four times: both Eisenhower ('57) and Reagan ('81) felt the need to assure all nations "that are or would be free" as well as "neighbors and allies" against US imperialistic designs.

Independence – although used five times – only once refers to the independence of other countries: "We cherish our friendship with all nations that are or would be free. We respect, no less, their independence" (Eisenhower '57). All the other instances are used to illustrate the *American* struggle for independence. The irresistible process of decolonization is described by a metaphorical euphemism: "Thus across all the globe there harshly blow the winds of change" (Eisenhower '57). The American attitude to decolonization was fairly apprehensive and ambiguous. The colonial powers included the staunchest military allies (e.g. Great Britain), which were bullied by the United States into opening up their respective colonial spheres of influence to American trade. Yet, total withdrawal by those countries from the colonial outposts was regarded as an abandonment of responsibility in the face of relentless Communist expansion. Perhaps it is safe to say that in the political climate of the Cold War *independence* would not at all have been read as synonymous with *freedom* – a colony of a Western power could easily have been classified as belonging to the group of 'free' (i.e. non-Communist) nations.

Liberty is the most frequently used synonym of *freedom*. It is mainly used in a general sense ("freedom from captivity, imprisonment, slavery, or despotic control", *Concise Oxford Dictionary*), and/or as a reference to a core American value worthy of being promoted. There is only one instance when the co-text is less ambiguous: "We have saved a number of countries from losing their liberty" (Truman '49). The context here is the adoption and effective implementation of the Truman Doctrine, which meant the first official endorsement of the containment policy.

In the classic Cold War period (1947–1962) the frequency of *freedom* and its synonyms is in simple correlation to the perceived level of antagonism. The deeper is the crisis, the higher are the occurrences of the analyzed expressions. A possible explanation is that the threat to these basic American values was definitely more acutely felt during the years of Soviet ascendancy. Consequently, the desire to make a clear distinction between 'free' v. 'captive' nations (or, by the Soviet label: the 'two camps') also grew, contributing to bipolarization in itself. The prognostic value of *freedom* is also present: the decreasing frequency of the concept forecasts the improvement of relations, whereas the opposite tendency predicts the intensi-

Chart 2
Cold War confrontation curve and the relative frequencies of freedom
and its synonyms* compared

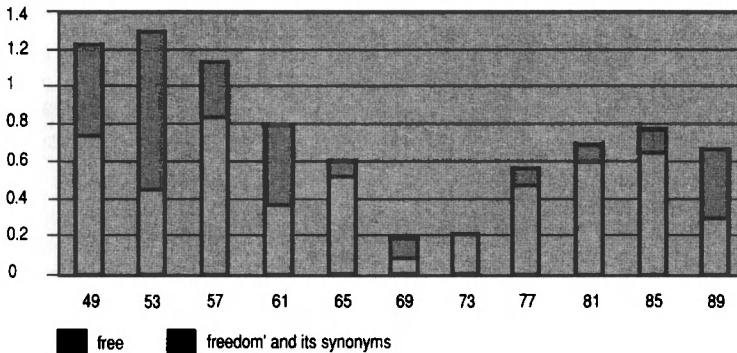
*the frequency figures are multiplied by ten for easier comparability

fication of hostilities. This reasoning is unable to account for the spectacular drop of the confrontation curve in 1962, but the Cuban Missile Crisis was to a certain extent 'created', and definitely aggravated by the Kennedy administration's decision to disregard the usual diplomatic channels of crisis management in favor of an overescalated and televised high-profile showdown. In this respect the event is not an integral part the 'usual' Cold War trends, partly owing to the discrepancy between presidential rhetoric and actual level of threat.

Nixon's inauguration is an important turning point in post-WWII history, since he introduces the policy of *détente*, the lessening of tensions between the two superpowers. The Nixon-Kissinger team's ideologically less charged 'Realpolitik' approach is reflected in the rhetoric as well. Accordingly, in 1969 the frequency of *freedom* reaches its all-time low, before rising again after 1977. The renewal of bipolar tensions arises from a number of contentious issues (e.g. the Soviet deployment of SS-20 missiles in Europe, the invasion of Afghanistan, the US refusal to ratify SALT II, and Reagan's 'Star Wars' proposal).

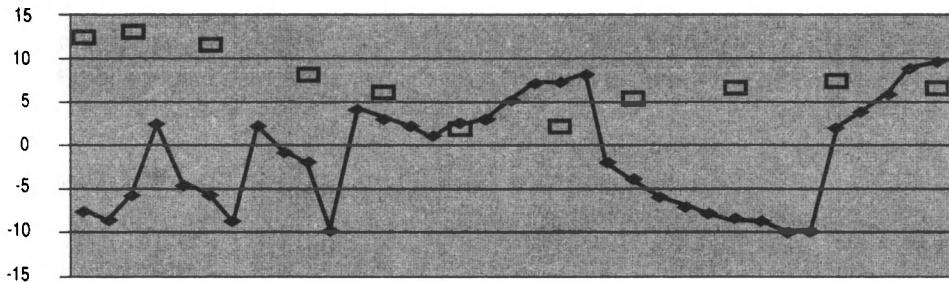
The inclusion of the related adjectives (*free* [F=60], *independent* [F=0], *sovereign* [F=1], *autonomous* [F=0]) in the frequency list, modifies the data to a certain extent, although the general pattern remains relatively intact. The adjective is clearly dominant in Eisenhower's first inaugural ('53), and in the speeches made by Kennedy ('61) and Bush ('89). The frequency of the other adjectives is either zero or negligible. (See Chart 3)

Chart 3
The relative frequencies of freedom + synonyms + free*

The resulting curve is devoid of wild fluctuations, it graphically illustrates the major Cold War trends. (See Chart 4)

Chart 4
The Cold War confrontation curve and the relative frequencies of freedom + synonyms + free compared*

*the frequency figures are multiplied by ten for easier comparability

4. Conclusion

According to the initial hypothesis, there is a correlation between the frequency of ideologically contested words used in the inaugural discourse and the fluctuation of political tension in the period of bipolar antagonism.

The absolute frequency count of all nouns, verbs and adjectives helped to identify the main themes in international cooperation and conflict in home and foreign affairs during the given period. The sense analysis of *freedom* narrowed down the manifold interpretations (potential meanings) of the word to more easily manageable actualized senses, although the findings defied easy interpretation, mainly due to the rather uniform use of the concept. The relative frequency analysis of *freedom* and the related words

proved to be the most enlightening. It clearly shows a negative correlation between the frequency of the concept and diplomatic cooperation, although the sudden, unforeseen fluctuations were difficult to account for and warrant further study.

A more comprehensive analysis should include the behavior of all the ideologically charged concepts in the entire collection of presidential speeches between 1945–89, but that type of examination is beyond the scope of this paper.

References

- Bolla K. (ed.) 2000. *Papp Ferenc*. Magyar nyelvész pályaképek és önvallomások 38. Budapest: ELTE Fonetika Tanszék.
- Breton, P. 2000. *A manipulált beszéd*. Budapest: Helikon.
- Bruns, R. A. 1986. *A More Perfect Union: The Creation of the United States Constitution*. Washington, DC.: National Archives Trust Fund Board.
[[HTTP://www.nara.gov/exhall/charters/constitution/conhist.html](http://www.nara.gov/exhall/charters/constitution/conhist.html)] (April 2, 2001)
- Concise Oxford Dictionary (US)* 1993. OUP.
- Dezső L. 2000. A magyar alkalmazott és általános nyelvészetről és két szlavistáról a hatvanas években. In: T. Molnár I., Klaudy K. (eds.) *Papp Ferenc akadémikus 70. születésnapjára*. Barátok, pályatársak, tanítványok tanulmányai, visszaemlékezései. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó. 7–10.
- Fairclough, N. 1989. *Language and Power*. London and New York: Longman.
- Fischer F. 1992. *A megosztott világ: A Kelet-Nyugat, Észak-Dél nemzetközi kapcsolatok fő vonásai (1945–1989)*. Budapest: IKVA.
- Hymes, D. 1997. A nyelv és a társadalmi élet kölcsönhatásának vizsgálata. In: Pléh Cs. & Siklaki I., Terestyéni T. (eds.) *Nyelv – Kommunikáció – Cselekvés*. Budapest: Osiris. 458–501.
- Kis Á., Zárda S. 2001. A humán ember és a számítógép. Beszélgetés Papp Ferenc akadémikussal, a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem tanszékvezető tanárával, az NJSZT Humán Alkalmazási és Szövegszerkesztési Szakosztálya vezetőjével. (1982) In: *Alkalmazott Nyelvtudomány* 1. évf. 2. 7–10.
- Miller, G. A., et al. 1993. *5 Papers on WordNet. Introduction to WordNet: An On-line Lexical Database*. [[FTP://ftp.cogsci.princeton.edu/pub/wordnet/5papers.pdf](ftp://ftp.cogsci.princeton.edu/pub/wordnet/5papers.pdf)] (March 30, 2001)
- Papp F. 1974. Stílus és költői nyelv számítógépes vizsgálata. In: Imre S., Szathmári I., Szűts L. (eds.) *Jelentésan és stilisztika*. Nyelvtudományi Értekezések 83. sz. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Papp F., Jékel P. 1974. *Ady Endre összes költői műveinek fonémastatisztikája*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Random House Webster's Electronic Dictionary and Thesaurus*. College Edition 1992. Version 1.0 Reference Software International.

- Székely G. 2000. Lexikális jelentés – aktuális jelentés, és ami köztük van. In: Gecső T. (ed.) *Lexikális jelentés – aktuális jelentés*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához IV. TINTA. 86-107.
- Szépe Gy. 1976. Notes on Linguistics in Hungary. In: Makkai Á. (ed.) *Toward a Theory of Context in Linguistics and Literature*. The Hague – Paris: Mouton. 135-162.
- Yule, G. 1996. *Pragmatics*. Oxford: OUP.

Papp Ferenc (szerk.)

A MOSZKVAI SZEMANTIKAI ISKOLA

2001. Budapest: Corvina 200 pp.

Kapható: Corvina Könyvklub.

Tel: 317-5185

Budapest, 1051. Vörösmarty tér 1. II. emelet 201.

Papp Ferenc

**A moszkvai szemantikai iskoláról:
az értelem-szöveg modell**

Alekszander Zsolkovszkij, Igor Melcsuk,
Jurij Apreszjan, Ligyija Iordanszkaja,
Jelena Paducseva

Szemantikai tanulmányok

Kiefer Ferenc

A moszkvai szemantikai iskola utóéletéhez

Semantische Analyse eines Slogankorpus

Bajkó István Zsigmond

1. Begriffsbestimmung

Zwar ist Hars (1999: 5) der Meinung, dass es drei Dinge gibt, über die man sich jederzeit und mit jedermann unterhalten kann: Wetter, Fußball und **Werbung**, trotzdem glauben wir, dass dieses Thema immer noch „eine Messe Wert ist“, auch wenn eingängige Werbespots und -slogans tatsächlich zum Alltagswissen der gesamten Bevölkerung gehören, und teilweise in den Rang geflügelter Worte erhoben wurden. Nach Leech (1972: 59) ist eine Standard-Werbeanzeige folgendermaßen aufgebaut:

- Headline / Schlagzeile / Überschrift
- Illustration/en/
- Werbetext (kann auch in mehrere Abschnitte unterteilt sein)
- Markenname – **Slogan**
- Kleingedruckte Informationen über Preis, Adresse der Firma, usw.

Zielkes Modell (1991) dagegen enthält folgende Textbausteine:

- Key-Visual (=Produktabbildung),
- Catch-Visual (=‘Bühne‘, auf der das Produkt abgebildet ist)
- Headline und (falls vorhanden) Subheadline (=Überschrift und Unter- bzw. Zweitüberschrift)
- Bodycopy (=Fließtext+Claim)
- **Slogan/Logo-Slogan** (=Werbespruchkonstante)
- Logo (=Firmenname) sowie Artikelname und Marken-Emblem
- Insert (=Einklinker)
- Deranger (=‘Störer‘, besondere Variante des Inserts)
- Antwort-Coupon bzw. Angabe von Adresse und/oder Telefon-bzw. Faxnummer (vgl. Hübner 1996: Internet, Zielke 1991).

Vinken und Würffel sprechen in ihrer Analyse des Strukturprinzips von Werbetexten etwas vereinfachend nur von einer **Dreiteilung** als häufigstes Strukturprinzip: **Slogan**, Bild und Kleingedrucktes. Dieses Strukturprinzip hat Tradition. Man kann es als emblematische Struktur bezeichnen (vgl. Haubl 1992: 24f., Vinken 1978, Würffel 1981).

Aus den oben angeführten Modellen, so verschieden sie auch „elaboriert“ seien, geht eindeutig hervor, dass das Objekt meiner Untersuchung, nämlich der „Werbeslogan“, nur ein „Zahnrad“ in einem „Getriebe“ ist. Die Werbeanzeige ihrerseits ist auch, wie könnte es denn anders sein, Teil eines

Ganzen. Dieses „Ganze“ heißt Marketing, dessen vier wichtige Aktivitätsbereiche, die sicherstellen sollen, dass die Unternehmung möglichst vollkommen mit dem Markt harmoniert, die folgenden sind:

1. Die Produktpolitik,
2. **die Kommunikationspolitik,**
3. die Kontrahierungspolitik und
4. die Distributionspolitik.

Zum zweiten hier angeführten Bereich, also zur Kommunikationspolitik, gehört, zusammen mit anderen wichtigen Aktivitäten wie: Public Relations oder Sales Promotion auch die **Werbung** (vgl. Krafft 1993: Beilage). Aufgabe der Werbung ist es, im Rahmen einer Werbekampagne mittels besonderer Werbemittel (z.B. Werbespot) und Werbeträger (z.B. Fernsehen) die Einstellung einer bestimmten Zielgruppe (=potentielle Käufer) einem Werbeobjekt (Produkt oder Dienstleistung) gegenüber zu beeinflussen.

Das zentrale Element hierbei ist der sogenannte **Werbetext**, der aus Bild und Text (immer mehr Bild und immer weniger Text!) besteht, und dessen wichtigstes Element, unseres Erachtens, gerade derjenige **Werbeslogan**, auch Werbeschlagwort genannt, ist, der das Objekt dieser linguistischen Untersuchung darstellt. Vielsagend, auch im Hinblick auf ihre heutige Bedeutung, ist die **Etymologie des Wortes 'Slogan'**: Das gälische Wort *sluaghghairm* bedeutete soviel wie 'Kampfruf', zu gäl. *sluagh* 'Heer' und gäl. *ghairm* 'schreien, rufen' (vgl. Brockhaus 1973: Band 17: 506; Kluge 1989: 676; Meyers 1977: Band 21: 823).

Das Wort gelangte im 16. Jahrhundert in den englischen Wortschatz und wurde im 19. Jahrhundert mit der Bedeutung „politisches Schlagwort“ benutzt. Ihre heutige Bedeutung erhielt das Wort schließlich in den Vereinigten Staaten (vgl. Reboul 1975: 14). Kropff (1960: 457) betrachtet die Slogans als „Krönung des Textschreibens“ und betont, dass die konzentrierte Kurzform der Slogans besonders wichtig ist für die rasche und weite Verbreitung der Grundidee. Nun, ob dem so ist, gilt des weiteren zu untersuchen!

1.1. Zum Forschungsstand

Mitte der fünfziger Jahre erschien aus der Feder des Franzosen Marcel Galliot ein umfangreiches Werk zur Sprache der französischen Werbung (vgl. Galliot 1955).

Der amerikanische Soziologe Vance Packard behauptet in seinem Buch *The Hidden Persuaders* (Die geheimen Verführer), dass der potentielle Konsument von Werbeleuten, den „persuaders“ (Überrednern), auf tiefenpsychologischem Wege manipuliert würde (vgl. Packard 1959: 3ff.). Ende der sechziger Jahre untersucht Hans Dieter Heistrüvers die Sprache der deutschen Werbung und zeigt auf, „dass hinter den scheinbar so vordergründigen und

marktschreierischen Texten weit mehr an rhetorischer Bewußtheit, stilistischem Raffinement [...] steckt“ (vgl. Heistrüvers 1968: 99).

Ruth Römers Werk *Die Sprache der Anzeigenwerbung* enthält eine gründliche und tiefeschürfende Analyse der deutschen Werbesprache der 60er Jahre. Die Autorin betrachtet Werbesprache, als Vehikel „in jeder Propaganda und speziell in der Warenpropaganda“ (vgl. Römer 1971: 234).

„Kauf als Erlösung: das ist die Heilslehre der Reklame“ – schreibt Lutz Mackensen in seinem im Jahre 1973 erschienenen Buch *Verführung durch Sprache. Manipulation als Versuchung*. Die Werbung entwirft ein Traumbild unserer Welt und läßt die Kunden glauben, dass ihr Glück erfüllbar ist. Die Reklame hält die Kunden zwischen Illusion und Wirklichkeit in einer eigenartigen Spannung. Diese Spannung aufzulösen erscheint den Kunden wie ein Trost, wie eine Rettung (vgl. Mackensen 1973: 174f.).

Siegfried Grosse und Ingrid Hantsch haben Mitte der siebziger Jahre ebenfalls zwei wertvolle Studien (*Reklamedeutsch* bzw. *Zur semantischen Strategie der Werbung*) publiziert, die in dem von Peter Nusser herausgegebenen Sammelband *Anzeigenwerbung. Ein Reader für Studenten und Lehrer der deutschen Sprache und Literatur* erschienen sind. (vgl. Grosse 1975; Hantsch 1975). Zehn Jahre nach Ruth Römers Buch erscheint Bernhard Sowinskis *Darstellung der Wirtschaftswerbung*. Auch er beurteilt Werbeanzeigen und – sendungen als eine Form der gezielten Informationsvermittlung, Bewußtseins- und Verhaltenssteuerung (vgl. Hübner 1996: Internet).

Barbara Sandig nennt neben Teilhandlungen wie Präsentieren des Markennamens, Beschreibung und positive Bewertung des Werbegegenstandes die Kaufaufforderung als „Oberziel“. Sie sieht aber auch den Unterhaltungswert der Werbung und spricht über „unterhaltende, belustigende und interpretationsleistungsfordernde“ [...] Elemente (vgl. Sandig 1986: 174).

Penttilä (1963), Leech (1972), Vestergaard und Schröder (1985) und Cook (1992) sind nur einige Autoren, die sich in den letzten Jahrzehnten eingehend mit der Analyse der englischen Werbesprache beschäftigt haben.

Hinsichtlich des Gegenstandsbereiches erweitert die Semiotik die Analyse von der verbalen Nachricht auf den visuellen Kontext im Bildteil der illustrierten Werbung (Nöth, 1975; Williamson, 1978; Spillner, 1980, 1982; Langner, 1985; Vestergaard und Schröder, 1985), insbesondere auf die darin abgebildeten Formen der nonverbalen Kommunikation (Goffmann, 1976; Umiker-Sebeok, 1979), sowie auf die gesamte Kommunikationssituation (vgl. Nöth 1985: 447).

Einen Überblick über die Sprachprobleme von Werbetexten bietet Schifko (1982) innerhalb eines *Handbuchs der Werbung*. Semantische und pragmatische Probleme von Werbetexten analysiert Spörri (1993). Textprobleme und ihre kommunikativen und ökonomischen Voraussetzungen untersucht auch Thomas Fritz (1994), während Jochen Greule und Janich (1997) sowie Nina Janich (1999) sich wieder stärker auf die Sprache der Werbung konzentrieren (vgl. Sowinski 1998: 17).

Flader untersuchte Slogans nach ihren Sprechaktklassen und -bedingungen, andere, wie Hauswaldt-Windmüller (1977), analysierten Sprechhandlungstypen in der Werbung auch nach ihren kommunikativen Voraussetzungen, Wirkungsbedingungen und Handlungsintentionen. Baumgart (1992) erfaßt anhand von 750 Beispielen in ihrer (mit Römers Arbeit gleichlautenden) Untersuchung die Spracheigenheiten von kontextunabhängigen Slogans aus den 80er Jahren (vgl. Sowinski 1998: 18).

Wichtige Meilensteine auf dem Weg der Analyse der sozialen und psychologischen Bedeutung des Phänomens „Werbung“ waren in den 90er Jahren grundlegende Werke von Autoren wie Kroeber-Riel (1990, 1993), Kroeber-Riel und Weinberg (1996) und Mayer (1993). Andererseits gibt es eine Reihe junger Germanisten, besonders an den Universitäten Zürich und Wien, die sich ebenfalls der Analyse der Werbesprache „verschrieben“ haben: Payer (1990); Hemmi (1994); Bajwa (1995); Hartwig (1998); Schmiedehausen (1994); Zinniel (1999).

1.2. Problemstellung

Gewiefte Textschreiber setzen bewußt **semantische** (und andere linguistische Mittel) ein, um die Meinung der Rezipienten, also der potentiellen Konsumenten, im Sinne der Werbungtreibenden, also ihrer Auftraggeber, zu beeinflussen. Auf den derzeitigen gesättigten Märkten ist es nämlich oft kein leichtes Unterfangen, bestimmte Produkte und Dienstleistungen „an den Mann zu bringen“.

Dieser Beitrag hat sich zum Ziel gesetzt, mittels eines relativ umfangreichen Korpus, bestehend aus 600 Items, einen Einblick hinter die semantischen Kulissen der Slogans zu gewähren.

2. Material und Methode

2.1. Datenerhebung und -gewinnung

Der Rahmen dieses Beitrages und die Quantität des Werbeaufkommens zwingen zu einer (relativen) Begrenzung des Materials: das Korpus besteht aus 600 Werbeslogans, die ich Ende der 90er Jahre aus den deutschsprachigen Print- und elektronischen Medien zusammengetragen habe.*

Die Tageszeitungen, (Fach)zeitschriften und Fernsehkanäle, aus denen ich „geschöpft“ habe, sind folgende:

a) Auto Bild, CASH, cashual, Facts, Finanz und Wirtschaft, FOCUS, Frankfurter Allgemeine Magazin, Für Sie, GEWINN, Handelsblatt, Kurier, MAC UP, Das Magazin, NZZ Folio, NEWS, Die Presse, PC Welt, profil, Der Spiegel, Stern, Vogue, Wirtschaftswoche und Die Zeit Magazin.

b) ARD, ZDF, ORF 1, Pro 7, SAT 1, RTL, VOX sowie eine Reihe anderer kommerzieller TV-Sender.

2.2. Beschreibung des empirischen Materials

Obwohl die weiter oben aufgelisteten Zeitungen und (Fach)zeitschriften größtenteils nicht der sogenannten „Regenbogenpresse“ angehören, und somit nicht eine besonders heterogene Zielgruppe ansprechen, decken die Werbeanzeigen eine relativ breite Produktpalette: Computer, Fluggesellschaften, Automobile, Wein, Autovermietung, Banken, Sparkassen, Unterhaltungselektronik, Mineralölgesellschaften, Zigaretten, Aftershave, Versicherungsanstalten, Hotelketten, verschiedene Biersorten, Verpackungsindustrie, Schreibwaren usw. ab.

Im Falle der Printmedien stammen die Zeitungen und Zeitschriften aus dem gesamten deutschsprachigen Raum: außer Deutschland und Österreich ist auch (wenn auch nur spärlich) die Schweiz vertreten. Bei den elektronischen Medien allerdings ist der einzige „nicht-deutsche“ TV-Sender: der ORF 1.

Bei meinen Belegen habe ich mich immer genau an die ursprüngliche Schreibung und Interpunktion gehalten, so dass eine originalgetreue Wiedergabe der Slogans, selbst wenn diese grammatikalische oder orthographische Fehler beinhalten, gewährleistet ist.

2.3. Arbeitsmethode

Für die Arbeit mit einem sprachwissenschaftlichen Korpus ist zu verlangen, dass dieses Korpus in sich homogen sei und dass die darin enthaltenen Belege zu einem bestimmten Thema insgesamt, nicht nur in Auswahl verwertet werden. Weder die Introspektion noch eine Sammlung zufälliger Belege können ein Korpus ersetzen (vgl. Ruoff 1973: 158).

Nun, diese von A. Ruoff in seinem umfangreichen Werk *Grundlagen und Methoden der Untersuchung gesprochener Sprache* niedergelegten „Ratschläge“ habe ich natürlich auch beherzigt.

Das Korpus, das als Grundlage meiner linguistischen Untersuchung dient, umfasst 600 Items. Nach der Feststellung des Gesamtwortschatzes (2.388 Wörter), habe ich mit statistischer Akribie das Korpus einer semantischen Untersuchung unterzogen.

Die verschiedenen Teilergebnisse habe ich anschließend in Relation zum Gesamtwortschatz gesetzt, und mit entsprechenden Beispielen aus dem Korpus belegt.

Bei der „maschinellen“ Bearbeitung des Korpus kam mir unerwartet Bill Gates zu Hilfe: vor etlichen Jahren stieß ich nämlich auf das äußerst nützliche und, für meine Begriffe, relativ leicht bedienbare Programm ‘Excel’, dessen Name nicht von Ungefähr an das englische Adjektiv ‘excellent’ erinnert...

Der größte Vorteil dieser Software, zumindest in meinen Augen, ist dass die jeweilige erste, d.h. linke Spalte zur „Parameterspalte“ ernannt werden kann, und dadurch das gesamte rechts von dieser Spalte befindliche Material nach bestimmten Kriterien klassifiziert werden kann.

3. Ergebnisse und Diskussion

In seinem Buch *Verführung durch Sprache. Manipulation als Versuchung* schreibt L. Mackensen folgendes über den manipulatorischen Charakter der Werbung:

Die Werbung entwirft bekanntlich ein Traumbild unserer Welt und läßt die Kunden daran glauben, dass ihr Glück erfüllbar ist. Deshalb hält die Reklame die Kunden zwischen Illusion und Wirklichkeit in einer eigenartigen Spannung. Diese Spannung aufzulösen muß den Kunden wie ein Trost, wie eine Rettung erscheinen (Mackensen 1973: 174f.).

Mackensen (1973: 209f.) spricht von einer gewissen „**semantischen Verschwommenheit**“ der deutschen Wörter, die auf ihre Geschichte, auf ihre nur von einem Teil der Sprecher anerkannten **Umdefinitionen**, auf den Reichtum des deutschen Wortschatzes sowie auf die verschiedenen Vorstellungen, die bei wechselnden Sprechern zwischen Ding und Wort stehen, zurückzuführen sei.

Jedoch gibt es in der Werbesprache (und höchstwahrscheinlich nicht nur hier) auch eine absichtliche **semantische Mehrdeutigkeit**, durch die erstens die intendierte Absicht des Slogans getarnt und entschärft wird.

Zweitens verleiht sie dem Slogan eine reizvolle **Multivalenz**, die es dem Rezipienten ermöglicht, etwas von sich selbst und seiner eigenen Stimmung hineinzudeuten und in den Slogan zu investieren, wodurch oft erst der Reiz sprachlicher Originalität zustande kommt (Baumgart 1992: 302).

Die dominierende Sprachschicht in der Werbung ist die **Alltagssprache**. Michligk (1970: 117) rät, für Werbetexte „nicht die Literatur-, sondern die Umgangssprache“ anzuwenden. Die Alltagssprache verfügt über eine noch nicht vergeistigte Ausdrucks- und Satzbauweise, in der das lebhaft Gefühlsmäßige lebendig ist.

Auch E. Penttilä (1963: 8) ist der Meinung, in der Werbesprache gäbe es eine „strong tendency to prefer concrete expressions and to avoid abstractions“.

Porzig erhellt den Unterschied zwischen **Sondersprache und Fachsprache** wie folgt: „Im Unterschied von der Sondersprache ist [...] die **Fachsprache** von der Sache her und nicht von einem Personenkreis bestimmt“ (vgl. Römer 1971: 115).

Hoffmann (1976: 53) definiert den zur Debatte stehenden Begriff folgendermaßen: „**Fachsprache** – das ist die Gesamtheit aller sprachlichen Mittel, die in einem fachlich begrenzten Kommunikationsbereich verwendet

werden, um die Verständigung zwischen den in diesem Bereich tätigen Menschen zu gewährleisten“.

Fachsprachen unterscheiden sich, so Teubert (1999: 9) von Allgemeinsprachen im Wesentlichen durch ihr Vokabular. Jedes Fachgebiet entwickelt seine eigene Terminologie, und diese Fachwörter ermöglichen es den Experten zu kommunizieren.

Zur Problematik der Fachsprache führt Hoffmann noch folgendes aus: „Jugend-, Werbe- und Soldatensprache, [...], sind nicht Fachsprachen, sondern **fachsprachlicher Jargon**. Fachsprachen dienen der beruflichen Kommunikation“ (1976: 104).

Selbstverständlich wird die Werbesprache durch die Verwendung einiger Fachwörter nicht zur Fachsprache. Und das um so weniger als „das Gespräch einseitig [ist], nur von der Anzeige zum Verbraucher [geht]“ – bemerkt R. Römer zu Recht und fügt hinzu: „Außerdem dient diese Ausdrucksweise nur selten dazu, einen Tatbestand zu erhellen, sondern meist dazu, dem medizinisch und technisch ungebildeten Laien zu imponieren“ (Römer 1971: 119).

‘D’-Effekt, die Waschkraftverstärkung (Lavamat), Motoröl mit Wolfram-Additiv (Castrol) sind nur einige Beispiele dieser werbesprachlichen Art zu imponieren (vgl. Römer 1971: 119). Eigentlich können die angeführten „Kostproben“ gleichzeitig als Beispiele für „wissenschaftlich klingende Termini“ betrachtet werden: „Zwar weiß niemand, was es bedeutet; doch es gibt jedermann zu verstehen, dass er an den allerletzten sensationellen Fortschritten der Technologie teilhaben darf“ (vgl. Oßwald und Gramer 1968: 84).

Obwohl Penttilä (1963: 41) behauptet: „Large numbers of words coming from the specialist’s terminology are forced upon the advertisements“, haben wir in unseren Korpora weder für (richtige) Fachtermini noch für „Pseudo“-Fachtermini einen Beleg gefunden.

Die dritte wichtige Sprachschicht, mit der wir uns hier eingehender befassen müssen, sind die **Fremdwörter**. Hartwig (1963: 38) schreibt, dass sprachlich Hervorgehobenes nicht durch Sperren, Unterstreichen, Fettdruck, zweite Farbe oder sonstige Kunstgriffe entsteht, sondern durch die **Kunst der Wortwahl**. „Nirgends ist Neues nötiger als in der Werbung, zumal in einer lebendigen Sprache, wie der deutschen, ständig Wörter absterben, weil die Sprachgemeinschaft ihrer überdrüssig wird, sie müssen ersetzt werden“ (vgl. Hartwig 1963: 23).

Außerdem trägt auch der Wunsch des Texters, sich sprachlich nicht zu wiederholen, dazu bei, zum **Fremdwort** zu greifen (vgl. Hartwig 1963: 27).

Zum Teil sind die schon behandelten Fachwörter, die den Eindruck der Wissenschaftlichkeit erwecken sollen, fremden Ursprungs. Ein großer Teil der Fremdwörter jedoch wird von den Werbetextern verwendet, um mit ihnen einen vornehmen Eindruck auf die Umworbenen zu machen. E. Penttilä sagt folgendes dazu: „Foreign words [...] are occasionally paraded by copy-

writers praising the refined quality or excellence of something. They arouse attention and create an impression“ (1963: 42).

Der Anteil der **Fremdwörter** am deutschen Wortschatz – der Begriff wurde vermutlich von dem Philosophen und Puristen Krause (1781–1832) geprägt – ist gar nicht gering. Er beläuft sich in fortlaufenden Zeitungstexten beispielsweise auf 8–9%. Werden nur die Substantive, Adjektive und Verben gezählt, so steigt der prozentuale Anteil des Fremdworts sogar auf 16–17%. In Fachtexten liegt der Prozentsatz des Fremdworts meist noch höher (vgl. Duden 1990: 9f.).

Das Deutsche hat nicht nur englische **Fremdwörter** so fest in seinen eigenen Wortschatz integriert, dass sie von den meisten Sprechern als alte Bestandteile des Deutschen empfunden werden, sondern auch Wörter aus anderen Sprachen wie name (französisch), Kaffee (arabisch), Pizza (italienisch), Roboter (tschechisch), Wein (lateinisch), Möbel (französisch), Parka (eskimoisch) und viele weitere (vgl. Carstensen 1984: 45f).

Fremdwörter vermitteln oft eine vom Deutschen abweichende **Konnotation** ihres sozialen Kontextes und Symbolmilieus. Die **Prestigeerhöhung**, die durch den Konnotationswert des Fremdartigen zustande kommt, wird häufig von der Werbung ausgenutzt (vgl. Czigány 1997: 214f.).

Ein weiterer Grund für den Fremdwortgebrauch im Deutschen sind **sprachökonomische Faktoren**: das Fremdwort ist häufig kürzer. Es gibt im Englischen sehr viel mehr ein- oder zweisilbige Wörter als im Deutschen. Und kurze Wörter sind nun einmal prägnanter:

– AVIS Autovermietung	We try harder.
– AXA COLONIA	The Future. Together. Now.
– Caran d’Ache	Make your mark
– CARDINAL (Bier)	Join the Party.
– CITIBANK	The City Never Sleeps
– COMPAQ	Better answers.

Hinzu kommt noch, dass das **englische Personalpronomen „you“** als Anredeform sowohl für das deutsche „du“ als auch für „Sie“ stehen kann. Somit können sich sowohl jüngere Kunden als auch Kunden älteren Jahrgangs von dieser englischsprachigen Werbung angesprochen fühlen. Einige Beispiele auch hierfür:

– HOGAN (Schuhe)	Free your feet
– LADAGE & ÖLKE	You need tweed
– LOGITECH	It’s what you touch.

Die Verwendung einer großen Zahl von **fremdsprachigen** „Fachwörtern“, soll – so Penttilä – den Eindruck der Wissenschaftlichkeit erwecken. Ein großer Teil dieser Fremdwörter wird von den Werbetextern

nur verwendet, um mit ihnen einen vornehmen Eindruck auf die Umworbene zu machen. „Foreign words [...] are occasionally paraded by copywriters praising the refined quality or excellence of something. They arouse attention and create an impression“ (vgl. Penttilä 1963: 42).

Unser Korpus enthält insgesamt 119 fremdsprachige Belege, d.h. Belege, die ausschließlich oder nur zum Teil fremdsprachiges Wortmaterial aufweisen. Die Gesamtzahl der Fremdwörter in diesen Werbeslogans beträgt 410 Wörter d.h. 17,17% des Gesamtwortschatzes des Korpus (2388 Wörter).

Die weitaus meisten Belege in meinem Korpus habe ich für **Anglizismen** gefunden. Ihr relativ hohes Vorkommen scheint sich auf den Umsatz günstig auszuwirken. Weswegen, so P. Wendelken (1967: 308), der Einfluß des Englischen auf die deutsche Werbesprache aus absatzpolitischen Gründen auch bewußt geduldet wird.

Auch Vesterhus ist die große Zahl von **Anglizismen** in der deutschen Werbesprache aufgefallen: „It is no secret that German advertising copywriters have a liking for the English language“ (1998: 160).

Fink (1997: 121) stellt fest, dass sowohl die von uns als nicht-werblich bezeichneten Teile der Presse wie auch die Sprache der in den Presseerzeugnissen schreibenden Journalisten ganz erheblich mit **Anglizismen** durchsetzt ist.

Auch Carstensen (1984: 43) stimmt mit vielen anderen Sprachwissenschaftlern darüber überein, dass keine andere Sprache das Deutsche mehr beeinflusst hat und heute stärker auf sie einwirkt als das **Englische**.

Womit lässt sich dieses „Faible“ der deutschen Sprache, und besonders der Werbesprache für das Englische erklären. P. von Polenz (1978: 145f.) führt gleich mehrere Gründe dafür auf:

- Viele englische Lehnwörter haben gegenüber ihren deutschen Entsprechungen den Vorteil der **Kürze**: z.B. Hobby/Steckenpferd, Lieblingsbeschäftigung; Fan/Liebhaber, Verehrer, Anhänger usw.
- Innersprachlich motivierte Wörter können durch **unmotivierte** ersetzt werden können: Backfish durch Teenager, Liebhaber durch Fan usw.
- Englische Lehnwörter eignen sich besonders gut für die Bildung von **Oxymoronen**, weil sie den Stilwert des Modernen, Unkonventionellen haben: Christus-Fan, Wiedervereinigungs-Job usw.
- Das wichtigste Entlehnungsmotiv jedoch ist die **Begriffsdifferenzierung**. Ein Song ist weder ein Lied noch ein Chanson noch ein Schlager noch eine Arie. Job ist weder mit Beruf noch mit Arbeit, Tätigkeit oder Anstellung identisch.

Anglizismen, so Carstensen, sind also nicht so sehr „Fremdkörper“ im Deutschen, wie Puristen uns glauben machen wollen

...Sie sind sogar in vielen Fällen deutschen Wörtern sehr ähnlich oder gleich, so dass sie eine Bereicherung darstellen und unseren Wortschatz vermehrt haben und laufend weiter bereichern, indem sie neue Synonyme liefern und die stilistischen Variationsmöglichkeiten durch bestimmte Nuancen (Spott, Ironie etc.) erweitern (1984: 51).

Stötzel und Wengeler behaupten, dass von besonderer Bedeutung für den Spracheinfluss des **Englischen** die große Zahl von Film- und Buchtiteln, **Werbeslogans**, Gerätebeschriftungen etc. ist, die im Rahmen des Global Marketing gar nicht mehr übersetzt werden.

Mit diesen Erscheinungen nehmen strukturelle Einflüsse des Englischen auf das Deutsche in Morphologie, Satzkonstruktion, Phraseologie bzw. allgemein im Bereich der sogenannten „inneren Entlehnung“ zu, und es ergeben sich zum Teil unbeabsichtigte Kontaminationen oder bewusste Sprachmischungen, wie sie typisch für den Bilingualismus sind (1995: 263).

Auch Carstensen (1965: 26) berichtet darüber, dass das englische Element sehr oft bewusst in die **Anzeigen** hineingebracht wird. Vor allem auf dem Gebiet der Kosmetik, der Kleidung, Nahrungs- und Genussmittel wird mit englischen Bezeichnungen gearbeitet. Unter unseren Belegen gibt es solche, die nur einzelne in den Slogan eingebettete **englische Wörter** enthalten. Die Zahl dieser Belege beläuft sich auf 11. Diese Belege sind folgende:

– AOL	Online für alle.
– CORUM (Uhren)	Design aus Leidenschaft
– DISNEYLAND	ParisFUN & Mehr
– max. 0676	Was wär' Ihr Business ohne max.!
– MB	Das rlebnis-Puzzle
– P. S. K.	Einfach. Clever.
– PAMPERS	Ihre Liebe und Pampers
nehmen Babys Haut in Schutz.
– RTL TeleReisen	einfach clever
– TULLAMORE DEW (Whiskey)	Irish pur
– YAMAHA hifi	... entweder live oder Yamaha
– ARIEL	cool waschen – cool aussehen.

Insgesamt 101 (!) Belege enthalten **ausschließlich englisches Wortmaterial**. Die meisten Firmen bzw. Produkte dieser Gruppe stammen aus dem Ausland, es gibt aber auch eine Reihe von deutschen Unternehmen und Produkten; soweit sich dies beim heutigen Stand der Globalisierung der Wirtschaft überhaupt noch feststellen lässt. Hier einige Beispiele für beide Gruppen:

– BUDMIL	leasure and pleasure
– COMPAQ	Better answers.
– ERICSSON	Brain to brain
– INTEL	The Computer Inside
– KONICA	Document Solutions

und:

– AGFA	The complete picture
– GRUNDIG	made for you
– KRUPS	Expecting the Best
– MAN	in motion
– SIEMENS NIXDORF	User Centred Computing

Der Einfluss des Englischen auf die deutsche Werbesprache ist überwältigend. Für den Einfluss anderer Sprachen gibt es im Korpus sehr spärliche Belege: sechs **französische** und einen einzigen **italienischen**. Die beiden „waschechten“ **französischen** Belege sind folgende:

– BATAILLARD (Wein)	Le bon vin
– BORDEAUX	A votre santé!

In vier weiteren Fällen enthält der Slogan (auch) **französisches** Wortmaterial:

– FRANCE, La	Der Charme des Genießens.
– GEWINN (Zeitschrift)	Das Magazin der Elite .
– TEMPLETON	Ihr Geld verdient die besten Chancen der Welt.
– WINTERTHUR	Eine Chance mehr.

Für den Einfluss der **italienischen Sprache** sind wir ein einziges Mal fündig geworden:

– LANCIA	Il Granturismo

Für die Sprache der Werbung gelten dieselben Verfahren der **Spracherweiterung**, die Ruth Römer (1971: 35) nach Hugo Moser (1971) aufgelistet hat: Neuschöpfung, Zusammensetzung, Ableitung, Übernahme aus früheren Sprachstufen und anderen Sprachschichten, aus Sondersprachen und fremden Sprachen. Die ergiebigste Methode außer den bereits behandelten, ist auch im Falle der Werbesprache natürlich die Zusammensetzung.

Mackensen (1973: 227) ist der Meinung, dass es sich bei **Zusammensetzungen** wie Allzweckkleid, Wegwerfflasche, usw. eigentlich um eine Art

Steigerung des Bestimmungs- oder Grundwortes handelt, wobei ganz bewusst amerikanische Muster nachgeahmt werden.

Alle auffälligen, neuartigen Zusammensetzungen der Werbesprache dienen der Einführung neuer Zusammenfassungen und Abstraktionen von Sachverhalten, für die man vorher einen ganzen Satz verwendete und keinen Spezialterminus hatte, kurz: neuer Begriffe (vgl. Römer 1971: 37).

Eggers nennt **Zusammensetzungen** wie „Ferienflieger“ oder „Sonnenländer-Experten“, ‚Augenblickskomposita‘, die ganze Satzteile zusammensetzen und somit die gedankliche Fügung eher verdunkeln als erhellen (vgl. Römer 1971: 43).

Die Funktion dieser Bildungen in der Werbesprache ist, so Fluck, teilweise die gleiche wie in den technischen Fachsprachen.

Sie dienen dazu, einen Sachverhalt knapp und treffend auszudrücken. Teilweise werden solche **Raffwörter** jedoch auch nur dazu gebildet und eingesetzt, um dem Werbetext den Reiz des Ungewöhnlichen zu verleihen und Kaufimpulse auszulösen (1991: 172).

23 Belege aus unserem Korpus enthalten Zusammensetzungen des Typs „Substantiv + Substantiv“: Einige Beispiele wiederum:

– CONDOR	Ihr Ferienflieger
– DANONE	Der Milch-Kick
– DUMOMNT	Der Studienreisen-Veranstalter
– INTERSPAR	Der Mega-Markt
– MB	Das Erlebnis-Puzzle
– MICHEL	Der Fruchtsaftexperte
– TERZOLIN	Die Schuppen-Medizin
– VARTA	Die Batterie-Experten
– VITALIS	Der gesunde Knuspergenuss

Interessant ist auch, dass in den **Substantivkomposita** oft auch veraltete Wörter anzutreffen sind: „Musiktruhe“, Heim„bügler“, Baby„kost“, Edelh Holz„gehäuse“ usw. (vgl. Oßwald/Gramer 1968: 83).

Wie bereits erwähnt, sind solche Zusammensetzungen nicht immer durchschaubar, Grund- und Bestimmungswort sind nicht immer leicht festzustellen (Papierstaubtüte = Staubtüte aus Papier und nicht Tüte für Papierstaub) (vgl. Römer 1971: 43f.).

Die Tendenz zur Zusammensetzung lässt sich in der Sprache der Werbung auch beim **Adjektiv** beobachten. Das Grundwort des zusammengesetzten Adjektivs kann ein Adjektiv, ein Präsens- oder Perfektpartizip und dessen

Bestimmungswort ein Substantiv oder ein Verb sein (aromafrisch, hautnährend, pflegeleicht) (vgl. Römer 1971: 45).

Solche **Adjektivkomposita** sprechen der Ware eine besondere Eigenschaft zu, sie rücken die Ware in das Aufmerksamkeitsfeld. Das präpositionale Attribut „mit frischem Aroma“ wäre schwächer als das neue Wort „aromafrisch“, das wie ein Schlagwort wirkt (vgl. Römer 1971: 46) .

Heistrüvers (1968: 108) nennt diese Art von Adjektivkomposita „Warenschlagwörter“ und weist auf ihren Bedeutungs- und Assoziationsreichtum hin. Einige Adjektive werden so häufig als Grundwörter der Zusammensetzungen verwendet, dass sie den Charakter von Ableitungssuffixen annehmen:

- aktiv: atmungsaktiv, bioaktiv,
- fertig: hautfertig, löffelfertig,
- fest: kurvenfest, maschenfest (vgl. Römer 1971: 48).

In den obigen Beispielen unterliegen die zum Suffix abgeschwächten Adjektive einem Bedeutungsverlust (vgl. Oßwald/Gramer 1968: 83). Häufig sind in der Werbesprache auch folgende Arten von Zusammensetzungen anzutreffen:

- Substantiv + Adjektiv: atmungsfreudig, fußwarm, hautkosmetisch,
- Substantiv + Präsenspartizip: bandsparend, geruchtilgend, krampflösend,
- Substantiv + Perfektpartizip: baumgereift, diätgeeignet, erfolgsbewährt,
- Verb + Adjektiv/Partizip: anziehbereit, gefriergetrocknet, lauf-ruhig (vgl. Römer 1971: 49).

In unserem Korpus haben wir einen einzigen Beleg für Adjektivkomposita gefunden:

- ÖSTERREICH Chancenreich

Es gibt Fälle, wo ein Adjektivkompositum aus einem als Bestimmungswort verwendeten Markennamen und einem adjektivischen Grundwort besteht: ARAL-typisch, Camay-verwöhnt (vgl. Römer 1971: 49). Dafür haben wir in unserem Korpus keinen einzigen Beleg gefunden.

Für nebeneinander gestellte, meist prädikativ, seltener attributiv gebrauchte Adjektive, z.B. *exklusiv-elegant*, *seidig-warm*, *sportlich-elegant* (vgl. Römer 1971: 47), haben wir leider auch keinen Beleg ausfindig machen können.

Im Vergleich zur Zusammensetzung spielt die **Ableitung** in der Sprache der Werbung eine viel geringere Rolle. Am häufigsten begegnen uns die **nomena instrumenti** mit dem *-er-* Suffix: Expresskocher (Rowenta), Hand-

mixer (Philips) usw. (vgl. Römer 1971: 44f.). Dafür gibt es in unserem Korpus gleich drei Belege:

– lenscare	Preise für Durchblicker
– PC (von Commodore)	Die Maschine der Macher
– TRANSIT (FORD), Der	Europas beliebtester Transporter

Eine **semantische Aufwertung** kann auch im Falle der Werbesprache mittels folgender Methoden erreicht werden:

- a) steigernde Komposition,
- b) Entkonkretisierung,
- c) aufwertende Appellative,
- d) Benennung der Waren mit Hochwertwörtern,
- e) Charakterisierung durch hochwertende oder superlativische Adjektive und
- f) Komparativ und Superlativ (vgl. Römer 1971: 85).

Zu a) Als quantitativ steigerndes Bestimmungswort wird z. B. das Wort „Familie“ benutzt. Familienflasche = große Flasche. Familienpaket = großes Paket (Waschmittel). Das Wort „Marken-“ kennzeichnet die Güteklasse, und seine Anwendung unterliegt gesetzlichen Bestimmungen, (deutsche Markenbutter, usw.) (vgl. Römer 1971: 88f.). Hierfür sind wir in unserem Korpus auf keine Belege gestoßen.

Im Falle von b) werden statt der herkömmlichen Sachbezeichnung eines Konkreten wie Zahnpasta, Bohnerwachs, usw. die Abstrakta Kosmetik oder Pflege (Zahnkosmetik, Haarpflege) benutzt. Diesbezüglich wurden wir in unserem Korpus gleich viermal fündig:

– COLGATE	Zahnpflege leicht gemacht
– mentadent C	Zahnpflege mit Biss.
– NIVEA Beauté	Die Farben der Pflege.
– NIVEA for men	Soviel Pflege braucht der Mann

Für c), also für das Benutzen von Wörtern, die auf ein größeres Format oder eine großzügigere Anlage der Sache schließen lassen (z. B. Blumenstudio statt Blumenladen), haben wir keine Belege gefunden. Punkt d) bezieht sich in erster Reihe auf die **Markennamen**, und seine Behandlung würde den Rahmen unserer Abhandlung sprengen. Zu e) haben wir gleich 6 Belege gefunden, die **sinngemäß superlativische Adjektive** enthalten. Einige Beispiele:

– ARAL	Alles super.
– De Beers	Ein Diamant ist unvergänglich.
– ÖSTERREICH	Chancenreich

Bei Punkt *f*) muss hervorgehoben werden, dass das Adjektiv als einzige Wortart steigerungsfähig ist. Die 1. Steigerungsstufe, der **Komparativ**, wird in der Werbesprache weniger gebraucht als die 2. Steigerungsstufe, der **Superlativ**, da in der BRD (und wahrscheinlich nicht nur dort) die vergleichende Werbung verboten ist (vgl. Hartwig 1963: 63).

Und gerade in seinen **Steigerungsformen**, als Superlativ oder absoluter Komparativ, erfüllt das **Adjektiv** die Aufgabe, zu der es in der Werbesprache am häufigsten benutzt wird: es grenzt ab, es wertet, es gibt Entscheidungshilfen (vgl. Baumgart 1992: 109).

Die meisten Adjektiva aus dem Korpus werden in ihrer **Grundstufen-Form** verwendet:

- BLANX	Weißer Zähne, sofort
- CANTON	Die reine Musik
- CUNARD	Der feine Unterschied.
- FAIRY Ultra	Das kleine Wunder gegen Fett.
- HACK, Georg	Haus der guten Weine

Sehr oft greift die Werbung zum **Komparativ** eines Adjektivs. Jedoch wird der Bezugspunkt verschwiegen. Diese Art von „incomplete comparative“ (vgl. Hantsch 1975: 143) wird auch von Galliot und Penttilä für die französische und die englische Werbesprache erwähnt. Für diese Art von vergleichslosen oder absoluten Komparativ in Slogans haben wir im Korpus 32 Belege gefunden.

Und nun wiederum einige Beispiele:

- PROTEFIX	Sicher ist besser!
- RADEMACHER	Immer eine Idee besser!
- SUPRADYN	Wenn das Leben mehr verlangt.

In zwei Fällen erscheint im Slogan zusammen mit dem Komparativ auch das Vergleichswort ‘als’, das sich jedoch nicht auf einen Markennamen der Konkurrenz bezieht, also können diese Komparative auch als „incomplete“ betrachtet werden:

- VJV (Versicherung)	Besser als die Konkurrenz erlaubt.
- VORWERK Teppich	Der hält länger, als uns lieb ist.

„Die Welt aus Optimismus und Idealismus, die uns die Werbung aufdeckt, spiegelt sich in der Vorliebe für den **Superlativ** wider; [...]“ schreibt L. Spitzer in seiner Studie *Amerikanische Werbung als Volkskunst verstanden und*

fügt hinzu: „Die Abschaffung einer echten Steigerung (gut – besser – am besten) ist sehr verständlich in einer Welt, die nur das ‘Beste’ zu bieten hat“ (1964: 970).

Der grammatische Superlativ wird in der deutschen Werbesprache häufig gebraucht. Die englische und die französische Werbesprache stehen der deutschen darin nicht nach. (vgl. Penttilä 1963: 28; Leech 1972: 108; Galliot 1955: 433). „Der Superlativ ist dasjenige Sprachmittel, das am leichtesten zu einem Vergleich mit dem Konkurrenten, zur Alleinstellung und zur Diskriminierung des Konkurrenten dient“ (vgl. Römer, 1971: 106).

Der Superlativ, „dieser Holzhammer einer Werbung“ (vgl. Köhler 1960: 468) verlangt unbedingte Anerkennung [...] „er beansprucht Ausschließlichkeit, er duldet keinen Widerspruch. [...] Er ist gewaltsam“ (vgl. Mackensen 1956: 221).

Um nicht gegen das Gesetz gegen den unlauteren Wettbewerb zu verstoßen, kann bei der Verwendung des Superlativs der Alleinstellungseffekt dadurch vermieden werden, dass sein Gültigkeitsbereich eingeschränkt wird (vgl. Möckelmann/Zander 1970: 64). In unserem Korpus sind wir auf insgesamt 14 „uneingeschränkte“ **Superlative** gestoßen. Einige Beispiele wiederum:

– AUSTRIAN AIRLINES	The Most Friendly Airline.
– BLUMEN	Die schönste Sprache der Welt.
– BUCHERER (Juwelier)	Für die schönsten Momente im Leben.

Für „eingeschränkte“ Superlative gibt es im Korpus nur einen einzigen Beleg:

– TALALAY Latex	Das hochwertigste, was Latex zu bieten hat.

Eine sehr einfallsreiche Art der „Steigerung“ ist, wenn der Markenname **an dritter Stelle** statt des Superlativs verwendet wird, wie z.B. in: Gut – besser – ein echtes Gösser (stammt aus einem Korpus älteren Datums – Anm. des Verf.). Dafür haben wir keinen einzigen Beleg.

In den Slogans wird der Superlativ oft umgangen. Entweder werden sinngemäß **superlativische Ausdrücke** (nur, einzig, allein, einmalig) verwendet:

– SPAR	Prima leben und sparen
– VIENNA International Airport	Europas erste Adresse
– VISA	Weltweit die Nr. 1

oder sogenannte „**steigernde Adjektive und Adverbien**“ (höchst, überaus, vollendet) (vgl. Oßwald und Gramer 1968: 81):

– MINOLTA	Einfach intelligent
– PENTAX	Einfach gut drauf
– RTL TeleReisen	einfach clever.

Eine dritte Art des Umgehens des Superlativs ist die Verwendung von Ausdrücken wie „Hut der Hüte“ oder „Sonne im Glas“ (vgl. Hartwig 1963: 64):

- BADISCHER WEIN	von der Sonne verwöhnt
- METAXA	Sonne für die Sinne
- ZYPERN	Wo die Sonne zuhause ist.

Die „**konnotative Bedeutung**“ eines Wortes ist

der Komplex von Begleit- und Nebenvorstellungen wertender und emotionaler Art, der zusammen mit dem begrifflichen Inhalt (der sog. denotativen Bedeutung) die Gesamtbedeutung eines Wortes ausmacht (vgl. Brinker 1985: 107).

Im Unterschied zu den Hochwertwörtern haben **Schlüsselwörter** nicht nur aufwertenden Charakter, sondern sie nehmen auch „eine Schlüsselstellung im Gedanken- und Sprachfeld der Werbung“ ein (vgl. Römer 1980: 132). Schlüsselwörter und Hochwertwörter können sich daher überschneiden.

Schlüsselwörter sind in ihrer Zugkraft damit auch stärker abhängig von gesellschaftlich relevanten Themen, der semantisch aufwertende Charakter eines Wortes bleibt [...] dagegen meist [...] unberührt (vgl. Janich 1999: 114).

In der Sprache der Werbung gibt es einige Wörter, die sich bewährt zu haben scheinen, da sie immer wiederkehren, und zwar in Anzeigen für die verschiedensten Gebrauchsgüter.

Es scheint von ihnen ein besonderer Reiz auszugehen; es sind sogenannte Signale, welche die Aufmerksamkeit des Lesers auf sich ziehen, weil sie Sachverhalte anzeigen, benennen, bezeichnen, die ihn in seinem täglichen praktischen Leben angehen (vgl. Römer 1971: 131f.).

Es handelt sich dabei in der Regel, so Sowinski (1998: 72), um Wörter, die das vorgestellte Produkt bzw. die angepriesene Dienstleistung im Rahmen der gewählten Marken- und Gestaltungsstrategie in einen Sinnzusammenhang mit bestimmten Wert- oder Zielvorstellungen bringen.

Frequenzunterschiede bei den in den verschiedenen analysierten Korpora enthaltenen Schlüsselwörtern können Aufschluss über stattgefundene Modifikationen geben, die wiederum einen Einblick in die Umstrukturierungen des gesellschaftlichen Denkens und Empfindens vermitteln.

Mit Hilfe von Beobachtungen dieser Art ist es möglich, sich an kollektive Wunschvorstellungen und Idealbilder heranzutasten sowie die momentane Befindlichkeit einer Gesellschaft abzulesen (vgl. Baumgart 1992: 124).

Hinzu kommt noch, dass Schlüsselwörter zu Wort- und Assoziationsfeldern zusammengefasst werden können,

an denen sich Argumentationstrends und Produktkonnotationen wie Erotik, Exotik, Hedonismus, Individualität, Exklusivität, Wissenschaftlichkeit, Fortschrittlichkeit und Natürlichkeit ablesen lassen (vgl. Janich 1999: 114, Römer 1980: 150ff., Baumgart 1992: 158ff).

Wir haben aus unserem Korpus diejenigen Schlüsselwörter, d.h. Substantive, Adjektive und Verben, herausgefiltert, die mindestens dreimal vorkommen, und belegen diese Wörter im folgenden mit jeweils einem Beispiel:

a) Substantive:

– Chance	winterthur	Eine Chance mehr.
– Energie	TIWAG	Mit Energie für Tirol
– Freude	SIEMENS	Freude am Hören
– Geld	ADIG Investment	Gut für Ihr Geld
– Genuss	VITALIS	Der gesunde Knuspergenuss.
– Herz	WINDROSE	Ein Geschenk von Herzen.
– Idee	Rademacher	Immer eine Idee besser!
– Kraft	VEW Energie	Die Kraft für neue Wege.
– Leben	SUPRADYN	Wenn das Leben mehr verlangt.
– Liebe	NÖ Bauernbund	Aus Liebe zum Land
– Lust	PRESSE, Die	Aus Lust am Lesen.
– Natur	WWF	Im Auftrag der Natur
– Qualität	ZDF Werbefernsehen	Reichweite braucht Qualität
– Sicherheit	tiptel	Mit Sicherheit gut
– Zukunft	Deutsche Ausgleichsbank	Wir fördern Zukunft.

b) Adjektive:

– einfach	tesa powerstrips	So einfach geht das.
– gesund	HELSANA	gesunde Ideen
– gut+gut	PULMOLL	Tut gut, schmeckt gut.
– neu	JAKO	Der neue Herrenduft

– sauber	DOMESTOS	Mit Sicherheit aktiv sauber.
– schön	TUI	Schöne Ferien!
– sicher	WGZ Bank PROFIL	Gemeinsam auf sicherem Kurs Wenn Sie mehr wissen wollen

c) Verben:

– aussehen	ARIEL	cool waschen – cool aussehen
– bauen	sto (Bauunternehmen)	Bewusst bauen
– bewegen	STERN	Der Stern bewegt.
– bleiben	Post und Telekom Austria	Bleiben wir im Gespräch..
– brauchen	DEGUSSA	Unsere Erde braucht Ideen
– bringen	Radio rpn	bringt mehr
– erleben	Gerolsteiner Sprudel	Der Durst kann was erleben.
– fahren	HYUNDAI	Sie fahren gut.
– fühlen	JADE	Ich fühle mich schön mit JADE
– geben	TCHIBO	Das Beste geben
– gehen	KIKA	Wo geht's hier zu KIKA?
– haben	DIXAN	DIXAN hat die Lösung.
– halten	DHL	Worldwide Express Wir halten, was Sie versprechen.
– helfen	HANSAPLAST	Wir helfen heilen
– kommen	DB	Die Bahn kommt!
– können	NISSAN	Das kann NISSAN.
– leben	OPEL Astra	Und die Straße lebt.
– machen	NOVOFERM	Wir machen das Tor.
– müssen	Kabel 1	Muss ich sehen
– nehmen	VISA	Die Freiheit nehm' ich mir.
– sagen	ABB	Wer A sagt, wird auch ABB sagen.
– schmecken	PULMOLL	Tut gut, schmeckt gut.
– sehen	arte	Sehen Sie selbst.
– sein	TRENTINO	Auftanken, wo Italien am schönsten ist.
– tun	FORD	Die tun was.
– verbinden	Langenscheidt	... weil Sprachen verbinden
– verstehen	Tagesspiegel, Der	Verstehen, was passiert.
– werden	MINOLTA	Alles wird gut.
– wissen	SAT 1	Ich will's wissen
– wollen	terramar Reisen	da will ich hin

Die allerhäufigsten Schlüsselwörter, die mindestens sechsmal in unserem Korpus vorkommen, sind folgende:

a) Substantive: Leben (16!), Idee (9), Natur (9), Energie (8), Sicherheit (8), Geld (6), Lust (6). Erwartungsgemäß erscheint im Korpus, neben 'Energie', das indirekt auch mit Natur(schutz) zu tun hat, der Begriff 'Na-

tur'. Die (relativ) hohe Frequenz dieses Wortes erläutert Teidge (1993: 179) wie folgt:

Da die Menschen für den Schutz und Erhalt von **Natur und Umwelt** durch die Medien bereits sensibilisiert sind, fühlen sie sich auch in ihrer positiven Haltung zu Produkten bestärkt, die ihrer Gesundheit dienen, also natürlich und nicht künstlich (hergestellt) sind.

Allerdings sollte man auch dem Umstand Rechnung tragen, dass Schlüsselwörter zweifelsohne branchenspezifisch sind, d.h. Begriffe wie 'Technik' oder 'Sicherheit' erscheinen bestimmt mit höherer Frequenz in der Autowerbung als in der Werbung für Molkereiprodukte.

b) bei den **Adjektiven** haben wir folgende „frequente“ Schlüsselwörter ausmachen können: gut (30!), einfach (12), schön (11), neu (7), sicher (7), gesund (6). Hier sticht die besonders hohe Frequenz des „Universal-Adjektivs“ 'gut' ins Auge. 'Schön' 'neu' und 'sicher' sind mit sehr ähnlicher Frequenz vertreten. Hinzu kommen noch die Begriffe 'einfach' und 'gesund'.

c) bei den **Verben** haben wir folgende „frequentierte“ Schlüsselwörter geortet: sein (50!), machen (24), haben (12), brauchen (6), leben (6). Dass die Verben 'haben' und vor allem 'sein' eine sehr hohe Frequenz aufweisen, kann, so glauben wir, zum Teil mit ihrer Hilfsverbfunktion erklärt werden. Besonders augenfällig bei den Verben jedoch ist der häufige Gebrauch von 'machen', das in der Umgangssprache oft die präzisere Bezeichnung einer Tätigkeit ersetzt und daher sehr salopp wirkt.

In der Schriftsprache findet es meist nur als Hilfsverb Einsatz, doch scheint die Werbesprache mit der Verwendung dieses Verbs bewusst die Nähe zur gesprochenen Sprache zu suchen, [...]. (vgl. Baumgart 1992: 151)

4. Zusammenfassung

Als Ergebnis unserer Untersuchungen können folgende Punkte festgehalten werden:

(1) Im Verlauf unserer Analyse sind wir auf eine Reihe semantisch aufwertender Mittel (steigernde Komposition, Entkonkretisierung, aufwertende Appellative, Komparativ, Superlativ usw.) gestoßen.

(2) Desgleichen haben wir zahlreiche verhüllende und verschönernde Beschreibungen mittels Hochwertwörter, Fremdwörter, Fachwörter usw. entdeckt.

(3) Aufgrund unserer „Schlüsselwort-Analyse“ haben wir in den Slogans umweltspezifische Begriffe, wie die Substantive „Energie“ (8 mal) oder „Natur“ (9 mal), oder Adjektive, die etwas mit Bequemlichkeit oder mit gesunder Lebensweise zu tun haben, wie etwa „einfach“ (12 mal) oder „gesund“ (6 mal) geortet.

(4) Die massive Zunahme von fremdem, in erster Linie englischem, Wortmaterial in den Slogans zeugt, unseres Erachtens, von einer mentalitätsmäßigen Veränderung im Sinne der Globalisierung der Weltwirtschaft und der ganzen menschlichen Gesellschaft.

Literatur

- Bajwa, Y. H. 1995. *Werbesprache – ein intermediärer Vergleich*. Zürich: Diss.
- Baumgart, M. 1992. *Die Sprache der Anzeigenwerbung. Eine linguistische Analyse aktueller Werbeslogans*. Heidelberg: Physica-Verlag.
- Brinker, K. 1985. *Linguistische Textanalyse. Eine Einführung in Grundbegriffe und Methoden*. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- Brockhaus Enzyklopädie* 1973. Band: 17. Wiesbaden: F.A. Brockhaus.
- Carstensen, B. 1965. *Englische Einflüsse auf die deutsche Sprache nach 1945*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.
- Carstensen, B. 1984. Wieder: Die Engländererei in der deutschen Sprache. In: Carstensen, B. et al. (Hrsg.): *Die deutsche Sprache der Gegenwart*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht. 43–57.
- Cook, G. 1992. *The Discourse of Advertising*. London: Routledge.
- Czigány L. 1997. Sprachliche Manipulation in der Werbung. *Jahrbuch der ungarischen Germanistik 1996*. Bonn, Budapest: DAAD, GUG. 209–221.
- DUDEN (1972, 1990). Band 5. *Das Fremdwörterbuch*. Mannheim: Bibliographisches Institut.
- Eggers, H. 1973. *Deutsche Sprache im 20. Jahrhundert*. München: R. Piper & Co. Verlag.
- Flader, D. 1972. Pragmatische Aspekte von Werbeslogans. In: Wunderlich, D. (ed.) *Linguistische Pragmatik*. Frankfurt am Main: Atheneum. 341–376.
- Fink, H. 1997. *Von Kuh-Look bis Fit for Fun: Anglizismen in der heutigen deutschen Allgemein- und Werbesprache*. Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag.
- Fluck, H.-R. 1991. *Fachsprachen*. Tübingen: Francke Verlag.
- Fritz, T. 1994. *Die Botschaft der Markenartikel*. Tübingen: G. Narr Verlag.
- Galliot, M. 1955. *Essai sur la Langue de la Réclame Contemporaine*. Toulouse: Edouard Privat, Editeur.
- Goffmann, E. 1976. *Geschlecht und Werbung*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Greule, A., Janich, N. 1997. *Sprache in der Werbung*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.
- Grosse, S. 1975. Reklamedeutsch. In: Nusser, P. (Hrsg.) *Anzeigenwerbung. Ein Reader für Studenten und Lehrer der deutschen Sprache und Literatur*. München: Wilhelm Fink Verlag. 17–35.

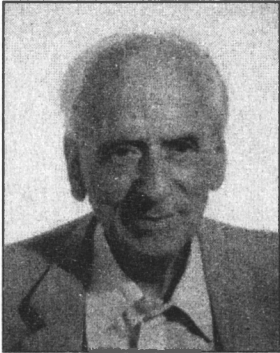
- Hantsch, I. 1975. Zur semantischen Strategie der Werbung. In: Nusser, P. (Hrsg.) *Anzeigenwerbung. Ein Reader für Studenten und Lehrer der deutschen Sprache und Literatur*. München: Wilhelm Fink Verlag. 137–159.
- Hars, W. 1999. *Nichts ist unmöglich!: Lexikon der Werbesprüche. 500 bekannte deutsche Werbeslogans und ihre Geschichte*. Frankfurt am Main: Eichborn.
- Hartwig, H. 1963. Werbe-Sprache oder Reklame-Jargon. *Wirtschaft und Werbung*. 10. 420–424.
- Hartwig, S. 1998. *Trojanische Pferde der Kommunikation? Einflüsse von Werbung und Öffentlichkeitsarbeit auf Medien und Gesellschaft*. Münster: Diss.
- Haubl, R. 1992. Früher oder später kriegen wir euch. In: Hartmann/Haubl (Hrsg.) *Bilderflut und Sprachmagie. Fallstudien zur Kultur der Werbung*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Hauswaldt-Windmüller, B. 1977. *Sprachliches Handeln in der Konsumwerbung*. Weinheim.
- Heistrüvers, H. D. 1968. Die sprachliche Untersuchung von Werbetexten im Deutschunterricht einer Unterprima. Ein Unterrichtsversuch zur Sprache der Gegenwart. *Der Deutschunterricht*. Heft 5.
- Hemmi, A. 1994. Es muß wirksam werben, wer nicht will verderben. Kontrastive Analyse von Phraseologismen in Anzeigen-, Radio- und Fernsehwerbung. Zürich: Diss.
- Hoffmann, L. 1976. *Kommunikationsmittel Fachsprache. Eine Einführung*. Berlin: Akademie-Verlag.
- Hübner, A. 1996. *Das Frauenbild in der Werbung und Werbesprache: Attribuierungen zur potentiellen Konsumentin*. Web Journal of Modern Language Linguistics, Internet.
- Janich, N. 1999. *Werbesprache. Ein Arbeitsbuch*. Tübingen: G. Narr Verlag.
- Kluge, F. 1989. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. Berlin, New York: de Gruyter.
- Köhler, W. 1960. *Komparative, Superlative, eine gutgemeinte Betrachtung. Wirtschaft und Werbung*. 13. 468–469.
- Krafft, D. 1993. *Marketing. MARKT, Markt Lexikon*. München: Goethe Institut.
- Kroeber-Riel, W. 1990. 1998. *Strategie und Technik der Werbung: Verhaltenswissenschaftliche Ansätze*. Stuttgart: Kohlhammer.
- Kroeber-Riel, W., Weinberg, P. 1990. *Konsumverhalten*. München: Vahlen.
- Kroeber-Riel, W. 1993. *Bildkommunikation. Imagerystrategien für die Werbung*. München: Vahlen.
- Kropff, H.F.J. 1960. *Angewandte Psychologie und Soziologie in Werbung und Vertrieb*. Stuttgart: C.E. Poeschel Verlag.
- Langner, P.W. 1985. *Strukturelle Analyse verbal-visueller Textkonstruktion in der Anzeigenwerbung*. Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag.
- Leech, G.N. 1972. *English in Advertising. A Linguistic Study of Advertising in Great Britain*. London: Longman.

- Mackensen, L. 1973. *Verführung durch Sprache, Manipulation als Versuchung*. München: List Verlag.
- Mayer, H. 1993. *Werbepsychologie*. Stuttgart: Schäffer-Poeschel.
- Meyers *Enzyklopädisches Lexikon* 1977. Band 21. Mannheim, Wien, Zürich: Bibliographisches Institut, Lexikonverlag.
- Michlig, P. 1970. *Elementare Werbekunde*. Essen: Verlag W. Girardet.
- Moser, H. 1971. Sprachliche Ökonomie im heutigen deutschen Satz. In: *Studien zur Syntax des heutigen Deutsch. Paul Grebe zum 60. Geburtstag*. Düsseldorf: Pädagogischer Verlag Schwann.
- Möckelmann, J., Zander S. 1970. *Form und Funktion der Werbeslogans. Untersuchung der Sprache und werbepsychologischen Methoden in den Slogans*. Göppingen: Verlag Alfred Kümmerle.
- Nöth, W. 1975. *Semiotik. Eine Einführung mit Beispielen für Reklameanalysen*. Tübingen: Niemeyer.
- Nöth, W. 1985. *Handbuch der Semiotik*. Stuttgart: J.B. Metzler'sche Verlagsbuchhandlung.
- Oßwald, P., Gramer, E. 1968. Die Sprache der Werbung. *Der Deutschunterricht*. 5. 76–97.
- Packard, V. 1959. *The Hidden Persuaders*. New York: Pocket Books.
- Payer, G. 1990. *Adaptationen in der Werbesprache*. Zürich: Diss.
- Penkert, S. 1978. (Hg.), *Emblem und Emblematikrezeption*. 57–71. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Penttilä, E. 1963. Advertising English. *Mémoires de la Société Neophilologique de Helsinki*. 1–62.
- Polenz, P. von 1978. *Geschichte der deutschen Sprache*. Berlin, New York: de Gruyter.
- Reboul, O. 1975. *Le slogan*. Paris: Editions Complexes.
- Römer, R. 1971., 1980. *Die Sprache der Anzeigenwerbung*. Düsseldorf: Pädagogischer Verlag Schwann.
- Ruoff, A. 1973. *Grundlagen und Methoden der Untersuchung gesprochener Sprache*. Tübingen: Niemeyer.
- Sandig, B. 1986. *Stilistik der deutschen Sprache*. Berlin New York: de Gruyter.
- Schifko, P. 1982. Die Werbetexte aus sprachwissenschaftlicher Sicht. In: Tietz, B. (Hrsg.) *Werbung*. Bd. 2. Stuttgart: Landsberg. 982–996.
- Schmiedehausen, B. 1994. *Textlinguistische Analyse von Werbesprache am Beispiel von Austrian Airlines*. Wien: Diplomarbeit.
- Sowinski, B. 1973. *Deutsche Stilistik*. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuchverlag.
- Sowinski, B. 1998. *Werbung. (Grundlagen der Medienkommunikation 4.)* Tübingen: Niemeyer.
- Spillner, B. 1980. Über die Schwierigkeiten der semiotischen Textanalyse. *Die Neueren Sprachen*. 79. 619–30.
- Spillner, B. 1982. Stilanalyse semiotisch komplexer Texte. *Kodikas/Code*. 4/5. 91–106.

- Spitzer, L. 1964. Amerikanische Werbung als Volkskunst verstanden. *Sprache im technischen Zeitalter* 12. 951–973.
- Spörri, H. 1993. *Werbung und Topik*. Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag.
- Stötzel, G., Wengeler, M. 1995. *Kontroverse Begriffe. Geschichte des öffentlichen Sprachgebrauchs in der Bundesrepublik Deutschland*. Berlin, New York: de Gruyter.
- Teidge, H. 1993. Einfach natürlich schön. Mit Wirkstoffen aus der Natur. Wortwahl in Werbetexten. *Deutsch als Fremdsprache*. 3. 178–179.
- Teubert, W. 1999. Sprache als Wirtschaftsfaktor. Zur Bedeutung von Terminologie. *Sprach Report*. 1. 9–14.
- Umiker-Sebeok, J. 1979. Nature's way? Visual images of childhood in American culture. In: Winner I.P., Umiker-Sebeok, J. (eds) 173–220.
- Vestergaard, T., Schröder, K. 1995. *The Language of Advertising*. Oxford: Blackwell.
- Vesterhus, S. A. 1998. Anglicisms in German car advertising. The problem of gender assignment. *Moderna Språk*. 2. 160–170.
- Vinken, P. J. 1978. Die moderne Anzeige als Emblem. In: Penkert, S. (Hg.), *Emblem und Emblematikrezeption*. 57–71. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Weldenken, P. 1967. Der Einfluß der Muttersprache auf das heutige Deutsch. *Muttersprache*. 10. 289–308.
- Williamson, J. 1978. *Decoding Advertisements*. London: Boyars.
- Winner, I.P., Umiker-Sebeok, J. (eds.) 1979. *Semiotics of Culture*. The Hague: Mouton.
- Würffel, S.B. 1981. Emblematik und Werbung. Zum Fortbestehen einer Kunstform im Zwanzigsten Jahrhundert. *Sprache im technischen Zeitalter* 78. 158–178.
- Zielke, A. 1991. *Beispiellos ist beispielhaft: oder Überlegungen zur Analyse und zur Kreation des kommunikativen Codes von Werbebotschaften in Zeitungs- und Zeitschriftenanzeigen*. Pfaffenweiler: Centaurus. S. 65ff.
- Zinniel, Chr. 1999. Pragmatische Aspekte der Wirtschaftswerbung. Vergleichende Untersuchung der Schlagzeilen und Slogans in französischen und österreichischen Werbeanzeigen. Wien: Diplomarbeit.

Tudósportré Elekfi László nyelvészről

Bodnár Ildikó

A *Modern Filológiai Közlemények* Tudósportré sorozatának új riportját Elekfi László nyelvessel készítettem, a Nyelvtudományi Intézet Benczúr utcai épületében, a Lexikológiai és Lexikográfiai Osztályon. A Nyelvtudományi Intézet éppen fél évszázada a munkahelye tanár úrnak; 1952 óta dolgozik itt.

Elekfi László önéletrajzi írásának, amely *A nyelvészetről – egyes szám első személyben* című kötetben jelent meg, „Kerülő utakon – előre” volt a címe. Mivel magam is hosszabb kerülőket téve lettem a Miskolci Egyetem Alkalmazott Nyelvészeti Tan-

székének az oktatója, először nem személyesen, hanem írásai révén ismertem meg Elekfi tanár urat. Először egyetemistaként egy-egy szemináriumon dolgozatot írva, majd középiskolai tanárként magyar óráimra készülve találkoztam Elekfi tanár úr cikkeivel, így több, a *Nyelvművelő Kézikönyv* lapjain megjelent írásával. (A *Nyelvművelő Kézikönyvet* Grétsy László és Kovalovszky Miklós szerkesztette; az 1. kötet 1980-ban, a 2. kötet 1985-ben jelent meg.) Egy egész sor szócikknek a szerzője volt itt tanár úr, amelyek a beszéddel, a hangkapcsolatok helyes kiejtésével, a beszédkultúrával, a beszédhibákkal, egyes idegen szavak kiejtésével, valamint például a hangsúllyal, a hanglejtéssel, a hangerővel állnak kapcsolatban.

Első személyes találkozásunk a fonetikához kapcsolódott. Ott volt fonetikai tárgyú kandidátusi dolgozatom vitáján, sőt hozzá is szölt a dolgozathoz.

Hogy a hangtani kutatások mindig érdeklődése előterében álltak, azt az is bizonyítja, hogy az egyik legkorábbi nyelvészeti könyve a *Nyelvtudományi Értekezések* sorozat 34. sz. köteteként 1962-ben megjelent, *Vizsgálatok a hanglejtés megfigyelésének módjaihoz* című munkája volt.

Néhány évvel később, egy egészen más területtel, a német mondatrenddel foglalkozva jutottam el a téma-réma tagolás kérdéséhez, melynek magyar nyelvű irodalmát is tanulmányozni igyekeztem. Ekkor került kezembe tanár úrnak Petőfi versmondatairól írott könyve *Petőfi verseinek mondattani és formai felépítése* címmel, amely a *Nyelvészeti Tanulmányok* sorozat 27. köteteként jelent meg az Akadémiai Kiadó gondozásában, 1986-ban. A könyv alcíme az aktuális mondattagolás kérdésére utal; ennek a témakörnek akkortájt még nem volt olyan szerteágazó irodalma, mint manapság; számomra számos új ismeretet nyújtott. De az elmúlt évek alatt sok más írásával is találkoztam, részben a *Magyar Nyelvnek* és a *Magyar Nyelvőrnek*, részben az *MTA I. osz-*

tálya Közleményeinek vagy éppen a *Nyelvtudományi Közleményeknek* a hasábjain, valamint egy korábbi, az igékről szóló tanulmányát a *Szótártani tanulmányok* Országh László szerkesztette kötetében fedeztem fel a közelmúltban. Munkáiból igen sok a Nyelvtudományi Intézet egyes kiadványaiban látott napvilágot.

Az egyik legérdekesebb, s a magyar nyelv tanulmányozása és tanulása szempontjából is rendkívül hasznos műve a *Magyar ragozási szótár*. A szótár elkészítésében – részben egymást váltva, s a technikai segéderőket is beleértve – több mint húsz munkatárs működött közre Elekfi László irányításával. Ez az 1994-ben napvilágot látott szótár ugyancsak a Nyelvtudományi Intézet kiadványa volt, s mintegy 70 000 szót, elvileg a *Magyar értelmező kéziszótár*nak a szókincsét öleli fel. A könyv elején 30 oldalon sorakoznak a ragozási minták; a szótári részben pedig egy betű- és számkombináció utal arra, hogy az adott szó melyik hangrendi osztályba, melyik ragozási paradigmába tartozik, ill. egy nullát látunk a címszó mögött, ha az nem ragozható. A magyar nyelv ragozási rendszerével tudományosan foglalkozva, de akár a tanítás gyakorlatában is (így pl. a magyart idegen nyelvként oktatva, de a középiskolai nyelvtanórák anyagához kapcsolva is) tanulságos lehet ennek a munkának a bemutatása.

Mint személyes beszélgetésünk során megtudtam, az általam olvasott, tanulmányozott munkák csak töredékét jelentik annak a hatszáznál is több cikknek, amelyeknek mind Elekfi tanár úr a szerzője, s melyek közül számos a már említett *Nyelvművelő Kézikönyv* egy-egy névvel vagy névtelenül megjelent szócikke volt, valamint benne van ebben a számban a nyelvészeti folyóiratok és tanulmánykötetek hasábjain megjelent sok-sok rövidebb-hosszabb tanulmány is. S van tanár úrnak 10-12 terjedelmesebb könyve is, melyek a nagyobb könyvtárak polcain is fellelhetők. Az első munkák még nem nyelvészeti témakörűek: a *Pester Lloyd* című újságban megjelent zenekritikai szerepelnek először a bibliográfiai jegyzéken. De az 50-es évek elejétől már a nyelvészeté a döntő szerep: először a mondatelemzéshez kapcsolódnak a megjelent cikkek, mindenekelőtt a logikai, a nyelvtani és a lélektani alany és állítmány kérdései érdeklik. Ehhez a témához máig sem lett hűtlen; miután felkérést kapott a *Magyar grammatika* című könyv lektorálására, a mintegy 50 oldalt kitevő kéziratában a mű alapos elemzésén túl alkalma volt részletesebben kifejteni nézeteit mind a mondatban, mind a szófajok témakörében. Ez az egyik legutóbbi írása a *Magyar Nyelv* 2002. 2. számában jelent meg.

Hogy milyen más műveken dolgozik most tanár úr? Egyrészt az említett ragozási szótár óriási mennyiségű háttéranyagának számítógépes adatbázisát ellenőrzi, másrészt a mondatfonetikáról készülő nagyobb lélegzetű könyvét írja Wacha Imrével. S akkor még nem említettük azokat a kisebb írásokat, amelyek ma is rendszeresen látnak napvilágot nyelvészeti, de olykor egyéb témájú folyóirataink lapjain magyar, néha pedig idegen nyelven.

Az *Acta Linguistica Hungarica* 47. kötetében, 2000-ben angol nyelven

megjelent, s a todalékvariációk szemantikai különbségeit elemző cikkének különlenyomatát kapom tanár úrtól, s két korábbi cikkét is, majd beszélgetünk a szintén a közelmúltban, az *Újabb tanulmányok a strukturális magyar nyelvtan és a nyelvtörténet köréből* című kötetben megjelent, helyesírási vonatkozású írásáról is.

Az iskolához, az iskolai nyelvtantanítás problémáihoz többször visszakanyarodunk, s megtudom azt is, hogy életrajzának van egy miskolci vonatkozása: a harmadik osztályt Miskolcon, a Szeles utcai elemi iskolában végezte.

– *Hangtan, mondattan, szótártudomány. Melyik témakört érzi magához a legközelebb az a tudós, aki ennyi területen dolgozott, kutatott?*

– Tudós, tudósportrék... Nem illik rám ez a megnevezés. Nem tudósnak nevezném magam, ezt nem szeretem. Mondjunk inkább gondolkodó embert! A kutatott területek közül pedig a mondattan foglalkoztat máig is a legjobban.

– *Tanár úr önéletrajzi írásában igen sok név szerepel. Tanáraié, példaképeié, irányítóié a tudományos pályán. Csak hármat emelek ki közülük, akik nyelvészeti munkásságára a legnagyobb hatással lehettek: Laziczius Gyula, O. Nagy Gábor, Soltész Katalin ...*

– Igen, de Pais Dezsőt és Szabó Dénest semmiképpen nem szabad említés nélkül hagyni. Az ő pontosságuk, alaposáguk példa lehet minden nyelvész számára.

– *Kikre hatott, azaz a fiatalabb nyelvészgeneráció tagjai közül kik a legközvetlenebb tanítványai, olyanok, akikre külön is felhívna a figyelmet?*

– Elsősorban a történeti nyelvészetrel, így a történeti mondattannal is foglalkozó Haader Leára gondolok, valamint Wacha Balázusra, aki egyrészt az aktuális mondattagolás kérdéseiről, másrészt az igei aspektusról írt több tanulmányt. Ők is itt dolgoznak az Intézetben.

– *A mi tanszékünk alkalmazott nyelvészeti tanszék. Mi Tanár úr véleménye az alkalmazott nyelvészetről?*

– Igen szerteágazó, sok mindent felölelő terület. Kezdetben ott voltam az alkalmazott nyelvészeti konferenciákon, aktívan részt vettem a nyelvvelési szekció munkájában. Nagyra becsülöm most is Klaudy Kinga szervezőtevékenységét, a fordításhoz kapcsolódó munkásságát. Nagyon fontos, hogy az aktuális tagolás kérdésével is foglalkozott a fordítások elemzésekor.

De az az elgondolás, amit például Kiefer Ferenc képvisel, hogy az alkalmazott nyelvészetnek az elméleti nyelvészetből kell kiindulnia, túlzott. A szótártant, a lexikográfiát az elméleti nyelvtudomány nagyon elhanyagolta. A szótári bizottság is sokáig nem működött, csak kb. másfél éve alakult újjá, Magyar Tamás vezetésével. A *Modern Filológiai Közlemények* fórumot biztosíthatna nekik egy szótártani rovat indításával... Régebben a Nyelvtudományi

Társaságnak volt nyelvoktatási szakosztálya, az anyanyelvi részleget Szende Aladár vezette. De a mai iskolában a nyelvtan igen elhanyagolt terület lehet, szinte csak a helyesírással foglalkoznak.

– *Milyen nyelvekkel foglalkozott Tanár úr?*

– Otthon először a németet tanultam. Azután a gimnáziumban jött hozzá a latin. Majd mi voltunk az első olyan évfolyam, akik az ógörög helyett élő nyelvet tanultunk, franciát, s 17 évesen nagyon jól tudtam franciául.

– *De a munkáiból látni, hogy ennek ellenére valahogyan mégis elsajátította az ógörög nyelvet is.*

– Igen, mert a görög nyelvtanár sokszor helyettesített nálunk, s így például megtanította nekünk a Miatyánkot görögül. A doktori vizsgámhoz pedig kellett az ógörög nyelv, s ekkor Balázs János adott rendszeresen órákat. Az ógörög szövegeket mindig nyelvészetileg magyarázta, elemezte. A logikával foglalkozva Arisztotelész *Organon* című munkáját görög-német párhuzamos szövegek révén ismertem meg. Lengyel Lajos, értelmező szótáraink logikatörténettel is foglalkozó kiváló szerkesztőtársa szintén sokat segített, valamint olyan görög irodalmárok, mint Szabó Árpád és Falus Róbert.

Ami pedig a szláv nyelveket illeti, megtanultam például oroszul. Ebben az is segített, hogy otthon nagyanyámtól tót beszédet is hallottam, s jártam már gyermekkoromban Szlovákiában. Azután a mondat aktuális tagolásának a kérdése a cseh nyelvhez vitt el, majd megtanultam még angolul, s foglalkoztam a finn nyelvvel is.

– *A mondattanon belül milyen kérdésekkel foglalkozott Tanár úr?*

– Úgy gondoltam, hogy az alany-állítmány viszonyt a logika tanításával feltétlenül összhangba kell hozni. Az egész kérdéskörre Brassai munkássága kapcsán figyeltem fel, és később is többen ráirányították a figyelmemet erre a kérdéskörre. A cseh Mathesius munkásságára például Juhász József hívta fel a figyelmemet, aki általános nyelvészeti érdeklődésű szlavista volt.

– *Hogy látja Tanár úr a német nyelv hatását a magyarra? Nem elsősorban a szókincsre gondolva, hanem általában.*

– A valódi és közismert germanizmusokon kívül vannak lappangó és vélt germanizmusok is. Sok nyelvész harcolt a germanizmusok ellen, ezek hatásának van negatív oldala. De néha álgermanizmusok ellen folyt a harc. Szepes Gyula foglalkozott is velük. Nem minden germanizmus, amiről azt kiáltják ki. A *-nál/-nél* rag például a legtöbbször nem az! *A Balatonnál nyaralunk* például. Itt éppen akkor lesz germanizmus, ha valaki azt mondja: a *Balatonon...*

Soltész Katalin hívta fel a figyelmemet rá, hogy a német nyomán mondjuk mi is: *Köszönöm szépen!* (*Danke schön!*) S nem véletlenül van meg a kifejezés a szlovákban is szószerint így: *D'akujem pekne*. Német hatás a sok

egybeírás az összetett szavakban, pedig a magyar ismeri a főnévi jelzőt is, amit nyugodtan külön írhatnak. Illetve ott kellene csak az egybeírást alkalmazni, ahol félreértést kell elkerülni. De nem kellene az egybeírással kifejezett különbséget erőltetni, pl. *boros üveg* 'bort tartalmazó üveg' és a *borosüveg* 'bor tárolására készült üveg' közt. Erről a különbségtevésről szól *Edénybolt és helyesírás* című írásom a *Gyorsírók Lapjában* (1965).

Van kiejtési hatása is a németnek, az ún. glottális zár megjelenésekor. A határozott névelő és a főnév, például: *az 'ember*, a folyamatos beszédben nem elválik, hanem szorosan összetartozik, s mesterkéletlen ejtésben, így a népi beszédben, a nyelvjárásokban a franciához hasonló liaison-szerű jelenséget figyelhetünk inkább meg. A németben viszont, ha magánhangzós szókezdet előtt névelő van, apró szünet után megjelenik a glottális zár. Ilyen jelenség kezd terjedni a magyarban is, helytelenül.

A határozatlan névelőt a kategórianév előtt jobb elhagyni. *A sas egy madár*, ez így hibás. De az új elem előtt szerepelnie kell a határozatlan névelőnek, az *egy* a magyarban sokszor prezentatív funkciójú: bevezet valamit, amiről még nem volt, hanem csak ezután lesz szó. Nélküle túlságosan is a jelzőre esne a hangsúly. *Volt egyszer egy király. Volt annak egy gyönyörű szép lánya*. A népmesék kezdődnek így... Tehát az alany előtt helyesen szerepel a határozatlan névelő. Ez a kérdés a predikatív viszony többretű mivoltával függ össze. Erről az alapvető mondattani viszonyról írtam egy nem nagyon terjedelmes áttekintést. A *Magyar Nyelvőrben* jelent meg 1966-ban.

– *A Magyar grammatika egyik szófaja a partikula.*

– A magyar szófajtani rendszerben vannak mondathatározó szók és ún. mondatrész-határozó szók. Szófaji különválasztásuk nem indokolt. Egy másik kérdés, amiben szintén nem kellene a németeket követni, a számnévnek mint szófajnak az "eltüntetése". A sorszámnev a mellékneveknek egy fajtája lehet, de a tőszámnev külön szófaj kellene maradjon. Ezek a gondolatok benne vannak a *Magyar grammatikáról* most készített tanulmányomban... Kodályt idézem: „Németország eltakarja előlünk a Nyugatot.” Van, amit érdemes átvenni a német tudományból, de tágabb horizont kell.

– *A folyóirat fiatalabb olvasóinak, a diákoknak mit üzen?*

– Nehéz egy jól hangzó szólamot kigondolni. De tanácsként jó, ha elfogadják: mindent nézzenek meg, de mindent – kritikával!

– *Tanár úr, köszönöm, hogy válaszolt a kérdéseimre. S egyúttal megkérem, ha ideje engedi, írjon egy cikket a folyóiratunk számára.*

Ethics in Dickens – a Case Study (Neo-Pragmatism as a Source of Ethical Criticism in Dickens’s *Bleak House*)*

Krassóy Ákos

1. Introduction

Richard Rorty’s contention on the novel is one of the numerous examples that focus on the relationship between philosophy and the narrative. Besides the Neo-Aristotelian Martha Craven Nussbaum, or some British literary theorists inspired by Simon Critchley’s *The Ethics of Deconstruction*, he also gives priority to literature over theory. Certainly, the pragmatist’s choice might constitute a well-known, easy-to-grasp *story* yet, a rather unclear one as the consequences of this conjecture to literary thinking are by no means explicit. In spite of its ironic surrender, it is not exactly clear what Rorty, the philosopher has to do with literature, or, what philosophy, the genre, has to say to literature and criticism.

In the following, I will be focusing on the pragmatist account of the novel, which might constitute a proper means of demonstration of how the literary can enter into and, moreover, extend the lengthy narrative of the history of philosophy. While literary theory, when excavating the roots of literature, has been successful in using philosophical schemes, philosophical criticism is aiming at something “different”: it attempts to use literature as a serious and productive means of cognition. Pragmatism, though denied by Rorty,¹ can support the investigation of the ethical phenomenon. Therefore, by analysing Rorty’s Dickens, I would like to reveal a few of the problems that the — rapidly developing narrative of — **ethical criticism** has to face in the long run.

Bleak House might be a proper residence for the realisation of this plan. Besides the fact that it was written by one of Rorty’s favourite authors and its unique position in the writer’s oeuvre,** Esther’s story provides a suitable object to pragmatic analysis. The plot is outstandingly rich in moral teaching, and, due to its technical background, the structure of the work as a whole seems to serve liberal incentives. To prove this, I will verify the pragmatic theses on both the thematic and the technical level. After the plot, the mechanism of Dickens’s prose will be examined.

* This paper was initially read at a conference organised in honour of Péter Egri: Texts and Contexts. ELTE, Budapest, April 5–6th 2002. In a previous paper, I debated the general verifiability of Rorty’s tenets on literature. (Krassóy 2001:66–95) Here I am trying to review the pragmatist programme as a special draft in *ethical criticism* by expanding my analysis to the technical *repertoire* of *Bleak House*.

** See later.

2. Pragmatism and the technical repertoire of *Bleak House*

As stated by Orwell, “In *Oliver Twist*, *Hard Times*, *Bleak House*, *Little Dorrit*, Dickens attacked English institutions with a ferocity that has never since been approached” (quoted by Rorty 1997: 79). Indeed, this statement is quite right: Dickens eagerly criticises a number of contemporary institutions. On the one hand, the tale of Esther and Lady Dedlock is telling the reader about the lives of the likely heirs of an exceptionally intricate case. There are characters like Miss Flite, Mr Grindley and underlyingly, Richard, who hope to profit from—in the words of the mad spinster—an “early settlement” of *Jarndyce&Jarndyce*, and whose lives are consumed by the suit. While Dickens gives a masterly documentation of this slow, but all the more irrevocable process, the reader can witness how complete existences are thrown into misery because of a single thing. This might be money, a just verdict, and a number of other things depending on the actual individual’s expectations, but as far as the ethics of criticism is concerned it must necessarily be an emotional motive connected to social injustice. Indeed, Dickens investigates the lives of other characters, who are familiar with the dangers of the lawsuit, and in such a comparison the story gets other connotations as well. These people, led by John Jarndyce, purposely do not concentrate on the decision of the Lord Chancellor. They are much aware of its immoral nature – the fact that “there is nothing to be got from it”. They know that paying their attention to such a thing only, rather than focusing on other means of managing their lives, should be both pointless and morally defective. Dickens takes a clearly moralising standpoint. His critique is aimed at the perverseness of the Victorian bureaucratic system and its effect on its loyal subjects. On the other hand, the writer’s attention shifts to other issues as well: the story of Lady Dedlock, for instance. The social critic scrutinises another phenomenon of contemporary society. In the downfall of the Lady, the reader may sympathise with the “woman of the age”, who falls victim to the pretensions of 19th century England. In more pragmatic language: Sir Dedlock’s beautiful and utterly irreproachable wife had made a mistake before marrying the Lord of Chesney Wold. She had had another lover and a baby, which, in the common understanding and hypocrisy of the era, was considered to be a major *faux pas*. This incident may tell the reader at least two things: it is unfortunately the social position that describes a person’s value the most, and that shame should be so big at the unfolding of such a secret that the reality of human relationships should be ignored.

Generally, this is what the pragmatist may view as useful to mention about the plot of the book. Undoubtedly, this summary of the thematic content of the work does not constitute much novelty. Rorty or Dickens is not needed to discover this. At closer inspection, it nevertheless perfectly realises the pragmatic programme. For the pragmatist does not think there is anything

substantial to learn from summaries. It is rather by relying on the perspectives coded in the plot that readers produce a highly effective and thus all the more instructive reading. Therefore, I will now go on to the technical *repertoire* of the story, and point to a few artistic devices that the Rorty-Dickens pair applies to minimising pain.

Among the plentiful equipment that makes this novel more effective than a theoretical piece, the uniquely strong voice of the storyteller takes a highly pragmatic role. The **omniscient narrator** steadily interrogates the reader. Dickens chooses a totally smart technique for communicating his knowledge to the audience: he skilfully entertains them until he bangs on the table in an appropriate minute. First of all, he maintains a firm control over the events, by which he is constantly engaging the attention of his readers. Dickens shows a little bit of this and reveals a little bit of that; moves his cast here and there. His role as narrator becomes overtly emphasised — it looks as though all the events were springing out of the writer's mind. When talking about "*my lady*"*, for example, Dickens acts as a Prospero-like *doge* controlling the events of a distinct world with his magic wand. The viewer may get the impression that the writer is intimately connected with the story, knows the characters personally and, as a consequence, intertwines with the story, which motivates imagination and seduces one to enter this world. According to Virginia Woolf (Woolf 1965: 135), he is sitting in the grave armchair where he was usually reading by the fireplace in candlelight, maintains the floor to disclose wise things on life and the lives of the characters of his romance. But this is all just on the surface — the enchanter covers a social critic who is eager to raise his voice at the most exceptional moments. The fact that we have confidence in the narrator gives an opportunity to him to spread the word. While, in a most pragmatic way, we treat him like a familiar person communicating his insights on a story he has been witnessing, the main voice of the novel influences the reader's understanding to a high extent. As the reader becomes part of the storyteller's aura, it is more difficult for him/her to form his/her personal opinion on the actual issues. This way, the beholder is caught by Dickens's indignation.

While it is sometimes the liberal ironist that we can hear talking, the passionate voice of the pragmatist *citoyen* can be discerned as well. At times, when discussing his view on some of his hobbyhorses (like the 'aristocracy' personified in the Dedlocks, or the 'church' as far as Rev. Chadband's sophisticated speeches are concerned...), Dickens settles for slightly sarcastic, satirical remarks aimed at the objects of his curiosity. Yet when it comes to directly disturbing, provoking situations he, rather shockingly, calls out from the text. His speech could not be more straightforward — his voice more sentimental. In the case of "major" topics (such as the horrifying dealings

* My italics.

of the Chancery, or specific social problems), the columnist comes to the fore: Dickens is simply interpellating to his fellows. He is using a highly grammatised talk, which attributes an immense phonetical presence to the speaker thereby transgressing the limits of the textual.

There is one thing to notice, however: Dickens is explicitly looking for the people responsible for the given problem and attempts to find a remedy for it. This must be exactly what the “Rortys” might expect the writer to do. Dickens’s success as a moralist, even though not very artistic, might be attributed to his using simpler and more effective schemes that even uneducated readers were able to comprehend in his age. His message must be clearly understandable: one does not need much background-knowledge or to read between the lines to get his meaning. In the end of Chapter XLVII, describing the death of Joe, he cries out in the following words:

The light is come upon the dark benighted way. Dead! Dead, your Majesty. Dead my Lords and gentlemen. Dead, Right Reverends and Wrong Reverends of every order. Dead men and women, born with Heavenly compassion in your hearts. And dying thus around us every day. (Dickens 1994: 588)

The enormous effect that Dickens’s words had on people’s action is a commonplace: while one day the writer, the social figure is addressing a highly important issue at a public lecture, politicians are debating it in Parliament the day after. The powerful diction of the main speaker contributes a lot to the realisation of Rorty’s incentives. There is something compelling in this clear-cut, straight discourse that makes us not just read but procure the novelist’s words. As opposed to mostly rational processes evoked by theory, it is presumably the effect the narrator’s words have on our senses that result in action. As stated by Rorty, one does not necessarily need to fully comprehend the theoretical background of a problem to respond to it. In some cases — and the suffering of a fellow human being is one of those cases for sure — we respond instinctively: we immediately open our eyes, and listen to his/her crying for help. What is more, it might not be reasonable to explain the motives lying behind one’s manoeuvres: the *pragmatic* situation inherently embodies our reaction. It would be extraordinarily problematic to explain why we did this or that; we were simply there, we followed the line of events with our senses, and reacted accordingly. The essential point is that we — helped.

Interestingly, Dickens includes this theory of action into his programme. He says, when pointing to Joe standing by the corpse of Nemo at the gate of the pauper’s grave:

Come night, come darkness, for you cannot come too soon, or stay too long, by such a place as this. Come, straggling lights into the win-

dows of the ugly houses; and you who do iniquity therein, do it at least with this dread scene shut out! Come, flame of gas, burning so sullenly above the iron gate, on which the poisoned air deposits its witch-ointment slimy to the touch! It is well that you should call to every passer-by, 'Look here!'. (Dickens 1994: 139)*

Literally speaking, this could be a summary of Judith Shklar's thesis of liberalism in Dickens's vocabulary. 'Come...look here!' — says the novelist agenda. That is how Dickens is seeking to serve liberal goals in his own approach, in his own field. The narrator, besides calling the reader to hear, anticipates the use of one's "mental eye" in viewing the horrors of this world. The dominant voice of the speaker leads to a prominence of the perceptual apparatus, which might be a second noteworthy item in the repertoire of Dickens's social narrative. In general, the directness of voice necessitates the directness of **seeing**. The pragmatist writer, counting on the natural sympathy of his readers, uses his camera to show the general state of his surroundings. "When Dickens has once described something you see it for the rest of your life. (...) Much that he wrote is extremely factual, and in the power of evoking visual images he has probably never been equalled." — says Orwell, debating the exceptional vigour of his visual images (Orwell 1970: 303). Dickens's immense visualising power produces a uniquely factual description of physical objects within their locations. Nonetheless, the mere world of matter could not stimulate the pragmatist's mind without its human relations. Dickens exhibits his articles in a dense living environment. The description of say food, the ornamentation of the interior of shady taverns would not be complete without action. One type of Dickens's images is undoubtedly connected to the simple joys of daily life; they reveal such earthy situations that happen to everybody and give the essential sense of comfort to one's everyday. In contrast to the fervid efforts of ascetics to dissolve the purely vegetal functioning of life in the abstractions of theory, these episodes explain the ultimate motives behind people's existence. Watching Mr Guppy dining with his friends or being present in the fuming inn of the Sol's Arms for instance point to the pragmatist maxim of a "good life" worth living. In the place of the vague, hardly realisable principles, Dickens offers a sincere visual portrayal of human nature: the desire for pleasure, and, latently, a fear of suffering (Santayana 1970: 262).

Now, perceiving Dickens's universe leads up to **figures**. Acute observers are invited to enter a world of symbols, emblems and the like. As is well known, literary analyses thrive on opening up extra meanings embedded in the thick aura of *Bleak House*, and, interestingly, the pragmatist should be in favour of that — although in his/her own peculiar way. It is not that it

* My italics.

would not be perfectly feasible to give a neatly written pragmatist reading of the main figure of the Chancery. Since the unique features of the artwork guarantee the fulfilment of liberal hopes doomed in the framework of theory, the fog could be easily interpreted as an allegory of pragmatist reading strategies — as a means of soothing the interpreter's desire to see clearly and reveal the hidden meaning of the secret of the Lady. Yet, Rorty refuses to implant his theory in the purely artistic machinery of the work. As also indicated in his critique of Nabokov's reading of the fog, Rorty cannot refer to these images as autonomous, quasi-metaphysical entities, neither as the contrary of those. Rorty dissolves the poetic image in his pragmatic liberalism. He cannot seek to explicate the symbol or the allegory, since he thinks of such moves of the mind as necessary yet unsuccessful attempts to construe a new narrative. The liberal ironist would be entertained by any concrete "interpretations" aiming at the background of Dickens's figural apparatus.² Inspired by Stanley Fish's reader-response criticism, Rorty would focus on the impact that images arouse in the receiver. It is not explication, but the effect in reception, the use that counts for him. In the pragmatist's view, literature is a special act of speech indeed, in as much as it is capable of informing the reader of certain things in an unusual way. The effectiveness of literary works does not concern the supernatural but lies in the peculiar difference from everyday speech, namely, in their absolute unintelligibility.³

Images have a share in creating a democratic atmosphere in reception for very obvious reasons. On the one hand, the figural apparatus targets the associative forces of the reader. When talking about the huge thickness of the fog, the narrator sets the scene for criticism. On account of the associations the beholder has in connection with bad weather and improper conditions of seeing, the general state of the Chancery is anticipated. Gloominess, the poor circumstances of light give the impression of poverty, or at least a lack in morals, which assists Dickens in launching his attack on his target. On the other hand, the fog also has a latent effect on the viewer. The "impenetrable mist" perceived by the viewer contributes to the recognition of social injustice, too. By giving a realistic background to the plot, the fog cements the viewer's connection to the story. Every element that visualises the imaginary has an impact on the reader's senses, thereby confirming the link between the real and the fictional. As a result of the fog's strong visual effect, the work ceases to be "mere" fiction and transforms into a collection of actual situations. The imagery of *Bleak House* prompts the reader to affiliate him/herself with the coming and going of this world. It increases one's commitment to the characters and makes one more susceptible to these people's suffering in the long run. The figures of the work may prove to be utterly useful in opening our eyes — both in the perceptual and the moral sense of the word.⁴

Nevertheless, images would not be intelligible without a special appeal

in Dickens's technique. The world of objects contains owners, users as well. The writer discloses grimacing faces within their settings, too. In the centre of the former pictures, the **Dickensian character** shows up. The reader can learn a lot by getting acquainted with these figures. There is always something coded in the peculiarity of their features for the sensitive, inquiring mind. Dickens draws easily conceivable referents to moral issues; he creates pragmatic case examples to the objects of his scrutiny in lively bodies. These sketches operate as caricatures that — by using apparent exaggeration and wit rather than theory — imply critical inferences. Dickens provides a practical handle for each of his cast, with which the reader can readily get hold of the given person in public and grasp the message motivating the constitution of the character in question. Dickens never fails to show his characters always in the same light, doing the same things. If the reader ever meets any of these people, it will be very easy to recognise them at the next encounter. He/she simply has to understand the motivation underlying their action and he/she will remember their profiles forever. Mrs Jellyby will be the pattern of the woman who sacrifices her life for the poor (always concentrating on larger issues such as the awful living conditions of the people on the left bank of the Niger, though not caring for say, the frightful shape of her own children...). Or, there is Mr Turveydrop the man of false Victorian deportment, and Skimpole the innocent intellectual, the master of the art of living, who makes grave speeches on the trivialities of money and yet begs for "loans" when hungry.

Apart from reasons inherent in the literary tradition of the 19th century, this phenomenon seems to be driven by a pragmatist impetus for two reasons at least. Firstly, as argued by Rorty, Dickens's characterisation technique provides for a new vocabulary in our discourses (Rorty 1997: 78). The world of fiction may come resourceful to the world of reality. The beholder can have a row with the 'Skimpoles', 'Guppies' of his/her actual world, and rather than engaging in confusing debates when clarifying one's point, the names of these people can be called in. Whatever may happen in books may happen in reality; the characters of *Bleak House*, being the literary complements to pragmatic situations, may prove to be educational under exact, real-life conditions. It is not just in witnessing their traits, but in being present in the fabled alliance of these faces that the reader finds him/herself tested in quasi-borderline situations, which give him practical knowledge replacing the wisdom learnt at the philosopher's lectures. Secondly, the use of characters could be considered as central to the pragmatist conception of reading, too. Orwell and Rorty must be very right in arguing for inconsistency, detail and diversity in Dickens's descriptive art (Rorty 1997: 81). Since the novelist is devoting all his imaginative forces to the given element of the novel, he should, as a consequence, ignore other, probably just as significant factors of the book. When the narrator presents genuine and representative sketches of the inhabitants of this world, other less converg-

ing lines are opened up in the narrative. As claimed by Orwell, “the last thing that anyone remembers about these books is their central story” (Orwell 1970: 302). By reporting on unnecessary events, the narrator seems to be applying the pragmatist principle of showing things on a high level and temporarily disconnects from the story. When readers start getting an overall picture of the events — they begin to link the seemingly randomised group of incidents together into a meaningful whole — the writer goes on to documentation. When tension persists, the viewer is presented “public service announcements”. Apparently, in the pragmatist’s view this should be a very dear move on the writer’s part. Instead of giving the reader what he/she eagerly expects to follow, he/she is made to slow down to the pace of the reality of events. Certainly, this has to do with the pragmatist’s suspicion to desire-oriented speech; readers should not get what they are really craving to achieve in the great industry of producing meanings. Breaking the line of narration in an inapt minute with images on the suffering of people is the most a sentient democrat can accomplish.

The tradition of *picaresque* proves to be highly successful in assisting this project. Dickens is touring his actors in the most divergent places, piles them up in a group and drops them wherever there is something piquant to see for the viewer. For example there is the “exordium” of characters which show up on the scene at the most unexpected moment: Sir Leicester is being informed about the secret of the Lady by inspector Bucket. All the well-known, illustrious faces ought to appear making the reader laugh on the peak of the events. Mr Smallweed, Mr & Mrs Chadband, and eventually Madmoiselle Hortense enter, and have a word in the case. Or, one could as well think of the enormous messes, the roaring of the people of streets at the deaths of Nemo, and Mr Krook. Instead of satisfying the hunger of readers for unveiling the identity of the murderer, the reader gets a skilfully detailed, entertaining sketch of rather “minor” events here. Yet, without noticing it, the beholder becomes quietly introduced to an outstanding event, and may jovially scrutinise a large variety of individuals on an ordinary day in London. And, as far as ardent social criticism goes, the scene with the visiting rounds of Mrs Pardiggle could be mentioned. The reader, just “coming” from the Ghost’s Walk and eagerly emerging in Esther’s self-narrative, is made to focus on a “multitude of sins”. But these trespasses do not connect to the development of the story; our attention should engage in different kinds of horrors. Ada, Esther and eventually Richard accompany the diligent suffragette to the house of brick-makers to assist in her active display of solidarity. One can view the grave circumstances in which these people live through the eyes of a lot of people, which contribute to the sentimentalising impact of these episodes.⁵

Furthermore, pragmatism might be detected in probably the most unique aspect of *Bleak House* as well: the **touching inner speech** of the female protagonist. As claimed by many, *Bleak House* occupies an unequalled po-

sition in Dickens's oeuvre (Bloom 1995: 310 and Szegedy-Maszák 1982: 232). Unprecedented in his works, the beholder is shown simultaneous views on the story. The two competitive narratives get entangled. Besides the rather accurate, more taxative voice of the narrator, some events get filtered through the personal scope of Esther, a ward at the Chancery and unknown daughter of Lady Dedlock. It is through her personal story that the reader learns more and more on the case. It takes a somewhat different angle on the line of events — she should fall in love, understand her own mystery, and so on —, yet a thoroughly profitable one. For her narrative not only sheds a more intimate, emotional light on the plot, but reveals the self-development of an ever-progressing personality, which might provoke similar reminiscences in the reader's mind. Although it is sometimes difficult to agree with her for the 20th century reader, the receiver can learn a lot by following her "tale". By taking the position of a little girl and entering her internal field the viewer might, in Rorty's view, gather a hundred times more than by reading philosophers' meditations. It must be highly instructive and, moreover, democratic to identify with one of our peer's inner and outer actions. As she is transforming from Jarndyce's "little woman" to the Lady of Bleak House, Esther's mistakes reveal an endless process of committing mistakes, which the liberal ironist should reward with a generous and sympathetic smile on the face. Pragmatism is imbedded in the process of reception: beyond doubt, being a reader must be a lesson in developing tolerance towards the characters of the novel.

3. Pragmatist ethical criticism?

Now, I will deliberately not test the pragmatist plan to show whether Rorty's reading of Dickens constitutes a consistent and verifiable whole at all. I do not think Rorty would challenge the academic reception of 19th century literature: undoubtedly, there must be a lot of "Dickenses", and the pragmatist is certainly using "his" in order to illustrate a major thesis. Instead, I will focus on his understanding of the ethical, and report on a few noteworthy correspondences between the pragmatic and other ethical explications of textuality.

According to the above mentioned, Rorty's programme can be spectacularly applied to Dickens's text. The Rortian *ethos* seems to have a lot in common with the atmosphere of *Bleak House*: Dickens would presumably subscribe to Rorty's call for democracy. Obviously, reading Dickens in the light of neo-pragmatism urges readers to consider other people's agony and to do something about it in their own lives. Dickens provides for a proper test case, which is definitely addressed to the viewer's ethical beliefs too. The textual serves as a perfect endorsement of Rorty's philosophical incentives. At the same time, it should be noted that the pragmatist is working with precisely the elements that are criticised in Dickens's art. Anything

aesthetically minor in Dickens is favoured by him; Rorty admittedly adores the “sentimental trash”, the “penny novelette” (Nabokov quoted by Rorty 1989: 148) — limited character sketches in overtly sentimental, predictable plot-schemes. Yet, Rorty’s choice implies a very insightful message to readers: if viewed through the necessary filters built in one’s *equilibrium* the “good old sentimental Dickens” will turn into a great Victorian writer. Unlike sophisticated critics, pragmatists do not concentrate on the formal requirements of fiction only, but concurrently respond to the premises of democracy. In Rorty’s view, works of art, and, particularly, Rabelais’s heritage can stand up to the calling of liberalism. As democracy necessitates the equality of rights, one is obliged to rely on one’s own reflection when taking part in social action and, therefore, reflection is indispensable in the process of reception, too. The democratic project obliges the reader to take an **ethico-critical** perspective and to include it in his/her aesthetic judgements. Consequently, the reader’s consciousness takes an ironic turn over his/her primary impressions on Dickens. From a Rortian historicist angle, the coarseness of a major 19th century educator gives a fascinating object to one with philosophical erudition. Ironic liberals enjoy reviewing their forerunner’s steps made to reduce suffering. Dickens’s “classic” serves as a base of comparison, and thus offers great “artistic” pleasure to the pragmatist’s eye.

So, the pragmatist moral philosopher is particularly fond of the **thesis-novel of moral protest** of the 19th century, which offers a relatively hard conception of the ethical, in as much as it is heavily controlling its artistic machinery to communicate its message in direct, straightforward language. This looks to be more or less in line with Andrew Gibson’s claim that Rorty’s choice of authors and his handling the textual links him to modernist, neo-humanist criticism (Gibson 1999: 10). Undoubtedly, Rorty’s substitute theory for literature resembles the New Critics’ exclusive focus on the literary, and his readings of novels definitely have a tendency towards modernist morality. His preference towards thematic issues, and his apparent ignorance to the problems of contemporary literary theory might confirm this claim.

Whatever the pragmatist’s reaction should be to this claim, I think Rorty’s full-blooded, youthful approach to the narrative covers a stereotypical account of textual ethics, and, it has at least two cornerstones. Primarily, as mentioned above, his account of Dickens is founded on reader-response theory, and it is exactly the pragmatic idea of reception that the case of Dickens substantiates. Rorty does not overcomplicate the problems of the reading process, and that is perhaps where the heart of the matter lies. Rorty’s Dickens calls for an immediate reaction on the reader’s side — **downright identification** with the work, be it in the relationship of the reader to the all-embracing vicinity of the focaliser, to the dim surroundings, or to the simplified characters, not to mention the intimate inner-speech of the heroine. By affecting one’s perceptive faculties, the pragma-

tist pulls the reader as close as possible so as to make him/her literally present in the fictional. The surrender of the textual implies the mobilisation of one's senses of **recognition**. The beholder — unconsciously watching, hearing, and participating in the plot — ends up understanding the moral of the story. In the pragmatist programme of affectivity, things happen in an automatic, non-reflected way. Most importantly, Rorty draws the readers' attention to the weight of the surprising, shocking element in one's confrontation with one's fellow sufferers. Nevertheless, the accent on immediacy in reception does not give way to prejudices. While the reader's primary responses are coded in his/her interpretative culture, his/her reactions cannot be predicted. He/she gives priority to the open-ended pragmatic situation, which implies an infinite amount of possible goals and therefore cannot be controlled. The use of a given text covers a certain type of motivation, but is always primarily dependent on contingent objects in contingent circumstances. Rorty's dismissing of methodological reading strategies also proves that, firstly, it is useless to try to give a sound description about the inconsistencies in the reading process and, secondly, it is the work, the "other" which is the most important goal for the pragmatist (Rorty 1992: 108).

Furthermore, there is another prominent component of Rorty's narrative ethics. While the reader is identifying himself with Dickens's cast, he/she encounters a number of faces which, as analysed above, slows down the tempo of the narrative. The pragmatist's focus on **anti-essentialist narratives** roots in his/her dislike of theory and could be taken for his/her alternative to it. Besides its more consumable nature, literature has a larger share in diminishing desire — a necessary but less acceptable element of human understanding to live with. Rorty goes against the use of grand narratives, and he considers the humour of the novel a more reliable device than theory.

Now, in my view, both of these arguments cover if not a warm-hearted ethical commitment, but most probably a claim for honesty and verifiability. These are the most stereotypical *loci* in the pragmatist proposal that define the profile of a clearly distinguishable type of textual ethics. Like every standpoint, it has its weaker sides, which are challenged by other proponents of ethical criticism. Interestingly, the cornerstones of Rorty's ethics comprise the problematic of textual ethics to a large extent.

First and foremost, the pragmatist programme of reaction might substantiate a highly controversial standpoint: phenomenonologically based critiques,⁶ while underlining the ethical aspects of the reader-work relationship, would find faults with the pragmatist's simultaneous drive for recognising and saving their object of curiosity. On account of their radically different philosophical "vocabulary", these studies cannot accept Rorty's Dickens instinctive identifying with, and yet respecting the other at the same time. As opposed to the pragmatic one, these accounts thematise the subject-object relationship in a more confident, verbal manner and speak

for the necessity of a more extensive liberty attributed to the exterior. In their view, the “event” of confrontation with the other cannot be laid upon associative processes: the rudiments of surprise necessarily eliminate the ego’s inclination for comprehending its object.⁷ While the pragmatist emphasises the ethicity of contingent elements in reception, ethical critics inspired by Levinas’s post-phenomenology expand an ethics of deconstruction. In their view, a programme of democracy cannot focus on identifying with the familiar, but should approach the unknown, transcendent other. For the ethical critic, the work and its world cannot be located: it stays to be a mysterious entity distanced from the beholder. The controversy may be not only terminological, but a very ethical one, too. Would it not be in favour of the other in the text if he/she could take a more verbalised form? Would not the reader get to know more about his/her fellows? Rorty’s sober refrain from uncertain philosophical categories is absolutely justifiable, yet cannot prove to be too fruitful in literary criticism. The turns and overlaps in Esther’s beautifully detailed self-consciousness could be thematised and revealed, for instance.⁸

Secondly, there is an alarming question connected to Rorty’s focus on anti-essentialist narratives. Is Rorty’s project able to achieve its goals? To what extent can the narrative eradicate the negative powers of theory? It looks as though Rorty could not provide for a global theory of the novel. As a part of a counter-attack on less “politically correct” stories (those of Thomas Mann, for instance), Rorty concentrates on the democratic organisation of Dickens’s work, yet he does not consider other useful examples in the history of the genre. As argued by Gibson in his book, there might be numerous types of narratives that do a lot to diminish the power of telling, but not please the *par-excellence* pragmatist reader perhaps. Understandably, pragmatists might feel vexed when coping with less conform, subversive stories (by Beckett, Gertrude Stein, or by the representatives of the *nouveau roman*, to give a few key examples of the 20th century), which defy theory by exploring new ways of textual communication. It might be claimed that a wider focus on the textual representations of the other self (more complicated narrator identity, or more liberal character sketches, real polyphony, etc.) could serve the liberal initiative on a higher level. The narrative of moral protest may be one of the first steps back from theory only: the history of the novel covers a number of other illustrious attempts made to ridicule ascetic discourses. Every single type of text might have its own technique of supporting the ethical phenomenon, and therefore the history of the genre could be described in terms of the ethics of the given works carved in their narrative, ranging from classical liberal to more conservative post-modern accounts. Accordingly, some take into consideration the question of **representation** as well, thereby giving an almost unstoppable ethical drive to literary analyses.⁹ Perhaps the novel itself cannot cope with theory when it comes to reducing the all-embracing power of

language to fix meanings. In spite of taking the other for granted, it might seem questionable whether we have a right to talk about him/her under the given circumstances at all. Narrating one is by far not as safe as it might seem to the pragmatist.

Notes

- ¹ When interviewed at conferences, Rorty, “of course”, denied the possibility of any links between ethics and his philosophy. (A verbal comment made by Professor János Boros.)
- ² Rorty’s attack on interpretation might sound rather naïve, but as a matter of fact it covers a uniquely cunning programme. His main endeavour is to cut down on the use of **methodological** lines of criticism that, in his view, produce interpretations on account of their premises — they get back only what they put in the analysis. Consequently, the pragmatist’s emphasis on the **use** of literature (rather than the **interpretation** of it) is an attempt to try to approach the literary without any given bias, with a neglect on any “foregroundedness”, and gives priority to the work – to the object. This undertaking has overt ethical connotations; plus, it seems to link Rorty to the representatives of so-called humanist critics, namely Anglo-Saxon New Criticism, which the pragmatic philosopher rejects categorically (Rorty 1992: 89–109).
- ³ Rorty is using Geoffrey Hartman’s definition of literature in which a certain speech act can be called “literary” if words do not unite into intelligible conjuncts of meaning; they remain only words. He uses this thesis, because, on the one hand, it enables him to treat other domains of culture as “literary”. Whenever there is confusion in the development of, for example, philosophy, painting, or film, one can call it a temporary **literary** period in the development of the given field. Apparently, this view on literature pleases Rorty’s ironic inclination. On the other hand, Rorty can apply his “razor” at literature itself: he does not give credit to the presence of any excessive element in the text. And this does not imply his rebellion against the poetic symbol only. Besides the usual condemnation of the trope of subjectivity, Rorty does not honour other images either. He does not subscribe to the standard admiration of allegory (Paul de Man), which seems absolutely evident in the light of his somewhat disparaging look on the later achievements of the American Cultural Left. He wants to **go around** the forces of American de-constructivism that, in his view, simply compose a new grand narrative (Rorty 1997: 112–113).
- ⁴ As mentioned above, Rorty emphasises the narrative’s ability to package the theoretical content in an easy-to-consume and attractive form thereby eliminating the “dangers” of the theoretical. In doing so Rorty could be compared to Nussbaum, as both thinkers rely on the use of the *equilibrium* in reception, though the pragmatist, for understandable reasons, claims to link himself to Rawls rather than engaging with “suspicious” neo-Aristotelian preconceptions (Rorty 1989: 80–82).
- ⁵ Even though Mrs Pardiggle’s “great show of moral determination” arouses Dickens’s irony rather than his admiration. Dickens (and Rorty, of course) seems to be absolutely loyal to his principles: even ironic scenes become ironic in their

narrative — their irony can be turned against themselves, too. Being too much of a sensitive citizen is just as laughable as being a conceited bourgeois. That is precisely how liberal ironists' messages are communicated to their readership.

⁶ Another paper would be need to tell where exactly the roots of British ethical criticism lie. One thing seems certain though: these scholars have all been influenced by Levinas and that they, nevertheless, cannot accept his rather annihilating view on arts.

⁷ In *Cartesian Meditations*, Husserl relies heavily on the associative activities of the ego in relation to the Non-I by expanding the theories of continuous modification and analogical apperception. Yet, even he, who was so hardly challenged by his pupil, Levinas, admits that the other has its own style of verification (Husserl 1995: 113).

⁸ Robert Eaglestone describes Esther's narrative with its shifting viewpoints as a significant example of a Deleuzian Anglo-Saxon literary piece that, unlike interiorising Continental ones, make a "flight to the other" (Eaglestone 1997: 167).

⁹ Gibson is working by using a trial focus: his book addresses the issues of narrative, form and representation, respectively, from Levinas's point of view.

References

- Bloom, Harold 1995. *The Western Canon*. London: MacMillan.
- Dickens, Charles 1994. *Bleak House*. London: Penguin.
- Eaglestone, Robert 1997. *Ethical Criticism*. Edinburgh University Press.
- Gibson, Andrew 1999. *Postmodernity, Ethics and the Novel*. London: Routledge.
- Husserl, Edmund 1995. *Cartesian Meditations*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Krassóy, Ákos 2001. A "House of Fiction" — On the passages of pragmatism and phenomenology in Dickens's *Bleak House*. In: *The AnaChronisT 2001*. Ágnes Péter (ed.) Budapest: ELTE, Department of English Studies. 66–95.
- Orwell, George 1970. Charles Dickens. In: Wall, S. (ed.). *Penguin critical anthologies: Charles Dickens*. Harmondsworth: Penguin. 303–324.
- Rorty, Richard 1989. *Contingency, irony, and solidarity*. Cambridge University Press.
- Rorty, Richard 1992. The pragmatist's progress. In: Eco Umberto (ed.) *Interpretation and overinterpretation*. Cambridge University Press.
- Rorty, Richard 1997. Richard Rorty. *Heideggerről és másokról*. Pécs: Jelenkor.
- Santayana, G. 1970. Dickens. In: Wall, S. (ed.) 1970. *Penguin critical anthologies: Charles Dickens*. Harmondsworth: Penguin. 262–277.
- Szegedy-Maszák, Mihály. 1982. *Kubla kán és Pickwick úr*. Budapest: Magvető.
- Woolf, Virginia 1965. The death of the novel. *The Death of the Moth*. Harmondsworth: Penguin.

The Janus-Faced Omnipresence of the City in Henry James

Borbély Judit

Fogs, smoke, dirt, darkness, the wet, distances—it is not too difficult to discover what attributes I am listing. Some of them are almost commonplaces to describe London, the city Henry James decided to settle in having widely travelled in Europe deeply immersing himself in the beauties of European culture. To make his choice easily understandable he gives a clear explanation: “It is not a pleasant place; it is not agreeable, or cheerful, or easy, or exempt from reproach” (Edel and Powers 1987: 217). But before the reader of his *American Journal* feels completely puzzled, the writer adds: ‘It is only magnificent.’ And some lines later follow the well-known sentences:

It is the biggest aggregation of human life – the most complete compendium of the world. The human race is better represented there than anywhere else, and if you learn to know your London you learn a great many things. (Edel and Powers 1987: 218)

It was undoubtedly **his** London and like in all passions there were constant ups and downs: Henry James either enjoyed life in the epitome of the round world, as he often called the city, or felt a sudden urge to escape from the ‘murky modern Babylon’ (James 1981: 1). To illustrate the duality of his feelings let me enumerate a few adjectives and phrases, taken partly from letters and partly from works, that he used when writing about the city (the list being far from complete): splendid, brilliant, the biggest thing conceivable, land for happiness and self-oblivion, delightful, bright and kind, immeasurable, the immense humanity of the place; contrasted with: anything but cheerful or charming, dusky, oppressive, dreadful, indifferent, infernal, clumsy and brutal, a mighty ogress.

Having settled in Bolton Street, Piccadilly, the 33-year-old writer took long walks rambling in different parts of the city fascinated by its immensity. He walked with his eyes open and with a quick imagination. On the surface the much-travelled aesthete clearly saw that architecturally London fell short of the beautiful and stately arrangement of Paris where, as he wrote, ‘the art of composition has always been at work or at play’ (James 1981: 9). Yet, James’s grey Babylon had its own style which, in the writer’s view, proceeded from three sources: the general greatness of the place, its atmosphere, and the congregation of parks.

It was his firm belief that there is a very strong relationship between places or even objects and people, that due to the symbolic value the one

can be used to characterise the other, and vice versa. So much so that when the New York edition of his works was to be published he commissioned Alvin Langdon Coburn, the famous photographer, to take photos for the frontispieces, concentrating not only on buildings but also on details such as doors or stairs, in order to give a hint to future readers what they should particularly focus on in the given novel.

Henry James moved his characters in the world he himself knew best. The novel I have chosen for this paper is an interesting exception, though, as *The Princess Casamassima*, published in 1886, takes the reader to that part of London, or a city in general, which did not get much representation in James's works. It is the depressing world of the poor that is in the foreground here complemented with the elegant rich areas, thus making the circle complete. It would not be too surprising to cleverly state that the two very different parts of the city peopled by opposing characters of the social hierarchy suggest a different atmosphere. The picture is a lot more complex. Henry James does not simply juxtapose the shabbiness of Lomax Place and the likes with the grandeur of the West End. For the magnificence of the latter is questioned as a result of the character of its inhabitants, whereas the misery of the former often looks almost inviting, which I find all the more challenging for the reader because of James's masterly use of words. What would you expect hearing the following list: nights of November and December, greasy pavements, baffled lamplight, smoke-seasoned fog, an immeasurable breathing monster? Obviously a dismal scene with the hero crushed flat by gloomy thoughts. What we have instead is the following:

There were nights of November and December, as he trod the greasy pavements that lay between Westminster and Paddington, groping his way through the baffled lamplight and tasting the smoke-seasoned fog, when there was more happiness in his heart than he had ever known. [...] and as the great city which was most his own lay round him under her pall like an immeasurable breathing monster he felt with a vague excitement [...] that it was the richest expression of the life of man. (James 1977: 430)

The same duality of positive and negative, high and low characterises the novel on several levels. I have mentioned the presence of rich and poor areas. Besides, depending on the hero's mood, the same place, the same region may also have totally different values. Furthermore, trivial as it may sound, although the title of the novel is *The Princess Casamassima*, the central character is not her but the shabby little Hyacinth Robinson, the illegitimate son of a poor French girl, who was given the full sentence for having stabbed her aristocratic seducer to death.

Hyacinth is not only the central character but the one who psychologically and physically unites the two worlds. His name, itself a masterstroke,

tellingly combines delicate and ordinary, which is then reinforced when the author introduces him describing his sweet young face and childishly slight body pervaded with some conscious cockneyism which, on the whole, makes him 'a product of the London streets' (James 1977: 74). He is brought up by Miss Pynsent, a second-rate seamstress, in Lomax Place, Pentonville, in the north of London. To the neutral observer Lomax Place would seem depressing and the whole area hopelessly dilapidated. But Hyacinth, who has liked roaming through the city since he was an urchin, is full of fondness:

[...] our young man [...] liked the streets at all times, but especially at nightfall in the autumn, of a Saturday, when in the vulgar districts the smaller shops and open-air industries were doubly active, and big clumsy torches flared and smoked over hand-carts and costermongers' barrows drawn up in the gutters. (James 1977: 76)

This passage is packed with adjectives and nouns suggesting poverty, dirt and toil, and yet, since they are communicated through the hero's psyche and represent his mood the final effect is undoubtedly positive. It is easy to feel Hyacinth's happy state of mind. At this point he is walking with Millicent Henning, his childhood friend, whose unexpected appearance in Lomax Place several years after her family had moved away, evoked happy memories of their playing together. However, Hyacinth is far from being happy all the time. Past the innocent carelessness and ignorance of childhood and having a sensitive fine mind, as Henry James describes him in the 'Preface' to the novel, Hyacinth is becoming more and more aware of social injustice and inequality:

He was liable to moods in which the sense of exclusion from all he would have liked most to enjoy in life settled on him like a pall. [...]

In such hours the great roaring indifferent world of London seemed to him a huge organization for mocking at his poverty, at his inanity; and then its vulgarest ornaments, the windows of third-rate jewellers, the young man in a white tie and crush-hat who dandled by on his way to a dinner-party in a hansom that nearly ran over one — these familiar phenomena became symbolic, insolent, defiant, took on themselves to make him smart with the sense that *he* was above all out of it. (James 1977: 132–133)

How different he feels here! His partner is the same, since it is just another walk with Milly, the place is not very far from the route of their previous stroll and the words are much less loaded (with some exceptions) than in the earlier happy quotation. Yet, the tone of the passage is in perfect harmony with Hyacinth's present emotions. The only expression that I feel very heavy here is the 'great roaring indifferent world of London' which returns

in several works echoing Henry James's own feelings as expressed, for instance, in an essay on London published in *English Hours*: "London [...] was as indifferent as Nature herself to the single life" (James 1981: 4–5). The loneliness of the individual in the big city is a recurring motif.

The undulation of love and hatred can be found in Hyacinth's feelings towards his fellow-citizens. Being one of them he cannot help sympathising with their misery in the heated atmosphere of "The Sun and Moon", a Bloomsbury pub, where he meets a group of anarchists, whom in his ignorance he mistakes for revolutionaries fighting for a noble cause. In this philanthropic mood while he is standing outside the pub to refresh himself he looks around:

Bedraggled figures passed in and out and a damp tattered wretched man with a spongy purple face, who had been thrust suddenly across the threshold, stood and whimpered in the brutal blaze of the row of lamps. The puddles glittered round about and the silent vista of the street, bordered with low black houses, stretched away in the wintry drizzle to right and left, losing itself in the huge tragic city where unmeasured misery lurked beneath the dirty night, ominously, monstrously still, only howling, for its pain, in the heated human cockpit behind him. (James 1977: 256)

The gloomy scene calls for sympathy and understanding — no wonder that Hyacinth, returning to the pub and realising that all that has been going on there is pure babble, offers to sacrifice himself, to assassinate at least one of the rich who are obviously the cause of all the wrongs.

Ironically enough it is immediately after his heroic decision that Hyacinth goes to Medley on the Princess's invitation. Henry James having a deep fascination with English country houses, the reader can almost predict that at one point or another in the course of events the hero will spend some time at one of them. Think of Harsh in *The Tragic Muse*, Matcham and Fawns in *The Golden Bowl*, Mr Longdon's Suffolk house in *The Awkward Age* or Longlands in *The Siege of London*, to mention but a few. Most of them bear strong resemblances to actual country houses the writer himself visited and wrote enthusiastic letters about, going into detail about architecture, the subtleties of interiors, and the breathtaking beauty of parks. Of all the country houses appearing in James's works Medley Hall is perhaps the most fully described both inside and outside as Hyacinth, who has never before been beyond "the mere ravelled fringe of London" (James 1977: 260), is exploring it. By profession an exceptionally talented bookbinder, Hyacinth watches his surroundings with the artist's eyes — his craftsmanship coupled with his inborn sensibility determine his vision. His enchantment with Medley Hall marks the beginning of Hyacinth's transformation which is completed when after his return to London, just in time to see Pinnie die, he travels

to Paris and Italy. Hyacinth's aesthetic experiences in Medley and Europe denote the turning point in the education of the young man, and this part forming the middle section of the novel, its significance is brought home to the reader also tangibly. So far the scales have been more or less in balance though with ups and downs depending on Hyacinth's impressions and mood. Between the two there being a very strong interrelationship. Hyacinth, by birth and by nature constituted of high and low, psychologically doomed to be drifting between the two worlds, is doing the same on a physical, geographical level as well. He is on the move all the time. Going to work and to meet his friends he always walks partly because he cannot afford a hansom. and partly because he loves walking in the great city consciously exposing himself to myriads of impressions. Starting from Lomax Place in the northern part of London, Hyacinth goes westward to get to the Poupins (Mr. Poupin is a fellow-worker) in Lisson Grove, a similarly run-down cockney suburb, crossing Regent's Park and the fashionable area of Beau Nash. To go to work in the shabby little bindery workshop in "a small superannuated square in Soho" (James 1977: 84), Hyacinth must go eastward across areas of dirt and toil. When at the Poupins he makes the acquaintance of Paul Muniment and deeply immersed in conversation accompanies the latter to his flat in Audley Court, a still dingier nook than Lomax Place, in the South of London, they walk across Hyde Park, the elegant residential area of Belgravia and then over Vauxhall Bridge, Audley Court being situated on the other bank of the Thames, directly opposite Millbank Prison. (It should be foreboding for Hyacinth, and highly symbolic for the reader, if we consider the boy's terrible childhood experience when Miss Pynsent took him to the sinister-looking penitentiary to take leave of his dying mother of whose existence the child had not even known.)

Continuing the walks: when the Princess pretentiously abandoning her rich quarters in Mayfair moves to Madeira Crescent in the lower-middle-class region of Paddington, Hyacinth again crosses wealthy areas to get there. The name "Madeira" is just as deceiving as the Princess and her intentions. "Madeira" definitely reminds me of something exotic or elegantly aloof. Instead, this is Hyacinth's first impression:

The house in Madeira Crescent was a low stucco-fronted edifice in a shabby, shallow semicircle [...]. The street was not squalid and was strictly residential; but it was mean and meagre and fourth-rate and had in the highest degree that petty parochial air, that absence of style and elevation, which is the stamp of whole districts of London [...]. (James 1977: 372)

If we compare the words with those describing the otherwise really vulgar areas seen earlier, we can easily feel a difference in the tone, expressive of Hyacinth's contempt and growing indifference.

Returning to the young man's walks: he, of course, pays occasional visits to the homes of his aristocratic acquaintances as well (I would strongly refrain from calling them friends): to South Street, Mayfair (before the Princess moves to Madeira Crescent), where he is sitting with his heart beating and his eyes coursing from object to object, and realising only after he has left that under the spell of the place and the Princess he let her know a lot more about him than she revealed about herself, which is the first sign of her deceptive character; Hyacinth also goes to Lady Aurora's house in Belgrave Square, a big, cool, empty house, where "at intervals. monumental pieces of furniture [...] loomed and gleamed" (James 1977: 228), and also to Captain Sholto's large old-fashioned house in Queen Anne Street whose grandeur deeply fascinates him.

If we took a map and drew Hyacinth's routes, most of them repeated on several occasions, we would finally get a web-like structure. Like a spider's threads, Hyacinth's walks make up a net that ties the various parts of the city. But it is not Hyacinth who is the master of the web waiting for his victims. He himself is the victim, who cannot avoid or change his fate; and the silently and patiently watching spider, the monster as Henry James often says, is London. Hyacinth, through his walks, might unite or tie rich and poor, high and low, but in the process he himself gets lost between the two worlds.

As I have mentioned, the decisive experiences of Medley and Europe result in a crucial change in Hyacinth's vision. Earlier it was clear for him that there are rich and poor. Although he was not always unhappy in his own world, he did aspire to the splendour of the other which, in a way, he even felt his due right. Thus it was almost inevitable that he accepted the anarchists' idea that to do away with social injustice means doing away with the rich. However, confronted with the cultural wealth of Europe (especially Paris and Venice) he transforms:

The monuments and treasures of art, the great palaces and properties, the conquests of learning and taste, the general fabric of civilization as we know it, based if you will upon all the despotisms, the cruelties, the exclusions, the monopolies and the rapacities of the past, but thanks to which, all the same, the world is less of a "bloody sell" and life more of a lark [...] (James 1977: 352)

are much more important than a redistribution of wealth. Hyacinth abhors cutting up Veronese's paintings into strips to give everyone a little strip. This black-and-white opposition of *culture* and *anarchy* is definitely Matthew Arnold's influence. His book was published in 1869, almost twenty years before *The Princess Casamassima*, and, also in the letters there is evidence of a friendship between Arnold and Henry James. Besides Henry James's advocating culture as opposed to any anarchic upheaval, he also shares

Matthew Arnold's ideas concerning the social classes: the majority of the Jamesian aristocrats behave as Barbarians (with some exceptions, of course), the middle-class characters are unambiguously Philistines, and as regards the working class, however brotherly feelings Hyacinth may have had originally, they turn out to be abominable in *The Princess Casamassima*, the only novel in which they come to be represented at all:

[...] the populace of London were scattered upon his path, and he asked himself by what wizardry they could ever be raised to high participations. There were nights when everyone he met appeared to reek with gin and filth and he found himself elbowed by figures as foul as lepers. Some of the women and girls in particular were appalling — saturated with alcohol and vice, brutal, bedraggled, obscene. (James 1977: 431)

Populace — even the word Henry James uses is the same as the Arnoldian term.

The only survivor of the dramatic change in Hyacinth's set of values is London. Hyacinth's horizon has widened but his love for the great indifferent city has remained, supplemented with some deeper understanding. Perhaps the best episode to mention is his boat-trip to Greenwich with Paul Muniment. Let me simply pick out the most important adjectives and nouns: the great arches and pillars of the bridges, miles of ugly wharves and warehouses, grimy industries, strange flat obstructive barges, clumsy coasters and colliers, the grinding, puffing, smoking, splashing activity of the turbid flood. Not very inviting at all. The description of the dirty river and the trip itself is very strongly based on Henry James's own trip described in '*London at Midsummer*', another essay in *English Hours*. And the conclusion Hyacinth draws, already irrespective of his given mood, is the same as Henry James's in his travel sketch. Let me quote James himself:

Like so many of the aspects of English civilisation that are untouched by elegance or grace, it has the merit of expressing something very serious. Viewed in this intellectual light the polluted river, the sprawling barges, the dead-faced warehouses, the frowsy people, the atmospheric impurities become richly suggestive. It sounds rather absurd, but all this smudgy detail may remind you of nothing less than the wealth and power of the British Empire at large; so that a kind of metaphysical magnificence hovers over the scene, and supplies what may be literally wanting. (James 1981: 95)

Hyacinth understands and accepts all this just like his doom. No longer believing that to assassinate a member of the socially and financially superior class is right and justifiable but being unable not to keep a promise, Hyacinth

chooses to commit suicide. He does not find any other way out as he does not belong anywhere. He is too noble and sophisticated for the world where he grew up, and of too vulgar origin for the sphere of his aspirations. He is deceived and betrayed by characters on both sides. The single faithful and steady point in his life remains London; the city is the only one Hyacinth takes leave of, once more walking along streets and squares and parks, walking to and fro Westminster bridge and watching the vast panorama of life the description of which is not only Hyacinth's farewell but also Henry James's tribute to the great murky Babylon.

Let me finish with James's own words from his London essay: "She [London] is like a mighty ogress who devours human flesh; but to me it is a mitigating circumstance — though it may not seem so to everyone — that the ogress herself is human. It is not in wantonness that she fills her maw, but to keep herself alive and do her tremendous work" (James 1981: 15).

References

- Anderson, Ch.R. 1977. *Person, Place and Thing in Henry James's Novels*. Durham, North Carolina: Duke University Press.
- Berland, A. 1981. *Culture and Conduct in the Novels of Henry James*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Edel, L. & Powers, L.H. (eds.). 1987. *The Complete Notebooks of Henry James*. New York: Oxford University Press.
- James, H. 1981. *English Hours*. Oxford: Oxford University Press.
- James, H. 1977. *The Princess Casamassima*. Harmondsworth: Penguin.

„Beletörődött, hogy svájci” – a nemzeti és az én-identitás konstrukcióiról Max Frisch *Stiller* című regényében*

Pabis Eszter

Max Frisch kétségkívül leginkább az én-identitás válságának szerzőjeként kanonizálódott, bár neve – Friedrich Dürrenmattéval összefonódva, – igen gyakran hangzik el a „svájci nemzeti irodalom” létezése körül újra és újra fellángoló vitákban. Szövegeinek egyik állandó értelmezési iránya pedig az oeuvre visszatérő témájának tekintett politikum, a *svájciság* is.¹ Ezt az olvasási stratégiát az életmű jelentős részét kitevő, 1990-ben külön gyűjteményes kötetben is kiadott politikai esszék és beszédek is alátámasztják (Frisch 1990). Jól példázza ezt a kettősséget az 1954-ben megjelent első sikeres Frisch-regény, a *Stiller* recepciója. A szöveget többek között bűnügyi-, fejlődési-, szerelmi regényként vagy Künstlerromanként aposztrofáló és már-már áttekinthetetlen mennyiségűvé nőtt elemzések központi témája ugyanis szintén az én-identitás problematikája, melyet leggyakrabban egzisztencialista illetve pszichológiai szempontból világítanak meg, de mindeközben az elemzők többsége eltekint az egyénivel szorosan összefonódó kollektív identitás és emlékezés értelemképző teljesítményének mélyrehatóbb vizsgálatától, még ha meg is említik az analógiát. Pedig már Hans Mayer az először 1963-ban megjelent, s azóta oly sok kiadást megért *Stiller*-esszéjében a kollektív identitás modernkori válságát is implikáló „reprodukciók korát” határozta meg a regény tulajdonképpeni témájaként (Mayer 1976: 29). Ez a társadalmi dimenzió azonban a recepcióban kevés kivétellel legfeljebb csak autobiografikus értelmezésben kap helyet, az empirikus szerző (Frisch nem irodalmi szövegeiből is jól ismert) társadalomkritikai megnyilvánulásainak terepeként kap említést (például Rüegg 1998).

Az újabb nemzetelméleti kutatások és kultúratudományi belátások fényében kulcsfontosságot tulajdoníthatunk a nemzeti identitásnak, amely az egyéni identitással illetve ezek különböző (szubsztanciális és narratív) konstrukciós módjával összefüggésben a szöveget nem csak tematikus szinten, de narratológiaiilag is meghatározza.² Ebből következik, hogy a Frisch- és a *Stiller*-recepcióban leginkább marginálisan tárgyalt és tematikus olvasásra használt nemzeti identitás kérdése feltehetőleg termékenyebb elemzési szempontként érvényesíthető. Így egy olyan újraolvasás, amely az egységes én és a homogén nemzet „nagy elbeszéléseit” a narratív koherenciateremtés egymással összefüggő aspektusainak tekinti, az egész Frisch-életműre is új pers-

*Jelen tanulmány egy a svájci nemzet és az elbeszélő irodalom kapcsolatát vizsgáló diszsertáció egyik fejezetének rövidített részlete.

pektívát nyithat – az életmű ráadásul egy olyan nemzet kánonjába tartozik, amely nyelvi vagy vallási heterogenitása miatt csakis „akarati nemzetnek” (*Willensnation*) és „nyíltan retorikusnak”³ tekinthető. Ez az olvasási stratégia az irodalmi szöveget a nemzet elképzelésének médiumaként vizsgálja: egyrészt a nemzet ábrázolásának, a nemzeti mítoszok hagyományozásának közegeként definiálja, másrészt számol azzal is, hogy a szöveg a narratív performanciához, vagyis a nemzeti identitás alapítótörténeteinek előállításához szükséges terep, amely viszont már a nemzet szimbolikus rendjét szubverzálhatja is, a nemzet konstruáltságának felfedésével. Ezekhez a tapasztalatokhoz járulnak hozzá termékeny szempontként Benedict Anderson *imaginárius közösségekről* szóló elmélete (Anderson 1988) és Paul Ricoeur narratív identitást tárgyaló szövegei (Ricoeur 1991, 1996), amelyek alapján a (svájci) nemzetnek az irodalmi szöveg alapján való elképzelési módjaira kérdezhetünk rá. Milyen identitásképző törekvések jellemzik az egyéni és a nemzeti elbeszélte azonosságot, milyen időfogalmakon alapul az eseményeknek és azok elbeszéléseinek (élet)történetbe való integrálása (az *idem* időállóságán vagy az *ipse* időbeliségén), és milyen viszonyban állnak a regény narratív stratégiái, a figura identitása és a nemzet elbeszélései (egymást kiegészítő, analóg, illetve romboló viszonyban)?⁴

A regény *Stiller följegyzései a börtönben* című első részének méltán híressé vált kezdőmondata („Nem, nem vagyok Stiller!” – Frisch 1970: 9) olyan feszültséget hoz létre a narrátor identitását illetően, amely egészen az első rész végét jelentő hetedik füzet befejezéséig, vagyis közel négyszáz oldal után sem oldható fel egyértelműen. Kérdéses marad, hogy az én-elbeszélő vajon Anatol Ludwig Stiller zürichi építész-e, aki önmagát megtagadva egy bizonyos Mr. White álarcát ölti fel, vagy tényleg az az amerikai James Larkin White, akit tévesen azonosítanak Stillerként és véletlenül tartóztatnak le. Történeteik párhuzamosan bontakoznak ki: míg White a második, a negyedik és a hatodik füzetben látogatóinak (Stiller feleségének, Julikának, Stiller szeretőjének és a megcsalt férjnek, White ügyészének, Rolfnak) perspektívájából (re)konstruálja Stiller múltját, addig az első, a harmadik és az ötödik füzetben egyes szám első személyben „tudósít” a börtönben történekről és meséli el amerikai kalandjait. A hetedik füzet legvégén viszont (még mielőtt a bírósági tárgyaláson kimondanák White és Stiller azonosságát) White „valomásában” a két élettörténet összeér. Ez – immár negyedik nézőpontként – megismétli, illetve kiegészíti a már ismert Stiller-történetet. Bár White mindig ügyel arra, hogy csak annyit közöljön Stillerről, amennyit a feleség, a szerető és az ügyész történeteiből megtudhatott, a két figura azonosságának gyanúja már az első hat füzetben is fennáll, hiszen White történetei kapcsolatba hozhatóak a stilleri identitásválság traumájával. (Ezt a gyanút erősítik meg a White elbeszéléseiben megfigyelhető fokalizációs ingadozások is, ezek kifejtésére jelen tanulmány azonban most nem vállalkozik.) Stiller identitásválságát a spanyol polgárháborúban vallott kudarca váltja ki, s ez vezet végeredményben a white-i identitás felvételéhez.⁵ A szakirodalom általában rá-

mutat, hogy White gyilkosságairól szóló kalandos történetei a katonai kudarcok kompenzációjaként értelmezhetők; az *Isidor-* és a *Rip van Winkle*-történetek hősei pedig katoná- illetve vadászszerepbe bújva szembesülnek a társadalmilag elvárt identitással, illetve az azzal való kényszerű azonosulással, melyben a stilleri problematikára ismerhetünk. White történetei így a stilleri élettörténetet magyarázzák, metaforikus módon. A regény legelső bekezdése tehát már jelzi az elbeszélő és a figura identitásának problematikáját, amelyvel összefügg Stiller feljegyzéseinek feltűnő narratológiai jellegzetessége, az egységes valóságfogalmat és a kronologikus sorrendet, vagyis a linearitást felváltó perspektivikusság is.

A szöveg indítása az én-azonosság horizontja mellett illetve ennek hátterében egy másik jelentős poétikai szervezőerőt is felmutat: a nemzeti identitást. Az első feljegyzett történet – az állítólag amerikai állampolgárságú White-ot ellenőrzi a határon és a svájci állampolgárságú Stillerként letartóztatják – kijelöli az identitás témáját (a határ az identitás alapszerkezeteként olvasható), sőt a személyes identitás kollektív meghatározottságát is illusztrálja. Az individuum kezdettől fogva nemzeti identitásával (állampolgárságával) összefüggésben szerepel: nem véletlenül egy börtön a feljegyzések helyszíne, hiszen ez a társadalmi normák megjelenítésének, (kényszerű) beíródásának szimbolikus helye (Foucault 1990). White a börtönben, látogatóinak elbeszéléseiből, nem csak Stiller életével kénytelen szembesülni, hanem a svájci nemzet történeteivel is, mégpedig ügyvédje, Bohnenblust patrióta szónoklatain keresztül. Ennek megfelelően nem csak a stilleri élet helyszíneit (Davos, Zürich, Stiller műterme) keresi fel, hanem azt a helyet is, ahol a nemzet képzelt közössége (Anderson 1988) az egyén számára konkrétan át- és megélhetővé válik: a hadsereget.⁶ Bohnenblust, az ügyvéd – az ő megbízásából készülnek Stiller feljegyzései – a főszereplője annak a hatalmi mechanizmusnak, amely White-ot a bírósági ítéletben tetőzve Stiller élet(történet)ére és svájci állampolgárságra ítéli. Bohnenblust szövegei egyfajta identitáskonstruáló törekvés karikírozott modelljének bizonyulnak; a következőkben ezekben a szövegekben vizsgáljuk a nemzeti és a (white-i illetve stilleri) egyéni identitás viszonyát és értelemteremtő stratégiáikat. Így a nemzeti identitás narratívájában a figura identitás-problematikájának kicsinyítő tükrére ismerhetünk.

Bohnenblust mind White ügyvédjeként, mind a *svájciság* képviselőjeként az *idem*-értelemben vett identitás: az állandóság, a homogenitás és a kontinuitás védőjének bizonyul, s ezáltal paradox módon védence, White ellenfelévé válik. Ő az, aki megbízza White-ot az „igazság” dokumentálásával és – a Stillertől eltérő identitását bizonyítandó – élettörténete tényszerű leírásával: jegyezzen fel helyneveket, dátumokat, „amelyeket ellenőrizni lehet, példának okáért adatokat a foglalkozásról vagy egyéb jövedelemről, az itt vagy ott tartózkodás időtartamáról, a gyermekek számáról, a válaszok számáról, a felekezeti hovatartozásról és a többi” (Frisch 1970: 9, 18). Miután egy fotóalbum segítségével meggyőződik White és Stiller azonosságáról, ket-

tejük azonossága, élettörténeteik folyamatossága mellett érvel és tiltakozik White „meséi” és „agyrémei” ellen (Frisch 1970: 77, 38). Bohnenblust számára az egyéni élettörténet adatok és események homogén életrajzi folyama, mint ahogy a nemzet történetét is dokumentálva látja a történelemkönyvekben. Így minden alkalmat megragad, hogy White „fejére zúdítson” „egy seereg történelmi személyiséget” s a városi könyvtárban próbálja megállapítani White történelmi fogalmakat is játékba léptető történeteinek „valódiságát” (Frisch 1970: 198, 38). Bohnenblust identitás-felfogása tehát szubsztanciaalista: az ént és a nemzetet is szimbólumként⁷ beszéli el, egyértelműnek, önmagával azonosnak, leírhatónak tételezi, amit szemléletesen demonstrál az ügyvéd nyelv- és valóság szemlélete. Bohnenblust hisz a nyelv leíró funkciójában, a nemzet történelmének és az élettörténetnek az objektivitásában; az élet és a leírás linearitásából, a faktum és a fikció elválasztásából indul ki. White megbízásához – „Egyszerűen leírja az igazat, [...] csak a színtiszta igazat” – ragaszkodva nem tűri a nem tényyszerű és nem bizonyítható elbeszélést: „maga meséket mond nekem – meséket! – s én ezzel védjem?! [...] Mesék [...] ahelyett, hogy csak egyszer is a tiszta, világos, használható igazságot mondaná el!” (Frisch 1970: 9, 77). Nem véletlenül állandó bohnenblusti gesztus a jegyzetelés, s így jellegzetes „kelléke” az irattartó mappa és a jegyzetfüzet, melyben a Stillerről készült feljegyzései, Stiller fotói, vagy a White történeteit (nem) igazoló könyvek rejtőznek.

Bohnenblust, nyelv szemléletének megfelelően, azt a „nemzeti karaktert” képviseli és írja le, amely központi eszköze a nemzet folyamatos és invariáns *idem*-identitására törekvő konstrukciójának. A svájci nemzet az ügyvéd White-tal való nagy összetűzésében (Frisch 1970: 197–201) és a műterembeli beszédében (Frisch 1970: 374–378) természetes és ideális entitásként tételeződik („Svájc még mindig eszményi ország” – Frisch 1970: 377). A *svájciság* megkérdőjelezhetetlen jegyei a „svájci monopóliumnak” tartott szabadság, a semlegesség illetve ártatlanság („Svájc maga az ártatlanság”) és a természetes szépség (Zürich „körülbelül a világ legszebb városa” – Frisch 1970: 199, 376). Bohnenblust szövegeiben keverednek a XX. század első felének – az 1939-es *Landesausstellung*ből, (a.m. országos kiállítás) is jól ismert – nacionalista jelmondatai: „A család a nép csírásajtja”, „A mi hazánk nagysága: szellemének nagysága”, és azok a toposzok, amelyek már a XIX. századtól összekötötték a nyelvileg és vallásilag heterogén „akarati nemzet” közösségét: az Alpok mint a svájci alapítótörténet (Tell Vilmos) színhelye, a szabadság, függetlenség metaforája, illetve a svájciak erényei, az istenfélelem, a szabadságszeretet és a bátorság (Frisch 1970: 377, 198).⁸ Bohnenblust Svájc igazolására „sűrűn utal orosz gazzettákra” is, így beszédeiben könnyen ráismerhetünk az ötvenes évek Svájcának horizontjára (Frisch 1970: 200). A hidegháborús helyzet és a fogyasztói társadalom virágzásának „táptalaján”, az ötvenes években virágzott ugyanis leginkább az a nemzetkép, amely a svájci alapítómítoszt a világháborúk alatti semlegesség tapasztalatával ötvözte: a svájci antikommunizmust és jólétet nemzeti jellegzetességként, az

ország kivételességének szükségszerű következményeként fogták fel (Furrer 1998).⁹ Az általa állandóként és egységesként feltételezett szubjektumok, a nemzet és az én transzcendálása érdekében Bohnenblust kizárja a változásnak, a másságnak és a szubverciónak teret engedő párbeszédet: az ügyvéd „nagy tudású, megbízható, mint egy lexikon, főleg mindabban, ami Svájcra vonatkozik, úgyhogy voltaképp semmi értelme sincs a védőmmel Svájcra beszélgetni; minden olyan gondolat, amely netán kétségbe vonná Svájc nagyszerűségét, vitathatatlan történelmi tények tömegébe fül [...]” (Frisch 1970: 21).

Bohnenblust beszédeiben tetten érhetjük a nemzet elképzelésének azt a fő stratégiáját is, amelyet Jan Assmann a nemzeti közösség prototípusaként jellemzett zsidósággal kapcsolatban fogalmaz meg: a kommunikatív emlékezet kulturális emlékezetté formálását (Assmann 1997: 222). A „nemzetkarakter” erényeivel való azonosulást az ügyvéd antropológiai kényszerként („az ember nem lehet gyökértelen [...] gyökerek, erre van szükség, ez fontos, gyökerek és megint csak gyökerek”) és erkölcsi szükségszerűségként tételezi („Tedd a magadévá, amit atyáidtól kaptál, hogy birtokodban legyen, lelki értelemben” – Frisch 1970: 375, 378). White feladata a „mértékletes szaporodás”, a „bátorság, a józan ész, némi istenhit, bizalom Julikában, a házasságban, Svájcban” (Frisch 1970: 377, 378). A svájci nemzet tagjainak ugyanis szükségszerű erénye a „józan svájci észjárás”, s Stiller „nem egyedül él a világon, [...] hanem egy közösség tagja, benne él a közösségben, tisztában kell lennie a kötelességével” (Frisch 1970: 377, 378). Látható azonban, hogy az ügyvéd szövegeiben a nemzet homogenizáló retorikai stratégiái (így például a „nemzetkarakter” szakralizálása) paródiává válnak.

Bohnenblust konfúzus műtermi beszédének fő szervezőeleme az ismétlés és a direkt felszólítás. A meggyőzésnek ezen eszközeivel közvetíti Julika, Stiller és Svájc identitását, úgy, hogy ez utóbbi meghatározza az előző kettőt is. Az ügyvéd Julika-képe például felfedi azt az idealizált nőszerepet, amely a XIX. században a nemzet elképzelt rendjének egyik alappillérét jelentette. Az erényes nő feladata eszerint a család és az erkölcs oltalmazása; ő garantálja a nemzet rendjének folytonosságát a gyerekszülésen keresztül is (Mosse 1987: 27–30). Julikát Bohnenblust ennek értelmében „finom és értékes” emberként írja le, aki „asszonyi áldozatot” hoz Stillerért, akinek még „lehetnek gyermekei, mindig is ez volt a titkos vágya”, hiszen „a nők mások, anyaiak” és „a házasság erkölcsi feladat és nem gyönyörűség” (Frisch 1970: 375, 377, 376). Aligha szorul bizonyításra, hogy mennyire nem illik ez a leírás a nemi identitásában bizonytalan, beteges és „frigid” (Frisch 1970: 86, 89) balettáncosnőre. Azonban nem Julika, hanem Stiller a megszólítottja Bohnenblust beszédének, őrá vonatkozik a legtöbb ismétléses felszólítás (a „fel a fejjel” például hatszor, a „kis istenhit” legalább háromszor, a „remény nélkül nincs...” négyszer hangzik el). Ő az, akinek „nincs más választása”, mint mértékletesen elsajátítani a svájciságot, „némi tartást”, „némi kis istenhitet”, „kis józan ész”, „mindent csak módjával” (Frisch 1970: 378, 375, 376, 378,

375). A svájci identitást Bohnenblust nem csupán inkluzív stratégiaként használja beszédében, hanem kizáró struktúraként is. A svájciság ugyanis a „külső” és a „belső” ellenfelekkel szemben mutatkozik meg, a (háromszor is elhangzó) „manapság a világban” fordulattal leírt „nihilizmussal”, „intellektualizmussal”, „materializmussal” áll szemben, illetve a kommunizmussal, hiszen „iszákosok és baloldalisággal gyanúsíthatók gyerekeire nincs szükség” (Frisch 1970: 377). Bohnenblust az egyéni szerepeket előíró nemzetet *a priori* kategóriaként transzcendálja, így nem érvel, hanem csupán nyelvi kliséket halmoz: „mindenütt jó, de legjobb otthon”, „senki sem bújhat ki a bőréből”, „a szabadság drága kincs” (Frisch 1970: 375, 377). Az ügyvéd több oldalt betöltő, de lényegében egy mondatból álló beszéde a folytonos mellérendelések miatt követhetetlen, szükségszerűen nélkülözi a logikát, s ez a terjengősség nyilvánvaló ellenpontja a beszédben többször hangsúlyozott mértékletességnek. A zavarosság nem csak retorikai szinten jellemző, hanem tartalmilag is feltűnő, hiszen az ügyvéd kijelentései többször is ellentmondásba keverednek egymással (például az antimilitarizmust szembeállítja a „Ne ölj” paranccsal). Bohnenblust műtermi beszéde tehát a klasszikus szónoklat és az ügyvéd már bemutatott nyelvfelfogásának paródiája lesz. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy Bohnenblust beszéde indirekt idézet, vagyis voltaképp White egy terjedelmes körmondata. Nem csak ezen másodlagosság miatt veszít meggyőző erejéből, mint a másik nagy Bohnenblust-White vita is, melyet White *post scriptum*ként jegyez fel, hanem azért is, mert az idézetben nem mindig azonosítható a beszéd címzettje (Stiller) és az idéző (White). A beszédet elcsúszások jellemzik, hiszen White hol egyes szám első személyben, hol Stillerként beszél az ügyvéd imperatívuszainak címzettjéről, s így összetettebbé válik a szónoklat ironikussága. Bohnenblust célja ugyanis az, hogy identitást adjon Stillernek, ami nem sikerül, s ennek hátterében az áll, hogy a nemzet nem képes megnyugtató keretet biztosítani az én identitásának. A nemzet „nagy narratívájának” következetlenségére a szöveg itt retorikai szinten mutat rá, s eközben Bohnenblust a XIX. századi polgárság (*Bildungsbürgertum*) azon erényeinek paródiájává válik, amelyek a nacionalizmussal szövetségbe, „fentről” a nemzet, „alulról” pedig a család által támogatva próbáltak a rend és az időtállóság ellenpólusaként hatni a stabilitást fenyegető modernitással szemben (Mosse 1987: 30).

Bohnenblust figurája azáltal is karikatúrává válik, hogy White elbeszélésében alakja szinte kizárólag a nemzetet képviseli, s hiányzik belőle az én-identitás szólama. Az ügyvéd ebben az „egyszólamúságban” testesíti meg a nemzeti (és a stilleri) *idem*-identitás időbeliségét, amellyel állandó ellenpontot képez White nyelv- és identitászelelétehez képest. White és Bohnenblust kommunikációjának zavara elsősorban a bohnenblusti deskriptív nyelvi mód és a white-i metaforikus valóságfelfogás közti diszkrepanciára vezethető vissza. White nyelvfilozófiai reflexiói meglehetősen tragizáló hangnemben konstatálják a referencialitás krízisét: „Mert hová is szökhethetne az igaz-

ság, ha egyszer leírom?"; „[...] nem tudom jól kifejezni magamat. Minden szó hamis és igaz, ilyen a szavak jellege”; s „ennek a vizsgálati fogságnak ez a rettenetes tanulsága: nincs szavam önnön valóságomra” (Frisch 1970: 18, 177, 84). White mindenesetre – bár hasonló tragizáló hangon panaszlik a „reprodukciók korának” beköszöntéről, fél az ismétléstől és „igazi élet”-re (Frisch 1970: 188, 69, 386), a produkcióra vágyik – játékosan ki is használja az egyértelműség, a leíró nyelv kudarcát, a valóság és az identitás szimulálhatóságának lehetőségét. Játsszik a két nyelvi mód keverésével: ismételteti, hogy feljegyzéseket készít (Frisch 1970: 86, 90), de eközben le is leplezi történetei metaforikusságát vagy kitaláltságukat (Frisch 1970: 173, 158). Beismeri bűnösségét gyilkosként, majd szimbolikus, „benső” és „mindennapos” gyilkosságokként definiálja állítólagos tetteit („Sokféle módon lehet megölni egy embert, vagy legalábbis a lelkét, s ezt a világ egyetlen rendőrsége sem veszi észre” – Frisch 1970: 127). Hasonlóképpen már az első füzetben felveti a lehetőségét, hogy az oly akkurátusan leírt börtöncella („hossza 3,10 méter, szélessége 2,4 méter, magassága 2,5 méter”) metaforikus létező is („csak bennem magamban van a börtön” – Frisch 1970: 20).

White a bohnenblusti leíró nyelvelfogás és szubsztanciális identitásmodell érvénytelenségét öngyilkosságának nyelvileg nem artikulálható élményében tapasztalta meg („ami egyébként alig közölhető – találkozásom az életem angyalával”; „minél pontosabban képzelem magam elé, minél közelebb kerülök hozzá, hogy le tudjam írni, annál kevésbé hiszek benne és mindabban, amit átéltem” – Frisch 1970: 85, 360). Ez nem csak White említett nyelvfilozófiai reflexióihoz és játékos elbizonytalanításokhoz vezet, hanem ezek folytatásaként a white-i identitás tisztán metaforikus megkonstruálásának kísérletéhez is. White élettörténete paradox módon az „új kezdet” vagy „újjászületés” hétköznapiakban is használt jelentésének konkrét alakításával indul (White új nevet és új állampolgárságot vesz fel), de nem tartalmazza a Bohnenblust által identitás-igazolónak tartott, referencializálható múltbeli eseményeket, életrajzi adatokat. A Bohnenblust által agyrémként és meseként elutasított (a börtönőr Knobel által viszont szó szerint vett) példázat jellegű white-i történetek arra szolgálnak, hogy White, akár egy fehér (!) lap, történetek mesélésével igazolhassa identitását. (White elbeszélései többek között ismert történetek [Rip van Winkle] és hollywoodi westernfilmek újraírásai, illetve reflexív tájleírások.) Az ezekkel a történetekkel „életre hívott” White nem csak Bohnenblust nyelvre és identitásra vonatkozó axiómáit szubverzálja, hanem nagyon feltűnően a nemzet egységes és időtálló szubsztanciaként történő elbeszélését és elképzelési módját is.

White, nyelvelfogásából adódóan, nyílt kritikával illeti mind a Bohnenblust által szakralizált „nemzetkarakter”-jegyeket, – így például a svájci semlegességet azáltal, hogy utal az oerlikoni fegyverexportra vagy a svájci polgárság fasizmusra való hajlamára (Frisch 1970: 250, 200) – mind az ezekkel való mindennapi azonosulás fórumait, így a katonaságot (Frisch 1970: 154–157, 176). White „halottbalzsamozással” és történelem-nélküliséggel

vádolja a svájciakat (Frisch 1970: 250, 80), mellyel óhatatlanul is rámutat a nemzet állandóságra építő időbeliségére. White hangsúlyozza, hogy ez az állandóság Svájc esetében sajátos ellentétben áll a konzervált értékekkel: a szabadsággal, a szellemi merészséggel, a másság vállalásával, a liberális forradalmisággal. Ez az ellentmondás jellemzi White szerint a zürichi építészetet és a svájci irodalmat, ahol tetten érhető, hogy a legtöbb svájci „a tegnapelőttbe vágyik vissza” (Frisch 1970: 252), de éppen ezáltal kerülnek ellentmondásba a megőrizni és folytatni vágyott múlttal, „az úgynevezett negyvennyolcas évek korá”-val, amikor „örültek a holnapnak, a holnaputának”, amikor „Svájcnak történelmi jelene volt” (Frisch 1970: 251). A nemzetnek az *idem*-értelemben vett identitás állandóságára emlékeztető ideje nagy szerepet játszik abban, hogy White a tényleges, majd „belső”-vé táguló börtön metaforáját az egész Svájcra vonatkoztatja („nem, ők nem szabadabbak nálam, aki itt gubbasztok ezen a priccsen”), mégpedig egyszerre térbeli („A cellám kicsi, mint minden ebben az országban”) és időbeli értelemben („félelmük a jövőtől” – Frisch 1970: 201, 15, 201). A *Stiller* így abba a „tradícióba” – *Diskurs in der Enge* (diskurzus a szűk[ös]ségben) – illeszkedik, amely Svájc földrajzi „bezártságát” az írók és az irodalom értelmezésén keresztül tágítja ki, s melynek reprezentatív szövege Karl Schried *Unbehagen im Kleinstaat* (Elégedetlenség, „szorongás” a kis államban) című műve.

White azonban nem csak a nemzeti pedagógia működését, a kommunikatív emlékezet nemzetivé tételét és ennek módját kérdőjelezi meg. Azzal, hogy felveti a svájci identitás visszautasításának lehetőségét, leleplezi, hogy a nemzet a személyes identifikációtól függő konstrukció, hogy mindig feszültség keletkezik „a nép mint *a priori* történelmi jelenlét, vagyis mint pedagógiai tárgy, és a nép mint a narratíva performatívumai által megkonstruált, a nemzeti jel pulzálása és ismétlése révén jelölt megidézett «jelen» között” (Bhabha 1999: 94). Ez az ambivalencia ássa alá a nemzeti identitás *idem* értelemben vett konstruálására tett (Bohnenblustban testet öltő) törekvéseket.

Könnyen felismerhető a párhuzam a nemzet identitásválsága és Stiller kudarcá között: mindkettőt úgy is értelmezhetjük a *ricoeuri* kategóriák szerint, mint „az ömagaság (*ipséité*) megfosztását az ugyanazonosság (*mêmeté*) támaszától” (Ricoeur 1999: 386). A nemzet a szövegben a szubsztanciális identitáskonstrukció médiumaként szubverzálódik, veszt el „ugyanazonosságát”, és a nemzet határozta meg a Stiller személyes életében megtapasztalt azonosságvesztést is. Spanyolországi kudarcában Stiller ugyanis azzal az identitással nem tud azonosulni, amelyet a nemzet rendelt a férfihoz, mégpedig a katona és a hős szerepével. Ennek megfelelően a (személyes) azonosságvesztésre adott stilleri reakciók is kettős, egyéni és nemzeti meghatározottságúak: Stiller megtagadja múltját, svájciságát és felveszi White identitását – ez a kitörés, a white-i identitás választása szintén egy nemzeti mítoszon alapul, mégpedig az amerikai nemzetén. A White által újraírt western-történetekben összefonódik a hős férfiasságának tapasztalata egy nemzet

alapításának tapasztalatával, hiszen a vadnyugati történetek kétféleképpen olvashatóak: a férfiasság individuális mintájaként és egy férfitársadalom felépítéseként (Erhart 1997). White-ot a fiktív történetekre épülő, életrajzi múltat, kronológiát nélkülöző identitása emellett eleve a múlttól szabad *self made man* mintájává teszi. (White amerikai szeretője, az érzéki mulatt nő, Florence hasonló módon jelenti a frigid Julika ellenpontját.) Így a múlttal alig rendelkező Egyesült Államok is a múltjának „börtönébe” zárkozó Svájc ellenpontja lesz. Stiller egyéni kudarcát a White által a svájciságban nehezményezett változatlanóság, a múlttal és önmagunkkal való azonosságra, a létrejönni nem tudó *idem*-koherenciára való törekvés okozza. A white-i élet és a Baudrillard értelmezésében híressé vált amerikai szimulációs tér ezzel szemben megengedi a változást is, s így ideális helyszíne a white-i identitás elbeszélésének. A white-i kísérlet azonban kudarcot vall, amiben nem csekély szerepe van a szintén megrendülő, Bohnenblustban testet öltő nemzet-transzcendálásnak, amely ráadásul nem csak az ügyvéd egyéni jellegzetessége, hanem általában véve a svájciaké is – az egyik „hazafi” még névtelen levélben is fenyegeti White-ot (Frisch 1970: 199, 367). A Stiller eltűnésekor megszülető White a vallomás és a bírósági ítélet után, a regény első részének végén eltűnik a szövegből, a folytatás pedig további összefüggéseket tár fel a nemzeti és az én-identitás elbeszélései között.

A regény ötvenoldali második részében (*Az államügyész utószava*) „Stiller” hétköznapijairól és Julika haláláról olvashatunk: az asszony abba a tüdőbetegségbe hal bele, mely házasságuk kezdetén jelentkezett és Stiller eltűnésekor (White életének kezdetekor) megszűnt. (A betegség pszichoszomatikussága Julika identitásválságának legfeltűnőbb jege.) Nem tér azonban vissza a múltból a betegséghez hasonlóan a régi Stiller, és a második rész Stiller néven szerepeltetett figuráját White-tal sem azonosíthatjuk. Az első rész feljegyzései ugyanis nem folytatódnak „Följegyzések szabadlában” címmel, mert Stiller, bár „régebben mindig csak önmagáról beszélt”, most elhallgat, nem reflektál identitásán (Frisch 1970: 351, 403). Stiller neve (a.m. halkabb, csendesebb) itt – a *Doktor Faustus* Schweigestilljéhez hasonlóan – beszélő névvé lesz: „Elnémult benne a gyötrő kérdés, hogy kinek-minek tartjuk, elcsitult szorongása, már nem félt az összetévesztéstől”, már „nem akart mániákusan meggyőzni másokat” (Frisch 1970: 412, 391). Stiller tehát lemond önazonosságának további alakításáról, és alternatíva híján a kollektív identitást „írja” ennek a helyére. „Élete házába” költözik, amely azonban nem más, mint „afféle »Schwyzerhüslü« volt, svájci kunyhó” (Frisch 1970: 402). A ház „pirinyó, mint valami játékházikó”, „kis égetett téglatoronnyal”, „agyoncicomázott fahomlokzattal” van díszítve, s „örökvidám kerti törpék” veszik körül (Frisch 1970: 402, 407). Stiller idézett levele, melyben „élete házáért” lelkesedik, ironikussá válik, s nem csak azért, mert Rolf a házat teljesen másnak írja le, mint a levél. Félreismerhetetlen egyrészt, hogy Stiller élete a *Schwyzerhüslü*-ben éppen azokkal a tulajdonságokkal jellemezhető, amelyeket White olyan élesen kritizált Svájcban,

például a metaforikusan értelmezett kicsinységgel vagy az idő konzerválásával („én csak azt kérem, hogy a másnap is olyan legyen, mint az elmúlt nap” – Frisch 1970: 397). Másrészt Stiller Julikával a francia Svájcba költözik, és „svájci belső emigráns házaspárként” (Frisch 1970: 393) definiálja magukat. Talán az a termék szemlélteti leginkább a második rész stilleri identitásának külsődlegességét, amelynek készítéséből Stiller él: indián motívumokkal díszített „*Swiss pottery*”-t ad el amerikai turistáknak (Frisch 1970: 398).

Bohnenblust alakja azért is válhatott karikatúrává az első részben, mert az ügyvéd én-identitását White elbeszélésében egyedül a nemzeti identitás szólama alapján határozhattuk meg. Az ügyész utószavában pedig a nemzeti identitás nem lép viszonyba Stiller személyes azonosságával, hanem csak formális jelölők elfogadásában ölt testet. Az elnémult, önmagáról nem beszélő Stiller identitását és a *Swiss pottery*-ban valamint a *Schwyzzerhüsliben* megjelenő nemzeti identitást csak az köti össze, hogy Rolf elbeszélésében mindkettő ironikussá válik. Az ügyész ugyanis meg van róla győződve, hogy Stiller „végre elfogadta önmagát, beletörődött, hogy svájci” (Frisch 1970: 419), és így feszültség keletkezik az elbeszélő meggyőződése és az elbeszélte történet között. (Az elbeszélő, Rolf ráadásul két horizontot egyesít: ő a feljegyzések első olvasója, így okkal feltételezik többen, hogy tőle származnak a Kierkegaard-mottók valamint a cím is, de egyúttal szereplője is az első résznek. Olvasóként és elbeszélőként magabiztos filozófiai magyarázatokkal értelmezi Stiller életét – „nekem biztosan jobban sikerült »megértenem« Stillert, mint Julikának” [Frisch 1970: 410] –, de Rolfnak, mint az egyik első részbeli példázat főszereplőjének a férfi-identitását pont Stiller, vagyis Sybille szeretője kérdőjelezte meg. Ennek a sajátos külső perspektívának a játékba léptetésével válhat ironikussá a második rész.)

Az önreflexív individuum, amely naponta megtapasztalhatja önmaga diszkontinuitását és az azonosságát fenyegető kontingenciákat, létrehozhat egy, a változást és másságot integráló, dinamikus narratív identitást, amely azonban Rolf elbeszélésében nem jön létre. A nemzeti koherencia is szükségszerűen széttöredezik, de mivel a Bohnenblustban manifesztálódó svájci nemzeti pedagógia (Bhabha) épp saját egyértelműségére és időtállóságára hivatkozva próbálja homogenizálni a szubjektumot, nem integrálhatja sajátjaként narratívába a nemzeti koherencia töréseit, tehát nem tud alternatívát felmutatni az azonosságvesztésre. Ennek a nemzeti koherenciának a célja egy olyan kizárólagosnak szánt érvényesülés, melynek megvalósíthatatlanságát a regény második részében is éppen az én koherenciájának a sérülékenysége mutatja meg. Max Frisch *Stillere* így arra a felismerésre vezet, hogy a modern individuum nyelvi és identitásválsága egyben egy másik XIX. századi „nagy elbeszélésnek” a törékenységét is leleplezi, ez pedig a nemzet koherenciája.

Jegyzetek

- ¹ Az ilyen jellegű diszkusszió egyik legfrissebb, magyarországi fóruma a *Magyar Lettre* 2001/1-es száma, mely *Van-e svájci irodalom?* cím alatt közöl tíz szöveget. Az indító tanulmány mellé közölt „referenciaszövegek” között első Max Frisch *Stillere*, közvetlenül utána pedig Friedrich Dürrenmatt művei következnek. (A két szerző mint két „nagy svájci író” nevének összefonódását számtalan elemzés is példázza, a két legismertebb: Hans Bänziger *Frisch und Dürrenmatt* és Hans Mayer: *Über Friedrich Dürrenmatt und Max Frisch* című műve.) A Frisch-szövegek és Svájc kapcsolatának legfrissebb elemzése: Sonja Rüegg munkája (Rüegg 1998).
- ² Az Ernest Gellner, Benedict Anderson és Eric Hobsbaum a nemzet és nacionalizmus problematikáját tárgyaló alapszövegeinek 1983-as megjelenése óta kiadott számos hasonló érdekeltségű és fontos tanulmánykötet közül Svájcra vonatkoznak: Altermatt 1998, Marchal 1998 és Schweizerisches Landesmuseum 1992.
- ³ De Man az irodalmat a „legnyíltabb retorikai alapokon nyugvó nyelv”-nek tekinti, ezt a kifejezést használom itt a svájci nemzetre. Vö. Paul de Man 1999. A trópusok retorikája (Nietzsche) In: de Man, P. *Az olvasás allegóriái*. Szeged: Ictus-JATE. 151.
- ⁴ Az elbeszélte azonossággal kapcsolatos Ricoeur-i fogalmak és elméletek közül az elemzésben csak az *idem* (*même*) és az *ipse* dialektikáját használom. Az *Idő és elbeszélés* harmadik kötetének illetve az *Én mint másik* előszavának valamint ötödik és hatodik fejezetének alapján úgy jellemezhetjük az *idem*-értelemben vett identitást (*Selbigkeit*), mint a szubsztanciálisan konstruált, időbeli állandóságra épülő azonosság modelljét. Az *ipse*-identitás (*Selbstheit*) ezzel szemben a másság, az időben történő változás narratív módon történő integrálásával jön létre. A felvetett kérdések közül jelen tanulmány keretei között mindössze a szöveget meghatározó identitásmodellek részkérdésének kifejtésére vállalkozhatunk.
- ⁵ Stiller önkéntesként vonult be a Nemzetközi Brigádba, de a Tajo folyónál történő bevetésénél kudarcot vall: nem képes lelőni négy ellenséges katonát, akik így őt fegyverzik le. A regényben több szempontból és változatban megismételt és értelmezett trauma kulcsfontosságú Stiller megértésében.
- ⁶ Anderson szerint a nemzet elképzelt, imaginárius közösség, hiszen minden, a face-to-face kapcsolatokon túllépő csoport absztrakt módon, a tagok képzeletében létezik (Anderson 1988: 15–16). A nemzet elképzelt közösségével való azonosulás feltételét biztosítják azok a fórumok, ahol a nemzet konkrétta, megélhetővé válik, így például a katonaság. Mi sem példázza jobban a nemzet szekuláris vallás-ként való működését ugyanis annál, hogy a halált legitimálja, a katonák hazáért való, s így értelmet nyerő halálaként. A háborúktól megkímélt Svájc esetében természetesen még nagyobb jelentőséget kapnak más olyan események, amelyek „átélhetővé” teszik a nemzetet, így a svájci utazás („*Schweizerreise*”), az íjászversenyek, a nemzeti ünnepek vagy az országos kiállítások („*Landesausstellung*”) (Hettling 1998).
- ⁷ A szimbólum szót de Man szimbólum-allegória értelmezése szerint használom.

- ⁸ Az Alpok, az ehhez kötődő nemzeti történelem és az alpesi nép a nemzeti emlékezetet meghatározó toposzainak relevanciájára utal az is, hogy ezek a fogalmak – egyedülálló módon – összetett szóként is léteznek a német nyelvben: mint *Schweizeralpenland*, *Schweizergeschichte* és *Schweizervolk*.
- ⁹ A „*Sonderfall*” (kivétel, különleges eset)-mítosz, mely a minden nemzetre jellemző kiválasztottság-tudatra emlékeztet, az 50-es években volt a legreflektálatlanabb. A 60-as években már tendenciává vált a megkérdőjelezése, a 90-es évekre pedig a megfigyelési botrány (*Fichen-Affäre*) és a Svájc második világháborúban tanúsított magatartásával kapcsolatos „botrányok” következtében végleg tarthatatlanná vált. (Jól példázhatja ezt a „tendenciát” Frisch három, hasonló témájú szövegének a *Blätter aus dem Brotsack*-nak, a *Dientsbüchlein*-nak és a *Schweiz ohne Armee?*-nak az egybevetése is.)

Irodalom

- Altermatt, U. et al. (szerk.) 1998. *Die Konstruktion einer Nation. Nation und Nationalisierung in der Schweiz, 18-20. Jahrhundert*. Zürich: Chronos.
- Anderson, B. 1988. *Die Erfindung der Nation. Zur Karriere eines erfolgreichen Konzepts*. Frankfurt am Main: Campus.
- Assmann, J. 1997. *Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*. München: Beck.
- Bhabha, H.K. 1999. DisszemiNáció. A modern nemzet ideje, története és határai. In: Thomka, B. (szerk.) *Narratívák 3. A kultúra narratívái*. Budapest: Kijárat. 85–118.
- Erhart, W. 1997. Männlichkeit, Mythos, Gemeinschaft – Nachruf auf den Westernhelden. In: Erhart, W. & Herrmann, B. (szerk.) *Wann ist der Mann ein Mann? Zur Geschichte der Männlichkeit*. Stuttgart: Metzler. 320–349.
- Frisch, M. 1970. *Stiller*. Budapest: Európa. Szabó Ede fordítása.
- Frisch, M. 1990. *Schweiz als Heimat? Versuche über 50 Jahre*. In: Obschlager, W. (szerk.) Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Foucault, M. 1990. *Felügyelet és büntetés: a börtön története*. Budapest: Gondolat.
- Furrer, M. 1998. Die Apotheose der Nation. Konkordanz und Konsens in den 1950er Jahren. In: Altermatt, U. et al. (szerk.) 101–118.
- Hettingling, M. 1998. Die Schweiz als Erlebnis. In: Altermatt, U. et al. (szerk.) 19–31.
- Mayer, H. 1976. Anmerkungen zu „Stiller”. In: Beckmann, T. (szerk.) *Über Max Frisch I*. Frankfurt am Main: Suhrkamp. (Hetedik kiadás) 24–42.
- Marchal, G. P. et al. (szerk.) 1992. *Erfundene Schweiz. Konstruktionen nationaler Identität*. Zürich: Chronos.
- Mosse, G. L. 1987. *Nationalismus und Sexualität. Bürgerliche Moral und sexuelle Normen*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt.

- Ricoeur, P. 1991. Die erste Aporie der Zeitlichkeit: die narrative Identität. In: Ricoeur, P. *Zeit und Erzählung* Bd. 3. *Die erzählte Zeit*. München: Wilhelm Fink Verlag. 392–400.
- Ricoeur, P. 1996. *Das Selbst als ein Anderer*. München: Wilhelm Fink Verlag.
- Ricoeur, P. 1999. Az én és az elbeszélte azonosság. In: Szegedy-Maszák M. (szerk.) *Paul Ricoeur. Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*. Budapest: Osiris. 373–411.
- Rüegg, S. 1998. „Ich hasse nicht die Schweiz, sondern die Verlogenheit.” Das Schweiz-Bild in Max Frischs Werken „Graf Öderland”, „Stiller” und „achtung: die Schweiz” und ihre zeitgenössische Kritik. Zürich: Chronos.
- Schweizerisches Landesmuseum (szerk.) 1998. *Bildentwürfe einer Nation. Die Erfindung der Schweiz 1848–1998*. Zürich: Chronos.

Auswahl aus den Gedichten von

STEFAN GEORGE

Válogatott költeményei

Bevezette és jegyzetekkel ellátta

Elekfi László

Stefan George, a XIX. század végének német humanista költője magyarul kötetben csak egyszer volt hozzáférhető: 1981-ben, a Lyra Mundi sorozatban. Azóta néhány ismert és számos kevésbé ismert költeményét magyarra ültette Elekfi László.

A Klett-Cotta cég engedélyével készülő kétnyelvű kötet végigkíséri George pályáját az első zsenégtől a világháború esztelenségét boncoló és mégis bizakodást sugárzó nagy költeményig, sőt azon túl a megnyugvást és szépséget árasztó utolsó versekig, híven követve a dalszerű, változatos formákat is.

Ajáljuk e kötetet mindazoknak, akik a német és az európai kultúra, a költészet szépségei iránt érdeklődnek.

A mintegy 270 oldalnyi könyv megjelenése 2002 végére várható.
Kiadja az URÁNUSZ Kiadó Budapesten.

Előrendelés:

Elekfi László címén:

1021 Budapest, Hűvösvölgyi út 103.

Kapható lesz a Könyvtárellátó Vállalatnál és az Írók Boltjában.
Várható fogyasztói ár kb. 3000 Ft

Egy közjáték tanulságai: Ignotus és a *Szerda**

Kosztolánczy Tibor

„... mert szívbeli dolgomról volt szó”

A század első éveire Ignotus – a középosztálybeli életforma kötelező rekvizitumait is felmutatva – beérkezett: 1906-tól Pesten, a Báthory utca 3. szám IV. emelet 21. alatt bérel Parlamentre néző, hatszobás lakást (s furamód ugyanezen szám alatt található állandó munkahelye, a *Magyar Hírlap* szerkesztősége is). Itt lakik feleségével, a kalocsai születésű Steinberger Jankával, gyermekeivel, Palival és Sárival; velük egy háztartásban él saját gyermekeinél jóval idősebb két nevelt gyermeke, Basch Imre és Basch Elly (ők felesége első házasságából érkeztek); a keszthelyi születésű Erzsi dada, továbbá 3–3 évig Ani, a német, és Madi, a francia nevelőnő (Bozóki 1987).

Az 1906-ból és 1907-ből szórványosan fennmaradt, Ignotus által írt levelek segítségével azonban tovább árnyalhatjuk azt a képet, amelyet az előzőekben a **magánéleti megállapodás–munkahelyi előmenetel** kötelező toposzaival alkottunk meg – benyomásaink ezáltal nyugtalanítóbbakká válnak és Ignotus sorsában baljós előjeleket vélünk felfedezni. E néhány, 1906–1907-es levélben Ignotus egyfelől kikristályosított formában tálalja újságírói működésének alapelveit; bizonyos momentumok azonban zavart kiábrándulásról, a belső talajvesztés kezdeti formájáról tudósítanak, Ignotus tehát – idősebbként, és természetesen: nem ugyanazon okok miatt, de ugyanazon években, mint Fenyő Miksa és Osvát Ernő – hullámzó személyiségválságok sorát éli át: feszült és kedvetlen, koncentráloképessége időnként csődöt mond, s már semmiféle művészi távlatot nem lát a napi újságírói penzumokban.¹

A jogásznak készülő Ignotus annakidején törvénytörően sodródott a hírlapírás felé. A huszonekét éves szerző 1891-ben jelentette meg *A Slemil keservei* című, bevallottan életrajzi jellegű és különösebb poétikai áttételek nélküli verses elbeszélést, s a mű fogadtatása során elhangzott egynémely megjegyzéseket talán túlságosan is szívére véve, kritikai háborúságba kezdett az általa képviselt esztétikai normák mellett:

A sors úgy akarta, hogy [...] mintegy botcsinálta doktora legyen annak az esztétikának, mely nem ismer egyéb művészeti törvényt, paran-

* Ezen írás részlet a szerző készülő disszertációjából, amely Ignotus-Veigelsberg Hugónak az 1906 és 1912 közötti pályaszakaszát dolgozza fel. A szerző, aki az ELTE BTK Magyar Irodalom doktori programjának hallgatója, ezúton is köszönetét fejezi ki témavezető tanárának, Kenyeres Zoltán professzornak, az elmúlt években nyújtott szakmai segítségéért és támogatásáért.

csot vagy tilalmat, mint hogy a művész, akármit akar s akármit akarja, meg tudja-e csinálni, amit akar s úgy-e, ahogy akarta. [...] ez az átlátás s a művészet tisztára egyéni természetéről s a művésznek szabadságában gyökeredéséről való egy villanattal világosodott meg előttem, menten háborúságba is fogtam mellette, fanatikusan, szívósan, mindennap új oldalról kerülve felé, mert szívbeli dolgomról volt szó. (Ignotus 1929: 253)

Ignotus a régi történetet több alkalommal is előadja, itt-ott ki is színezi, annyi azonban bizonyos, hogy a művészi azonosságtudatában megsértett ifjú a jogi pálya helyett az irodalmat választja; rövid időn belül *A Hét* egyéni hangú, jellegzetes publicistájává növi ki magát, s mindemellett, „kenyér végett”, különböző álneveken és névtelenül, egyre fajsúlyosabb hírlapírói megbízásokat is vállal. A művészi világszemlélet iránti alapvető elkötelezettségét azonban a szerkesztőségekben eltöltött évek sem változtatják meg, s idővel egyre mélyrehatóbb idegenkedéssel viszonyul saját újságírói munkásságához.

A pályakezdő, fiatal Ignotusszal való kontrasztot egy Gellért Oszkárnak szóló levél mutatja a legszembeötlőbben ([Budapest,] 1906. november 24. In: Gellért 1958 I: 97–98). Az ifjú Gellért Oszkár 1904-től a *Pesti Hírlap* vezércikkírójaként dolgozik, s a *Magyar Hírlap* egyik közleményéből Ignotus stílusára következtetve lelkes levélben világít rá nézetazonosságukra. Ignotus azonban szenttelen, már-már kioktató hangon kommentálja Gellért lelkesedését:

... újságcikk mögött ne keressen egész embert, egész tehetséget, egész véleményt, hanem egy munkásembert, aki tehetségének s véleményének egy darabját a lap és a nap szükségei szerint szabályozza és alkalmazza. [...] ha tartunk valamit az egymás tehetségéről s véleményéről, sohase ítéljük meg azt vezércikkeinkből, soha egyáltalán olyasmiből, aminek alája nem írjuk teljes nevünket. Én őszintén tisztelem és szeretem a Magyar Hírlapot, érdeklődéssel olvasom, igyekezettel írom vezércikkeit, de nem vállalnék értük egyéb, mint sajtójogi felelősséget. (Ignotus 1906 nov. 24. In: Gellért)

Ebben a levélben Ignotus nyilván háritani is kívánja a nála radikálisabb nézeteket képviselő, zöldfülűnek tartott kolléga közeledését, mindazonáltal az illúzióktól mentes, szikár önszemléletben nyomát sem találjuk annak az örömmek és megelégedésnek, amelyet korábban többször is szívesen kinyilvánított, ha egy másik céhbeli észrevételezte: ő, Ignotus, megrendelésre is hitelesen ír, s a „munkásember” sincs híján a kreativitásnak. Azonnal feltűnik a védekező mechanizmusok zárt rendszere: Ignotus szerint az újságírásnak megvannak a maga törvényei, s ezt a munkát leválasztja önnön személyiségéről (mintha ez így lehetséges volna), vagyis idegennek bélyegezve,

egészségtelen zordsággal távolítja el magától azt az elfoglaltságot, amely napjainak legnagyobb részét kitölti. Meggyőződéssel vallja, hogy a kötelező feladatokból kivonható a »lélek«, s ha valamit nem vesz tudomásul, az nem is létezik – e meghasonlottnak is mondható elképzelés a következő években komoly problémákat generál majd. Hozzá kell azonban tennünk, hogy az újságírói hivatáshoz fűződő, erős érzelmi szálak meglazulása felszabadító hatást is gyakorol Ignotusra – távolról sem találjuk károsnak, hogy a feladatokkal való korábbi feltétlen azonosulás helyébe most a távolságtartás lépett: a »Slemil« bizonyított, megvetette a lábát az ingoványos talajon, s nekifoghat a mérlegelésnek, milyen irányban is aknázza ki talentumait még célirányosabban és ügyesebben.

Irodalmi étlap vagy Nyugat-előfutár

Az 1906-1907-es évek körüli történések, az illúziókkal való leszámolás és az írói kiteljesedés motívumai között utalnunk kell a nagypolitika egyik fejleményére, az ún. darabont kormány regnálására és bukására is. Mindez tárgyunktól látszólag távolabb eső fejlemény, hiszen Ignotus köztudottan nem vállal darabont megbízásokat, s a közjogi válság éveiben következetesen kitarthat ifj. Andrássy Gyula és tisztes honoráriumot biztosító háziújságja, a *Magyar Hírlap* mellett. Ugyanakkor a politikai krízishelyzet elmúltával – amikor Ignotus nézetei szerint általában is leszállítódik a sajtómunka ázsiója – immáron haszon nélkül valónak mutatkozna elpártolnia éppen Andrássytól, aki a koalíciós kormány belügyminiszteri tárcáját nyeri el. Törvényszerűen adódik tehát a fejlemény, hogy Ignotus a *Magyar Hírlap* mellett keres kifizetődő elfoglaltságot, s valóban, 1906 őszén – tizenöt évi közreműködés után – *A Hét* vezető tárcaírói és színikritikusi pozícióját adja fel, s otthagyja a lap szerkesztőségét (pontosabban Kiss József fogadósobáját, hol a mester délig elheverve olvas, verseit írja, s hol hívei is látogatják).

Kiss József nekem mentorom, az irodalomban második apám volt, kivel körülbelül egy évvel azutánól fogva, hogy ő *A Hetet* megteremtette, körülbelül egy évvel azelőttig, hogy Osváttal s Fenyővel én a Nyugatot útnak indítottam, úgyszólván családi közelségben éltem. [...] Kiss József az ő öt gyereke mellé mintegy hatodiknak fogadta a kezdőt s írásbeli gyakorlataiba, ahol nem voltak kedvére, majd hogy nádpálcával nem javított bele. (Ignotus 1934: 125)

– írja Ignotus a Mester emléke előtt tisztelgő kötetben, s e rövid részletből is feltételezhető, hogy elszerződése Gundel Antal új hetilapjához, a *Szerdá*-hoz – legalábbis érzelmi vonzatait tekintve – nem minősíthető egyszerű munkaköri váltásnak. A lassan negyvenedik életéve felé közeledő Ignotus azonban rendkívül rosszul viseli, hogy a mint magánember rokonszenves és empatikus Kiss József szerkesztőként egyáltalán nem válogat az eszközök-

ben, midőn *A Hét* munkatársait nagyobb teljesítményre sarkallná: érzelmi zsarolással, honoráriumok visszatartásával, konok következetességgel éri el, hogy lapját a lehető legkisebb ráfordítással tarthassa fenn. A Petőfi Irodalmi Múzeum gyűjteményében szám szerint tizenhat, Ignotus által Kiss Józsefnek írt levél maradt fenn, ezek egy része nehezen datálható, de éppen az előbbiekkal rokon konfliktushelyzetekről tudósít ([Budapest, 1890. július 10–1907. november 10.] PIM Kézirattár, kiadatlanok). Ehelyütt mindössze a V. 5239/173/9. számú, keltezetlen levélből idézünk két jellemző részletet:

Kedves öregem, nem először veszem észre, hogy amily szeretetreméltó s áldozatrakész vagy emberül, annyira kétségbeesel, ha a lapod iránt támasztanak annak emberei bármely, őket megillető, igényeket. [...] Ami azt illeti, hogy mivel töltsd meg az újságot, az – megbocsáss – nem az én dolgom. Azt hiszem, minden munkatársaddal kiállom a versenyt *mennyiség* dolgában, és csütörtök délután a második ív egy hézaga talán nem pótolhatatlan. Gondold, ami nem egyszer megtörtént már, hogy az előadás elmaradt: akkor is engem gyűlöltél? Egyáltalában, kedves öregem, ne légy oly roppant szigorú irántam és éppen irántam, csakis azért, mert velem van a legkevesebb bajod. A krónikát megírtam, de laptöltelékkal, sajnálatomra, nem szolgálhatok, mert a Magyar Hírlap is a világon van s annak is kell írnom. (Ignotus, keltezés nélkül)

Egészen más koncepciót alakítanak ki a *Szerda* megálmodói. A folyóirat-alapítás eszméje Szablya-Frischauf Ferenc budapesti képzőművészeti iskolájához köthető – olvashatjuk Kunz Egon 1948-ban megjelent művében, amely mindmáig a *Szerda* történetével foglalkozó egyetlen kismonográfia (Kunz 1948). Mester és tanítványai 1906. március 15-én mutatkoznak be a Váci utcai Philantia szalonban, s a kiállítás sikerén felbuzdulva egyfajta **univerzális** érdeklődésű lapot terveznek, amely az összes művészeti ág történései mellett az emberi kultúra legtágabb összefüggéseiről is szól. A fiatal képző- és iparművészek **szerdánként** a Lövölde téri Kairo kávéházban találkoznak: 1906 tavaszán és nyarán ide jár a két Szablya-Frischauf testvér: Ferenc és János, Benkhard Ágost festő, s a tanítványok közül Kürthy György, Vögerl Rezső, Kóris Kálmán, Voigt Ervin, az akkor képzőművészeti iskolai növendék Teleki Pál, s Gundel Jánosnak, a kor közismert vendéglősmesterének fia, Göröncsér-Gundel János. Az utóbbival együtt érkezik bátyja, Gundel Antal, aki a lelkes, de a realitásokkal mit sem számoló beszélgetések hatására elvállalja a lap kiadását – ám folyóirata 1906. október 3-tól mindössze 7 számot ér meg.

Az indulás előtti extatikus hangulatot jól érzékelteti néhány, Fülep Lajosnak küldött levél (Márkus László ielvelci Fülep Lajosnak [Budapest, 1906. augusztus 12. előtt], ill. [Budapest, 1906. augusztus 14.], Gundel Antal

levele Fülep Lajosnak Budapest, 1906. augusztus 31. In: F. Csanak 1990: 48–52, 57–58). Márkus László, ez idő tájt még a *Szerda* reménybeli színházi rovatvezetője, „egy noch nie dagewesen hetilap”-ról beszél, amelynek megjelenésekor majd „az emberek szó nélkül otthagyják a többi lapkákat”, hiszen Hubert Emil szerkesztőről, „ami a kultúráját, tudását, esztétikáját, energiáját, modernségét, zsenialitását és személyes előnyeit illeti”, csak „szuperlatívuszokban” nyilatkozhat, az adminisztrációt tekintve pedig Gundel Antal bővelkedik „mesés ötletek”-ben. Ezek közül egyet ő maga is elárul Fülepnek: „az én lapom mindenkinek jobban fizet, mint a többi magyar lap”.

Márkus László első levelében Ignótust még mint bedolgozót említi, később azonban Ignótust a kiadótulajdonos és felelős szerkesztő Gundel Antal, illetve a tulajdonképpeni főszerkesztő Hubert Emil már tapasztalt, befutott és vezető szerepre is alkalmas **kollégaként** szólítják meg – és rendkívül kedvező anyagi feltételek biztosításával végül megnyerik a lapnak. Szerződésének csak a legfontosabb kitételeit említi: Ignótus havi fizetése 500 korona, alkalmazása 5 évre szól, felmondási joga csak neki van, azaz, a lap megszűnése esetén – ha az akár egy hónap múlva történik is – folyósítandó a teljes ötévi fizetésből a még visszalévő hányad; s hasonlóan kedvező terminusokkal szerződik a laphoz Hubert Emil is (*Az Újság* 1906. november 18: 13). Ignótus mindezek fejében a színházi rovat vezetését vállalja, hetenkénti átlagban 3–4 kéziratoldálnyit saját írás közlését beleértve, aztán talán az egyszerűség okán – látható megerőltetés nélkül – szinte egymaga tölti meg a rovatot teljes terjedelemben. Az általában négy nyomtatott oldalon időről-időre kétféle írástípus keveredik egymással: Ignótus láthatóan meg kívánna felelni a *Szerda* **összes tudományok és művészetek végső kérdéseire koncentráló programjának**, vagyis az elméleti irányultságnak, a fennmaradó helyet azonban jobbára napilapokba illő ismertetések foglalják el éppen futó darabokról, a színházi élet fejleményeiről, s ezekkel Ignótus – más munkatársakhoz hasonlóan – legfeljebb a *Szerda* **terjedelmi** kívánalmainak képes eleget tenni. Az eredeti, nagyszabású elgondolás tehát csak töredékeiben valósul meg, Kunz Egon szerint mégis a *Szerda* lesz az első folyóirat, amely egyforma figyelemmel tárgyalja a hét irodalmi, színházi, zenei és képzőművészeti eseményeit. Az egykorú lapok közleményei közül messze kimagaslanak a *Szerda* elbeszélései és novellái – ezeket mindenképp előtérbe a nagyvárosi fények és árnyak hiteles ábrázolása, a szociális tendencia és az aprólékos kidolgozás jellemzi.

Száz év távolából annyi bizonyosan megállapítható, hogy a *Szerda* bukása időzített bombaként magában az alapkoncepcióban rejtőzik. A Philantia szalonban sikerrel kiállító fiatalok az újságok érdeklődéséből és a szinte bizonyosra vehető eladásokból feltehetően tévesen következtetnek egyfajta tömegigényre, s vállalkozásukat nem a küzdelmes önfenntartásra és a fokozatos előrejutásra építik (Kiss Józsefre is utalhatunk ellenpéldaként), hanem úgy érzik, hogy egyszeri befektetéssel, impozáns kezdettel a képzőművészeti (szűk kört érintő) siker transzponálható a lapkiadás területére is. Az igények fel-

mérése helyett az ötlet fantasztikumában bíznak, s az alapvetően jó szándékú, „jó családokból” származó, ámde tapasztalatlan fiatalok éleslátását elhomályosítja az üzleti siker bizonyosnak hitt bekövetkezése.

Az irracionálisan magas honoráriumok (cikkekért oldalanként 80–100 korona, versenként akár 300 korona) és a pazarló luxus-beruházások (a Hornyánszky nyomda különleges metszésű betűket és addig nem látott jó minőségű papírt szerez be) tehát nem örütségből fakadnak, hanem abból a meggyőződésből, hogy a lap ezáltal vonzza majd magához a vásárlóközönseget, s ezzel párhuzamosan az íróársadalom első számú publikációs fórumává is válik. Ám e várakozások a nagyvonalú mecénatúra ellenére sem teljesülnek, mi több az 50 000 korona deficitnek köszönhetően a *Szerda* – Ábrányi Emil bulvárlapjából kölcsönzött fricskával élve (*A Nap* 1906. november 20: 2) – rendkívül látványosan mond csütörtököt, s a bukás idején valóban megnyilvánuló közérdeklődést csak fokozza, hogy ezt az összeget – a gyerekek egy közismerten takarékos üzletember, Gundel János befektetéséből juttassák el.

Hiba volna azonban Gundel Jánost pusztán áldozatként föltüntetnünk ebben a történetben, bár az bizonyos, hogy tátrai nyaralása miatt a lap augusztusi, sorsdöntő előmunkálatait csak távolról követheti, s Ignotus és Hubert munkaszerződésének öt éves időtartamáról is csak november közepén szerez tudomást. Messzebbre mutató terveket sejtet ugyanakkor Ignotus és Ambrus Zoltán egybehangzó utalása arra vonatkozóan, hogy Gundel János ígéretet tett fiának, hogy a *Szerda* fenntartásához szükséges anyagiakat legalább három évig biztosítja; s ehhez Ambrus még azt is hozzáteszi, hogy Gundel János – mint a vendéglősök ipartestületének elnöke – „a maga összeköttetéseivel” a kiadást elsődlegesen a vendéglősök hirdetéseiből kívánta finanszírozni (Ignotus 1906. november 19: 3; ill. Ambrus 1906. november 19: 3). Kérdéses tehát, hogy az ifjabb Gundel és Hubert Emil által kialakított irányvonal hosszú távon belesimult volna-e a Gundel János által elképzelt vendéglős-lap (menü-híradó?, irodalmi étlap?) koncepciójába – az ellenirányú meggyőződések erősíti Kunz Egon megjegyzése, miszerint Hubert még a csőd szélén is megakadályozta kereskedelmi jellegű közlemények közzétételét azzal, hogy a lap nivóját rontanák (Kunz 1948: 20).

A végkifejletet azután a következőképpen foglalhatjuk össze: a fővárosi közönség körében ugyan gyorsan elterjed a *Szerdáról*, hogy soha nem tapasztalt bőkezűséggel fizeti munkatársait, ám előfizetői nem gyarapodnak: számuk 200 körül állandósul, de a többséget a közreműködők barátai és üzletfelei teszik ki. Gundel János már a harmadik szám után a lap (illetve az anyagi támogatás beszüntetését) fontolgatja; s november közepére a csődöt a kiadóhivatalban is látják. A vállalkozásban érintett családtagok 1906. november 15-én fedik fel a súlyos helyzetet Gundel János előtt, beleértve a terheket, amelyeket Gundel Antal az átgondolatlan szerződésekkel Hubert Emmillel és Ignotusszal szemben vállalt. November 17-én Gundel Antal levelet ír a rovatvezetőknek, amelyben közli, hogy beszünteti a *Szerdát*, s *Az Új-*

ság november 18-i számával megkezdődik az az egy hétig tartó sajtópolémia, amely Ignotusnak komoly presztízsveszteséget okoz, s utólagos értékelésünk szerint a sajtóvitában kifejezetten csak az újságíró-kollégák hathatós támogatásával ér el végül döntetlent a Gundel-családdal szemben.

Kunz Egon könyvében összegyűjtötte a sajtópolémia anyagát is, folyamatát azonban – jobbára kiragadott idézetekkel szemléltetve – meglehetősen szűkösen tárgyalja, bár megállapításaiból kitűnik, hogy szimpátiája egyértelműen a Gundel-családé (Kunz 1948: 20–22).² A vita látszólag földhözragadt kérdés közül zajlik: a megkötött szerződések alapján Gundelének folyósítaniuk kell-e Ignotus és Hubert Emil ötévi fizetségét – a tét viszont szokatlanul jelentős. Az alábbiakban az újságközlemények sorai mögött a **rejtett értelmet** próbáljuk felkutatni, véleményünk szerint ugyanis az egymást követő cikkekből, nyilatkozatokból és viszontválaszokból mindkét részről többé-kevésbé olyan átgondolt jogi érvrendszer olvasható ki, amely az esetleges perre készülve (vagy éppen azt elkerülendő) az adott fél szempontjából a közvélemény szimpátiáját is elnyerni kívánja, következőképp az argumentáció az ügy szimulált „kipattanásától” kezdve meghatározott rend szerint fejlődik Ignotus második nyilatkozatáig, amellyel a vitát az V. kerületi járásbíróság illetékességébe utalja.

Néhány rettenetesen követelő férfiú

A *Szerda* beszüntetésével tehát egy időben, *Az Újság* 1906. november 18-i számában jelenik meg az első bennfentes tudósítás a hetilap kalandos életéről. Az —r. szignójú cikk a világ és a sajtó dolgaira való rácsodálkozás hangján szólal meg, a látszólag pártatlan történetmesélés azonban súlyos vádakat tartalmaz.³ Már itt feltalálhatjuk a Gundel-család jogi stratégiájának alapelemeit, jelesül a **rosszhiszemű szerződéskötés** és a **tapasztalatlan ifjú behálóztatásának** Hubert Emilt és Ignotust illető vádjait.

A cikk Hubert Emilt állítja be a lapvállalkozás kezdeményezőjének, és többek között azt sugallja, hogy a nagyzási hóbortban szenvedő Hubert **dr.** szuggesztív személyiségének erejével akaratát rákényszerítette Gundel Antalra: a **fiatalemberrel** példának okáért ellentmondást nem tűrő hangon érintkezett, s alkalmaztatásának irracionális feltételeit is így sikerült elfogadtatnia. A szövegben érvényesülő manipulatív logikának megfelelően Ignotus is a „teljhatalmú” Hubert „ajánlatára” szerződött, s ezáltal kétségessé válik, hogy terminusai érvényesíthetőek-e.

Ugyanakkor a cikkben számos, rosszhiszemű szerződéskötésre vonatkozó utalás is szerepel: Hubert és Ignotus öt évre „igen súlyos” munkaszerződést kötött Gundel Antallal, csekély ellenszolgáltatásért olyan anyagi biztosítást kértek és kaptak, amely eleve kizárta a hetilap prosperálását, s Ignotus esetében a szerződés legtöbb kitétele éppen az újság megszűnésére vonatkozik.⁴ *Az Újság* melleleg bizonyosnak véli, hogy a *Szerda* hét száma művészi színvonalát tekintve sem felelt meg az előzetes várakozásoknak, a „fejedel-

mileg fizetett” szerkesztő és munkatársai – biztosítván magukat arra az esetre, ha a lap megszűnne – a *Szerda* fennmaradása iránt eleve kevésbé érdeklődtek.

A korban a rosszhiszeműség elsősorban birtokjogra vonatkozó kategória, s feltétlenül bizonyos akkor, ha a birtokolt dolgot valaki hibásan szerzi meg: erőszakkal, alattomosággal, vagy kérelem alapján – ez utóbbi azt takarja, ha valaki állandó joggá igyekszik változtatni azt, amit neki csak szívességből és állandó lekötelezettség nélkül engedtek meg (MJL 1907 VI: 249–250). Tágabb értelemben nagy valószínűséggel forog fenn a rosszhiszeműség – és ezt a vádat sugallja *Az Újság* —, ha valaki felettébb gyanús körülmények között, rendkívül olcsó áron jut valamihez.

Kunz Egon könyvéből tudjuk, hogy a cikk megjelenése után Hubert Emil, Ignotus és más munkatársak Ignotus öccse, dr. Veigelsberg Viktor ügyvédi irodájában tanácskoznak (Kunz 1948: 21). A színhely és a házigazda személye is valószínűsítik: a *Szerda* közreműködői azért találkoznak, hogy kidolgozzák azt a jogi és sajtóstratégiát, amelyet követve a kipattant botrány rájuk nézve kedvezőtlen következményeit semlegesíthetik. Az összehangolt akció eredményeként másnapra Ignotus és Hubert Emil nyilatkozatot jelentetnek meg, s Hubert rábeszélésére csatlakozik hozzájuk Ambrus Zoltán, a *Szerda* irodalmi rovatvezetője is (meg kell azonban jegyeznünk, hogy Ambrus, előre látva a lap bizonytalan jövőjét, a *Szerdával* annakidején teljesen szokványos honoráriumra szerződött, s így neve *Az Újság* említett cikkében csak ellenpéldaként, érintőlegesen szerepel). Mindemellett a Gundel-családot és *Az Újság* szerkesztőségét érzékenyen érinti az a **monolit** újságírói reagálás, amellyel a budapesti kollégák – a három nyilatkozatot jeladasként értelmezve – a maguk fórumain egyértelműen Ignotusék igazát pártfogolják.⁵

A Gundelékkal szembehelyezkedő szerzők és lapok mindegyike adottnak veszi, hogy Ignotusék **színvonalas folyóiratot** hoztak létre – ezzel is próbálják kivédeni azt a feltételezést, hogy a munkatársak rosszhiszeműen, eleve a közeli csődre spekuláltak volna. A *Független Magyarország* november 19-i számában a magyar irodalom „két nagyon előkelő” nevéről beszél, Ignotusról és Ambrus Zoltánról, s leszögezi, hogy a lap „eddig megjelent számai az előbb említett két névhez méltóan előkelő nívón kerültek a közönség elé” (*Független Magyarország* 1906. november 19: 4). Hasonlóképpen nyilatkozik a *Budapesti Napló* november 20-án: „A *Szerda* minden száma meghozta a teljes erkölcsi sikert” (*Budapesti Napló* 1906. november 20: 5).

Másrészt az érintettekkel kapcsolatban a retorikából ismert olyan **személyi érveket** hoznak fel – *argumenta a persona*: jellemvonások (*animi natura*), illetve korábbi tettek és mondások (*ante acta dictaque*) —, amelyek még az ügy lefolyása előtt határozták meg őket, s amelyekkel a jellembeli fogyatékoságnak még a feltételezését is kizárhatják.⁶ „...két név, amelyek az irodalmi értékek arcvonalában ragyognak s amelyek viselői emberi egyéniségük szerint a becsületesség, a korrektség olyan grádusán vannak, hogy

ennek külön megállapítása egyenesen illetlenség” – állítja a *Független Magyarország* november 19-én, hozzátéve: „a magyar közönségnek [...] tisztesség, hogy irodalmi ízlését Ambrus Zoltán és Ignotus irányítja”. A Nap november 19-én este megjelenő (20-i) számában Pásztor Árpád ítéli el *Az Újság* magatartását:

A kérdéses cikk rosszakarata feltétlenül bizonyos és annál szomorúbb, mert újságíró írta újságírók ellen, akik mindenkor büszkeségei voltak a modern zsurnalisztikának, s kiknek tisztességéhez, korrektségéhez soha a legkevesebb szó sem férhetett. Szinte rosszul esik, hogy Ignotus és Ambrus Zoltánt védeni kell képtelen és lehetetlen vádak ellen. Mind a kettő egy külön fejezete a ma irodalomtörténetének s csak a nagyra-becsülés és tisztelet szólhat fel nevük kapcsolatán, nem pedig az ilyen piaci, ravaszul kieszelt rágalom” (Pásztor 1906. november 20: 4).

Az összes fórum közül *A Nap* hangneme a leginkább túlzó, hiszen előbb idézett cikke az „irodalomtörténeti” érdemeket is szinte korlátlanul adaptálja a közélet más területeire, holott azok nem képezik biztosítékát – példának okáért – az üzleti jóhiszeműségnek. (Utalnunk kell azonban arra is, hogy Ambrus és Ignotus szinte elválaszthatatlan, sorozatos együtt említése feltétlenül jó hatással van utóbbi reputációjára.) *A Nap* Ignotus szerződésének világosan körülhatárolt elemeit is képlékennyé alakítja, például amikor enyhe túlzással azt állítja, hogy Ignotus a *Szerdába* írt egy novellát is, amelyet Gundel Antal semmilyen pénzzel megfizetni nem tud. Érvélmódja tehát demagógiától sem mentes és csúsztatásoktól terhes; végül pedig a szerződés által szabályozott normális ügymenet – a felek által alapvetően egyformán értelmezett – viszonyait összemosza a csőd utáni, problematikus állapottal.

Harmadrészt pedig a **rosszhiszeműség gyanúja** esetére azt bizonygatják, hogy a vád éppen Gundel Antallal szemben merül fel, hiszen „föjlött ravasz módon óhajtott volna gyökeret eresztetni az irodalom földjében, de egyben és nagy üzleti céltudatossággal a lapalapítás által a nagy és könnyű módszerű pénzszerzés útját próbálta megnyitni – a maga számára” (*Független Magyarország* 1906. november 19: 4). Ugyanezen cikk sugallja azt, hogy Gundel Antal – „akinek a lap megindulásáig az volt a foglalkozása, hogy idősebb Gundel János szállótulajdonosnak volt a fia” – gondolkodás nélkül kockáztatja mások kipróbált egzisztenciáját, mert amikor könnyelmű terveit nem teljesülnek, mindenféle morális meggondolást félretéve: „egyszerűen beszünteti a lapot azzal a logikával, hogy neki az irodalom Hekuba,⁷ a biztos pozíciójukból elszerződött írók mehetnek, ahová akarnak”.

Miként említettük, *Az Újság* 1906. november 18-i cikke megfogalmaz egy másik vádat is, amelyre esetlegesen jogi stratégia alapozható: eszerint Gundel Antal mint tapasztalatlan fiatalember behálózott Hubert Emil által, aki **lélektani ráhatást** gyakorolt céljai érdekében.

A korabeli jogfelfogás szerint a jogügylet (mint például a szerződéskötés) kötelező, konstituens eleme az ügyleti akarat. Akarat nélkül nincs jogügylet, sőt, ha a megtörtént kinyilatkoztatás szerint következtethetünk is akaratra, az ügylet érvényessége részben vagy egészben attól függ, hogy ez az akarat a nyilatkozó félnek valódi, hamisítatlan intenciója-e, s nem nyugszik-e az akarat szabadságát lényegesen korlátozó, azt esetleg teljesen kizáró körülményeken. Ebben az értelemben a Gundel-család ügylet-megtámadási joga annak vizsgálatát teszi szükségessé, hogy a történt kijelentések (Ignotus és Hubert szerződésai) Gundel Antal akaratának megfelelő, hű kifejezései-e. Az 1906. november 18-i, *Az Újságban* megjelent cikk tehát azt sugallja, hogy Gundel Antal nem eredeti elképzeléseinek megfelelően szerződött. A Hubert Emilnek tulajdonítható lélektani ráhatás azonban a valóságban bizonyosan nem érte el azt a fokot, amely az akarat szabadságát jelentékenyen befolyásolta volna, hiszen az ilyen értelmű szükséges feltételek közül – jogellenes fenyegetés által előidézett alapos félelem, illetve a kilátásba helyezett rossz objektív lehetségsége (Kolosváry 1911 I: 98) – egyik sem állt fenn.

Sokkal közelebb állhat az egyáltalában képviselhető állásponthoz a szerződő fél tévedésére való hivatkozás. Ennek lényege az ún. helytelen alapon megindult gondolatfolyamat, vagyis a valóság téves megítélése – olyan lelkiállapot, amely jogi szempontból a nemtudással egyenlő (Kolosváry 1911 I: 95). Igazi, ügyletet konstituáló akarat tehát tévedés esetén nem fog fenn. Mindazonáltal a törvény – tekintettel az ebből következő anomáliákra – a tévedésre való hivatkozás abszolút semmisséget előidéző hatályát nem ismerheti el. A tévedésnek, hogy rá hivatkozni lehessen, először is lényegesnek, másodsor menthetőnek kell lennie. A régebbi jogfelfogás lényegesnek vette a tévedést, ha az a szerződő fél alapvető személyes tulajdonságai-ból adódott, külön kiemelve ennek perdöntő voltát a munkaszerződéseknel, ám a törvényi szabályozás meglehetősen nagy teret engedett a bírói jogalkalmazásnak: a bíróra hárult a feladat, hogy a szerződésből és annak kitételeiből, a felmerült ellentétek zavarából a felek valódi szándékát kiolvassa.

Ignotus már említett, első válasznyilatkozatából (Ignotus 1906. november 19.) azon tendencia olvasható ki, hogy az ügyben játszott centrális szerepét kisebbítse, illetve személyét a problematikus elemektől eltávolítsa. Kivédi a behálózás vádját, hiszen ő eredetileg nem a tapasztalatlan Gundel Antallal tárgyalt, „hanem az ő teljes hatalmú megbízottjával”, Hubert Emillel, bár győzködésébe hamarosan Gundel Antal is bekapcsolódott. Ignotus gondolatmenetében ugyanaz a technika érvényesül, mint amelyet már láthattunk a rosszhiszeműségre adott kollegiális válaszban; a lelki ráhatás éppen a másik oldalról jelentkezett: „Gundel és Hubert urak ajánlották fel nekem a szerződésemben foglalt fizetést, s ennek öt évre való biztosítását, s még ezen ajánlat után is több napig kellett elvesződniök az én aggodalmaimmal és ellenvetéseimmel”. Ám Ignotus nem csak a retorikai bővítés minden beszédrészre alkalmazható eszközével él, amikor kidomborítja a lap érdekében

Gundelért és Hubertért hozott áldozat nagyságát – mondatainak világos az üzenete: Hubert sokkal inkább Gundel Antallal tartozik egy érdekcsoportba, s így talán az sem véletlen egybeesés, hogy *A Nap* aznap este megjelenő száma Hubert Emilt már Gundel Antal **pajtásának** nevezi.

A napisajtó munkatársai ettől kezdődően Ignotus és Hubert igazságát eltérő módon interpretálják, s a két személy elkülönülő kezelése még Gundel János nyilatkozatában is nyomon követhető (*A Nap* 1906. november 20.). Ignotus neve az egész szövegben mindössze egyszer szerepel, s ott is dicsérőleg; Gundel János a szülői felelősség felemlegetésével közvetetten még a pénzügyi ellentéteket is tompítja, mi több, elismeri a lap színvonalas kiállítását, ám a „finom, fehér szakállú öregúr” Hubert Emillel szemben kíméletlenül folytatja a korábbi, rosszhiszeműséggel és behálózással vádoló stratégiát. A fennkölt bevezető ellenére sem ismerteti meg az olvasókkal az ügy „való, igaz részleteit”, hiszen az eseményeket úgy állítja be, mintha az egész lapvállalkozás ötlete augusztus elején fogant volna meg: „Anti fiam augusztus hónap elején [...] levelet írt nekem, melyben bejelenti, hogy lapvállalkozásba kezd. [...] biztatja is rá egy jó barátja, dr. Hubert Emil”. Az előzmények félreinterpretálása azért szükséges, mert Gundel János csak akkor ruházhatja fel Hubert Emilt diabolikus vonásokkal („Anti teljesen dr. Hubert Emil karmai közé került”, „kihasználta a fiam naiv jóhiszeműségét”, „különösen nagyon bízott Hubert Emilben, úgy beszélt róla, mint egy istenről”), ha eltitkolja, hogy a család a *Szerdát* megelőzően már próbálkozott lapindítással; Gundel Antal először arra gondolt, hogy a válságban lévő *Magyar Szemlét* veszi át, amelyet – Hubert Emiltől függetlenül – hasonló irodalmi-közéleti megfontolásokból szemelt ki.

A Nap riportere november 19-én déltájban járhatott Gundel Jánosnál, s ekként érthetetlen, hogy Gundel János miért hagyja figyelmen kívül Hubert Emil nyilatkozatát, amely *Az Újságban* aznap reggel jelent meg, hiszen ehelyett egy „közös ismerős” által Hubertnek küldött, 1906. június 23-ra keltezett magánlevélről is szó esik, amellyel bizonyítható, hogy a jólinformáltak június végén már kész tényként kezelték a *Magyar Szemle* megvásárlását, s azt is tudni vélték, hogy Gundel Antal éppen a külföldi tanulmányúton tartózkodó Hubert Emilt kívánja majd zenekritikusként alkalmazni (Hubert 1906. november 19: 3).

Az 1906. november 20-án megjelenő lapokban Hubert ügye már egyértelműen vesztesre áll; a Veigelsberg ügyvédi irodában lezajlott tanácskozás reményeihez képest Ignotus (és Ambrus), illetve Hubert igazsága időközben elvált egymástól, ám ennek argumentációja inkább retorikai, mint jogi természetű. A *Budapest* lényegében a foglalkozás (studia) kipróbált, személyiséget minősítő érvét alkalmazza, amikor kijelenti: „Hubert Emilt nem ösmerjük, irodalmi körökben merő idegen a neve, nem is törődünk a dolgával. Mindenki olyan jó üzletet csinál, amilyent tud.” Ellenben Ignotusnak „kétségtelen az igazsága”, ám a cikk csak otthagytott tizenöt éves hírlapírói

állítását hozza fel argumentumként (*Budapest* 1906. november 20: 8). A *Budapesti Napló* megjegyzi ugyan, hogy Hubert zenekritikákat is ír, de főfoglalkozását tekintve múzeumi segédőr, éreztetvén, hogy kvalitásaiban messze elmarad Ignotustól, aki „rettenetesen követelő férfiú, magyar író csaknem húsz esztendő óta. Mellékes, hogy elmés, finom, csupa artisztikum, csupa zsenialitás és ötlet. A fő, hogy *en vogue* van, hogy itt jelzett tulajdonságai közismertek, [...] már a neve is dísz, megtiszteltetés, standard egy lap számára. Annál inkább a munkája.” Ezzel szemben Hubert szerződése csak két emberre tartozik: „Reá és Gundel Antalra. Intézzék el, ahogy tudják...” (*Budapesti Napló* 1906. november 20: 4).

Nem meglepő, hogy november 20-ra *Az Újság* is bizonyos fokú visszavonulásra kényszerül. A vonatkozó cikk bevezető soraiban – általánosságban – leszögezik, hogy magánügynek tekintik az írói honorárium nagyságát, ám rátérve a *Szerda* érdekkonfliktusainak taglalására, csak Ignotus honoráriumigényét ismerik el: „Ignotus arra hivatkozik, hogy írói neve és tizenöt éves állásának otthagynak arra, hogy biztosítsa (jobban mondván, kárpótolja) magát. Erről, elismerjük, lehet is beszélni. De Ignotus legalább elsőrangú íróember.” A folytatásban aztán Huberttől ismételtelen az írói érdemek, azaz a **közönség előtti ismertség** hiányára hivatkozva vetik el a tisztán munkajogi „biztosítás és kárpótlás” lehetőségét (*Az Újság* 1906. november 20: 9).

Figyelemre méltó, hogy *Az Újság*ból is eltűnik egy eleddig központi elem, a tapasztalatlan ifjú behálóztatása – Hubert előző napi levélközleménye után a vád nehezen is volna tartható; a vereség csendes beismeréseként a kissé késve megszólaló Gundel Antal nem csak a lapindítás ötletét vállalja magára, de a folyóirat szemléletmódjával kapcsolatban eredetileg Hubertre hártott ködös ideákat is. Gundel Antal bevallja, hogy tisztában volt a vállalkozás pénzügyi kondícióival, számot vetvén azzal, hogy „nagyon sok pénzbe fog kerülni, amíg a lap aktív lesz”; minden tekintetben kihasználja azonban a szerződő fél tévedésére való hivatkozások adta teret. Adódik azonban egy fontos eltérés Gundel János és Gundel Antal nyilatkozata között, mégpedig az Ignotusra vonatkozó rész. Fentebb említettük, hogy Gundel János érdeklődésének homlokteréből már kikerült az Ignotusszal holtpontra jutott vita, ezzel szemben Gundel Antal újra elismétli az Ignotus elleni vádakat. A rossz-hiszeműség mellett Gundel Antal még annak a lehetőségét sem zárja ki, hogy Hubert összeszövetkezett Ignotusszal, s őt kész tények elé állították. Vajon milyen okokra vezethető vissza e szokatlanul kemény, vádaskodó hangnem, amely nem számol a megelőző néhány nap sajtóvitájában kialakult realitásokkal, s a felek álláspontja között létrejött viszonylagos kiegyenlítődéssel. Talán nem teljes képtelenség arra gondolnunk, hogy Gundel Antal – aki idegileg teljesen kimerült, s ezért nem is merték bevonni a tárgyalásokba – akarva vagy akaratlanul ellentmond a családi stratégiának, s nem tud mást mondani, mint valódi vagy vélt igazát.

Mindenesetre e kicsengésében diszsonáns, de már Ignotusnak kedvező

lamentációval lezárul a sajtópolémia érdemi része, s a 20-án este megjelenő *A Napban A Szerda botránya. Bródy Sándor, Heltai Jenő, Herczeg Ferenc, Kiss József, Molnár Ferenc – Gundelékről. Ignotus pöröl?* című terjedelmes és elsősoró erejű ankét zárszavaként jelenik meg Ignotus második nyilatkozata, amelyben egyrészt deklarálja, hogy igazát *Az Újság* is elismerte, de kifejezetten a Gundel Antal által mondottakra reflektálva felveti annak lehetőségét is, hogy bírósághoz fordul (Ignotus 1906. november 21.). Erre végül nem kerül sor, a felmerült igények kielégítését peren kívül rendezik... A per lefolytatása azonban már Gundeléknak sem áll érdekében, hiszen Ignotusszal szemben nem maradt egyetlen felhasználható érvük sem. Gundel Antal állításaira – Ignotus saját maga fogalmazta meg a szerződését; segédszerkesztőt ajánlott a laphoz; a színházi szezon kezdetén szabadságra akart menni – képzelenség jogi stratégiát alapozni, különösen ily kiterjedt sajtófigyelem mellett. Ámbátor lehetséges, hogy a sajtó érdeklődését inkább koncentrálnak kellene neveznünk, arról ugyanis már nem tudósít, hogy november 22-én a Nemzeti Múzeum igazgatósága Hubert Emilt felfüggeszti állásából – a vizsgálat majd öt hónapig tart, s bár semmi törvénybe ütközőt nem mutat ki, Hubert 1907. április 6-án új, rosszabb beosztást kap (Kunz 1948: 22). A meghurcoltatás azonban olyannyira megviseli egészségét, hogy 1908-ban nyugdíjazzák; később pályát változtat, fővárosi tisztviselő, majd kereskedő lesz (Gulyás 1993 XIV: 680–682. h.).

„... meg nem üti a főnyereményt”

Ha nagyobb összefüggéseiben vizsgáljuk a századelő progresszív folyóiratainak szerkesztőségi mozgásait, háttérbe szorul a *Szerda* rövid életére következő dicstelen vég; jelentőségét más dolgok adják. Osvát Ernő 1905-ös *Figyelő*-jében már majdnem együtt van az induló *Nyugat* gárdája, Ignotus azonban hiányzik közülük – Fenyő Miksa írja önéletrajzi visszatekintésében, hogy a *Figyelő*vel, többek között, az volt a céljuk, hogy Ignotus figyelmét magukra vonják (Fenyő 1994: 159). Mindazonáltal a *Szerda* lesz az az erő, amely Ignotust irreálisnak bizonyuló (és mégsem teljesíthetetlen) ígéreteivel váratlanul, de véglegesen eltávolítja az irodalmi modernség első generációjától, s a hanyatló és rosszul fizető *A Héttől*: Ignotus a *Szerda* rovatvezetőjeként kerül közelebb azokhoz a fiatalokhoz, akik a megszűnt *Figyelő* munkatársai közül e formációban dolgoznak tovább. Ignotus azonban a döntést nem irodalomtörténeti megfontolások alapján hozza meg: a korábban említett, más irányú mérlegelésről támadhatnak sejtéseink, ha elolvassuk *A Héttől* publikált legutolsó írását (Ignotus 1906. szeptember 16: 609–610). Ehelyütt Ignotus legkedveltebb alteregója, Emma asszony alakja mögé rejtőzve, egy hatszobás lakás háztartásvezetési szempontjait mérlegelve ragadja meg az 1906-os év második felének apályát. A nyári utazásból hazatérő, az élet dolgait általában egyfajta kedélyes felületességgel szemlélő Emma sorain itt most váratlanul átüt a félelem, hiszen felsejlik előtte a „budapesti vagyontalan és közepes

jövedelmű polgárság” réme, „az öngyilkosságig keserves és reménytelen” **elproletárosodás**: a drágaság, a lakásuzsora és a cselédmizéria következményeként jelentkező deklasszálódás, amelynek folytán a jobb napokat látott polgár „soha – értsük meg: soha, de soha életében, hacsak valakit ki nem rabol vagy meg nem üti a főnyereményt, nem fog első osztályon utazni, páholyban ülni, fiakkeren járni, finom fehérneműt viselni s más ehető ételt enni, mint amit maga főz, ha ugyan tud és ráér főzni”.

Ezen **főnyeremény** szempontjából Ignotus rosszul választott, azonban nyomatékositánunk kell, hogy nem csak a **kudarcc** okait kutatva foglalkoztunk kiterjedten a bukást követő sajtópolémia anyagával: ehelyütt tudhattunk meg először érdemi dolgokat a rejtőzködő, mimikri-lélek Ignotus sajtókapcsolatairól, befolyásos barátairól is. A hús-vér ember most lép elő teljes fegyverzetben, s erősen vesztésre álló helyzetben; ám varázsütésre **látszólag** minden jóra fordul, hiszen a szakma egy része – késedelem nélkül a segítségére sietve – nem csak az elvárható penzumot teljesíti, de a sajtószolidaritás láthatóan eltervezett megnyilvánulásainak köszönhetően Ignotus a végén érdemén felüli dicséretekben is részesül. A hírlapírói jelenlét ilyen erős visszfényvel sugározna át a gyengécske rovatvezetői teljesítményt?

A bennfentesek természetesen világosan érzékelik, hogy Ignotus felmagasztaltatása eredményes lehet a nagyközönség előtt és Gundelékkal szemben, de azt is tudják, hogy a baráti megnyilvánulások nem feledtetik a személyével kapcsolatban napvilágra került kellemetlen részleteket. Az elkövetkezendő időszakban tehát Ignotus újságpiaci **belső**, látens normák által szabályozott árfolyama leszállítódik és szakmai mozgástere is jelentékenyen szűkül. Adynak szóló, 1907 januári leveleiben többször is „rettenetes lapviszonyok”-ról beszél, s a pesszimista hangnemet bizonyosan nem csak a címzett válságérzetével való taktikus azonosulás indokolja (Ignotus levelei Ady Endrének [Budapest,] 1907. január 14., ill. 21. In: Vitályos 1998 I: 192-194, 195).⁸

Az 1907. január 14-i levélből általában is kitűnik a **modern emberek** behatárolt helyzete, ami pedig Ignotus saját karrierjét illeti: Kiss Józsefhez nincs visszatérés, s a *Budapesti Hírlappal* és *Az Újsággal* is kénytelen szüneteltetni a kapcsolattartást (bár a komor színeket némiképp az is magyarázhatja, hogy Ignotus Ady konkurens szerződtetésétől tartva a *Magyar Hírlap*nál betöltött saját állását túlonatúl bizonytalannak festi le: „Már most a *Magyar Hírlapról* nem lehet szó, mert ennél én is tehernek érzem magam; kicsiny és szegény lap.”) Amit azonban Ignotus ugyanezen levélben a szakma lényegéről mond, az teljességgel egybeesik a Gellért Oszkárnak is vázolt **praktikus** felfogással: az újságíró munkáját nem elhivatottságból végzi, következésképp két közírói álláspont egybeesése nem az igazság megnyilvánulásának nagyobb valószínűségét feltételezi. Újságírónak lenni sokkal életközelibb dolog, mint a művészi hivatás beteljesítése: a tehetség a vágyott érvényesülésnek pusztán egyik összetevője. Az újságíró a politika és a közélet változó áramlatai között lavírozva a **név** alatt összegzi „politikai és publiczista jelentőség”-ét,

s a szellemi tőke egy jól megválasztott pillanatban akár konvertálható is – nagyobb horderejű politikai mozgások idején közvetlen hatalmi tényezővé alakul át (és anyagiakra is váltható). Ignotus azonban 1907-ben még türelmre inti Adyt, amíg be nem következik az „ellenzéki fellendülés”: „Ha ezt, mint az, aki ma vagy, ki tudnád böjtölni, s talán éppen a Bp. Naplónál: akkor a jobb szél nyilván mindjárt ennél a lapnál, vagy akár (akkor!) egy másiknál, igen emelné hajódat.” Ignotus viszont kételkedik abban, hogy Ady valóban alkalmas volna az említett konverzióra, mert úgy véli, hogy benne a költő uralja az egész személyiséget, s a művészi alkotóképességgel összefüggő etikai vonatkozások csak zavarnák egy ilyen jellegű elhatározás következetes kivitelezésében: „túlságos költő vagy arra, hogysem igazán verekedni tudj, s főképp visszaütést el tudj viselni. [...] s vajjon biztos vagy-e abban, hogy amily gyönyörűen tudsz igazat mondani, annyira ura légy tehetségednek, ha hazudnod kell majd?”

Az előbbieket alapján nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy Ignotus önnön művészi és egzisztenciális elszigetelődésén is enyhíteni kíván, amikor 1907 elején Fenyő Miksa és Osvát Ernő formálódó lapvállalkozásához csatlakozik (a majdani *Nyugat* folyóiratot ekkor még a *Figyelő* új folyamaként emlegetik). „...kell már, hogy egy kis vizet zavarjunk itthon” – jegyzi meg Ignotus tőle szokatlan, leheletnyi arroganciával; hozzáértő módon részletezi viszont a lap finanszírozási lehetőségeit (Ignotus levele Ady Endrének Budapest, 1907. április 17. In: Vitályos 1998 I: 209–210). Ez a háttérbiztosítás kezdetben rendkívül szerénynek látszik, ám a szükséges előfizetői létszám szigorú kalkulációjában már a *Szerda* tanulságai is bennfoglaltatnak – Ignotus minden bizonnyal számot vet azzal, hogy a közeljövőben az ő nevével fémjelzett lapvállalkozásnál Gundel Antalhoz hasonló eszközökkel és elkötelezettséggel rendelkező mecénás jelentkezése nem várható.

A körültekintő tervek ellenére a *Nyugat* 1907 karácsonyán (Kenyeres 1995: 369) mégis a teljes anyagi bizonytalanságban indul meg, s a hetek alatt beálló csődközeli helyzetben véletlen ajándékként tűnik fel Hatvany Lajos, az első évek fő támogatója. Mily érdekes, hogy a Hatvanyval megélt válságok bizonyos tekintetben ugyanabból az alapproblémából fakadnak, mint amelyet a *Szerda*-tulajdonos Gundel Antal esetében láthattunk: a felnőtt-létről és az irodalmi életről mindketten homályos ideákkal bírnak, mecenatúrájuk távolról sem önzetlen közreműködés – ráadásul mindez Hatvany részéről szinte aggálytalan önszemlélettel kapcsolódik össze. Hatvany már az első hónapokban bele kíván szólni a szerkesztésbe, később pedig azzal kísérletezik, hogy támogatóból olyan laptulajdonossá lépjen elő, akinek döntő szava van a lap arculatát illetően. Az 1911–1912-es évek konstans válsága vezet végül a sorsdöntő szakításhoz – amelyet az irodalmi közvélemény a Hatvany Lajos és Osvát Ernő közötti vita végkövetkezményeként tart számon —, s ekkor a háttérben felsejlik újra a *Szerda* bukása utáni válsághelyzet és Ignotusnak a munkaszerződésekkel kapcsolatban követett régi straté-

giája. A *Nyugat* megszűnésével is fenyegető egyezkedés során ugyanis Ignotus újra pattanásig feszíti a húrt, miközben hideg fejjel lépésről-lépésre halad előre tervei megvalósításában – alig titkolva, hogy gáláns végkielégítése mindenki számára megoldaná a képtelen helyzetet –, ám ekkor még az irodalmi embereknél is dörzsöltebb Pap Dávid, a Hatvany-cég vállalati jogásza, aki egyben Hatvany Lajos *Nyugat*-érdekeltségeit is nagy elszántsággal védelmezi, keresztülhúzza Ignotus számításait.

Krízis, analízis, önfelmentés

1906–1907 folyamán tehát a nyugodt felszín alatt Ignotus személyes sorsában egyre érlelődnek a csendes válságok. A *Szerdához* kapcsolódó balul sikerült kitörési kísérlet után azonban 1907 késő őzét súlyos családi tragédia árnyékolja be: Ignotus apja, Veigelsberg Leó október 31-én – egzisztenciális gondok súlya alatt – öngyilkosságot követ el (főbe lövi magát a *Pester Lloyd* szerkesztőségében). A korabeli lapok közül több is teljes részletességgel ismerteti a körülményeket; a *Budapesti Hírlap* a következőképpen summarizes a történeteket: Veigelsberg Leó „sorsa is a magyar íróé volt: elégett a napi munka és az anyagi gond egyformán emésztő tüzeiben” (*Budapesti Hírlap* 1907. november 1: 5). A *Pesti Hírlap* elsődlegesen a kezelhetetlenné vált adósságokra vezeti vissza a tragédiát: Veigelsberg Leó „az államháztartás legapróbb részleteit alaposan ismerte, de a saját financiaival nemigen törődött; államférfíui elméje egy gondtalan bohém derús kedélyével párosult.” Tartozásai évekre visszamenően halmozódtak, s bár fizetése 24.000 koronára rúgott, kötelezettségeinek mégsem tudott eleget tenni – hitelezői közül sokan „olyan kíméletlenek voltak, hogy a bírói eljáráson kívül más módokon is zaklatták”. Ugyanakkor a gyökeresen felfordult világban időközben „rombadólt a régi szabadelvű párt megdönthetetlennek vélt bástyája”, s Veigelsberg Leó rajongó idealizmusával, széles körű, de autodidakta műveltségével, régi ideáljaihoz való hűségével mint „a napóleoni gárda utolsó harcosa” jelent meg olvasói előtt, ám a politikai átalakulások folytán munkakedve is megcsappant (*Pesti Hírlap* 1907. november 1: 9). Mindemellert keveset tudunk bizonyos érzelmi vonatkozásokról – és erről a korabeli újságok sem szólnak, természetesen –, amelyek nem feltétlenül játszottak közre Veigelsberg Leó öngyilkosságában, de bizonyosan megterhelték a család életét. Kommentár nélkül idézzük Füst Milán erre vonatkozó naplójegyzetét: „Ignotus családi élete: a felesége az apja szeretője volt – mostoha fia az ő fia – felesége első házasságában vele törte a jeget – mostoha lánya szeretője volt, gyerekekkel – végre ott hagyta az egészet és új nőt csinált fel” (Füst 1999 I: 83).

Nem tudjuk azt sem, hogy Veigelsberg Leó terheiből adódtak-e olyan kötelezettségek, amelyek indirekt módon esetlegesen Ignotusra hárultak volna. Mindazonáltal a tragédia fátum-jellege bizonyosan többször is felrémlik majd Ignotus előtt az elkövetkező években-évtizedekben – előbb

sporadikusan, majd miután 1919-et követően számára a vágyott, kiegyensúlyozott polgári életforma még nyomaiban sem adatik meg, Ignotust újra és újra kísérti „a meghívott Halál” gondolata. A húszas-harmincas években már leküzdhetetlen anyagi terhek nyomasztják, a létfenntartás érdekében lélek nélküli, újságírói tömegmunkát kell végeznie, művészi dolgait nem írhatja meg, érzelmi kríziseit képtelen alkotó módon feloldani – miként Hatvany Lajosnak írott egyik késői levelében fogalmaz: „a teljes egzisztenciális összeomlás”-ban számára is „az Osvát sorsa készül” (Bécs, 1937. augusztus 12. MTA Kézirattár, kiadatlan).

A fenti folyamat nyitányaként tehát Ignotus kezdeti elbizonytalanodása – jobbára csak kronológiai párhuzamként – éppen a *Nyugat* indulásával esik egybe. A talajvesztés egyértelmű jeleire Ignotus Hatvany Lajosnak küldött, 1908-as leveleiben figyelhetünk fel: a levélíró olyan túlterhelt, irodalmi emberként lép elő, aki képtelen függetleníteni magát a munkájából fakadó érzelmi-lélektani terhektől. Újra és újra elveszti a türelmét, fejtegetéseiben megszorodnak a saját helyzetére vonatkozó talányos-kétértelmű kitételek, reflexív megjegyzések (amelyekben természetesen feltalálhatóak a *Nyugat* mecénásának szóló, sajnálatot kiváltó, lelkiismeretfurdalást generáló mozzanatok). A panaszok jelentős hányada közvetlenül is az „utált és kétségbejítő” mesterségre, a már „robot”-nak aposztrofált újságíró-létre vonatkozik (Tátralomnic, 1908. július 17. In: LHL 1967: 45) – ennek külső feltételei viszont néhány hónap alatt ilyen mértékben nem romolhattak. Meglátásunk szerint a panaszok mögött a szépíró Ignotus, Ignotus **jobbik részének** válsága húzódik meg (s ezt a krízist hárítja át az újságírásra) – a folyamat több, egymással összefüggő, de lassan formálódó felismerésből rekonstruálható. Egyfelől Ignotus már **bizonyos** abban, hogy az 1891–1892-ben időtállóan gondolt kompromisszum mégsem lett célravezető: a szépírói-kritikai program elhivatott valóra váltásáért értelmetlenül nagy árnak bizonyult a sajtómunka béklyója – de Ignotus az irodalmi megújulás kilátásaiban is kételkedik. Buda Attila szerint a Hatvany-levelezésben többször előforduló **magyar bóherizmus** Osvát Ernő és közlési elveinek szinonimája (Buda 1998: 45); tágabb értelemben Ignotus a fogalmat az 1890-es években induló, eredetileg *A Hét* körül csoportosuló irodalmi mozgalom ironikus-keserű leírására is használja. Ez utóbbi értelemben mérleget vonva Ignotus csalódottan konstatálja, hogy a városi irodalom – saját, szűken vett környezete számára is – kuriózumként jelentkezett; bizonyos nevelői-szocializációs szerepkört betöltött ugyan, idővel szemlélete és világfelfogása is beépült olvasóinak gondolkodásmódjába, de közönsége, hozadéka és esztétikai befolyása érdemben nem növekedett (Tátralomnic, 1908. július 7. In: Buda 1998: 55).

Részletekbe menően is érdemes áttekintenünk, hogy Ignotus miképpen tudatosítja kudarcélményeit, majd hogyan fogja vissza a bensőjében áradó indulatokat, s végül milyen stratégia alkalmazásával próbál kikeveredni e kiszolgáltatott, vegetáló állapotból. 1908. április 5-i levelében ambivalens érzelmekről tudósít a budapesti vendéjátékra érkező, a modernség első vona-

lába tartozó német színházakkal kapcsolatban: „Itthon mindent a szokott melóságban találtam, s elsőre látom, mily ferdén fog ebbe a világba bele illeszkedni a most ide érkező két berlini színház. Úgy vagyok itt velük, mint mikor az embert hirtelen apasági keresettel lepik meg. Érzem, hogy írnom s lármáznom kellene, s egy csöpp érdeklődésem sincs az ügy iránt” (Budapest, 1908. április 5. In: LHL 1967: 29).⁹ Ignótus egy fura asszociáció segítségével (melynek többféle feloldása is elképzelhető) önti szavakba a meglepő felismerést, hogy *időközben* más dimenzióba kerültek az élet dolgai, s ő már távolságtartással szemléli az eddig evidenciának látszó, elhivatott kritikusi magatartást; idegenkedve nézi önmagát, mint egy szerelem kifakult vegetatív mintázatát. Jól-rosszul teljesítendő kötelességek maradtak, a küldetés mozgósító ereje múlttá vált – megjegyzésében talán még az is benne rejlik, hogy a hazai viszonyokhoz képest kritikusi „lármája” eredendően inadekvát volt és marad.

Ignótus már ez előbbi levélben eljátszik a nyilvánosságtól való visszavonulás gondolatával: „azt terjesztetik [!] rólam, hogy meghasonlottam magammal, visszavonulok az irodalomtól, és így tovább. Bár igazat hazudnának.” Kijelentését 1908. április 10-i levelében, Molnár Ferenc példáján keresztül pontosítja: Molnár Ferenc bár nem kapta meg az Akadémia Vojnits-díját, a színházi bevétel – feltételezi Ignótus – mindenért kárpótolja; ha anyagi kondíciói lehetővé tennék, ő is visszavonulna a közíróságtól, hogy csakis szépirodalommal foglalkozhasson (hiszen újságcikkeket és kritikákat nem ír az ember az íróasztalának): „A Molnár Feri pyrrhusi bukását szégyenletesen irigylem – szeretnék legalább egyszer így a vajjas felemre pottyanni, hogy egész további életemet az irodalomnak szentelhessem. Ha biztos volnék a magam s a gyerekeim jövőjének kenyeré és mindennapi fehérszeműje felől, még íróasztalomnak is tudnék írni.” Ignótus tehát önnön tehetségében nem kételkedik, vagy nem feltétlenül erősebben, mint a megelőző másfél évtizedben, inkább attól tart, hogy a napi feladatok elvonják talentumainak felmutatásától: mielőtt a saját pályáját megfutná, mielőtt maradandó műveit megírhatná, légüres térbe kerül, hiszen az irodalomban és a közéletben máris egy új nemzedék kezdi átvenni a pozíciókat: „ma sem vagyok több kétségben magam vagy tehetségem felől, mint voltam teszem öt vagy tizenöt év előtt; mostani, elég érthető depressziómtól függetlenül sem találok helyem itthon, ahol, egy és más politikai és társadalmi fordulatok folytán, kezd kiesni magunkformájú emberek alól a föld” (Budapest, 1908. április 10. In: LHL 1967: 32–33).

Ignótus azonban az anyagi kényszer szorításában nem hagyhatja ott az újságírást, s a fogcsikorgatva végzett munka beszűkült tudatállapothoz vezet – Ignótus múltbéli, elfogadottan valódi értékeket felmutató teljesítményét drasztikusan leértékeli, a jelenben pedig képletesen megvalósítja a **nem-írással egyenértékű** írást: „Amit én írtam: [...] az nem baj, ha nem tartod szentírásnak. Magam sem tartom annak, – sem ezt, sem soha semmi írásomat, legkevésbé mostani állapotomban, mikor nem tudom, mit olvasok,

s nem gondolok oda, mit írok” (Tátralomnic, 1908. július 7. In: Buda 1998: 55). Bizonyos tekintetben már így is az átképzeléses előadásmód és az öncélú pszichologizálás határterületére tévedtünk, de úgy tűnik számunkra, mintha Ignotus még a kézenfekvő megoldásokat is kényszeresen hátráná el magától; vonakodva tesz eleget Hatvany kapacitálásának, s a német újságpiacra kellenlenül vállal el alkalmi megbízásokat: „én ugyan rettenetesen kiváló férfiú vagyok, de írni még nem írtam semmit; igazán nem tudom, min kaphatnának a németek az én írásaimon” (Tátralomnic, 1908. július 17. In: LHL 1967: 45).

1908 nyarától nagyobb, több hónapot is magukba foglaló hézagok vannak az Ignotus-Hatvany levelezésben, s így kevésbé dokumentálható az az út, amelynek egyik jelentős állomásán Ignotus mégis számot vet a körülményekkel, s megadja önmagának a felmentést. 1909 októberében, amikor a *Nyugat Kiadó* számára publicisztikáiból reprezentatív gyűjteményt készít elő, kedveszegetten válogat a megelőző tíz évben kiadott írásaiból: „az én cikkeim cikkeknek jók lehettek, de évek múltán, könyvnek és együtt – ó istenem, utálat így együtt látnom. Ez érzéssel szemben a te jóságos biztatásod sem gyógyít meg engem beteg lovat. De azért igyekszem majd egy kötetet összekalapálni, mihamarább; de bár már túl volnék rajta” (Budapest, 1909. október 21. In: HLL 1985: 281). Ám a folytatásból is kiviláglik, hogy alapvetően nem az egykori szövegek váltak érdektelenné, hanem szerzőjük számára problematikus a szembenézés az általuk jelképezett életúttal: „Hiszen érteni értem; mindenért fizetni kell; én azért fizetek, hogy, bár írónak születtem, újságíróvá prostituáltam magam. Cikkeim igazán nem tartoznak jó könyv lenni; én sem tartozom, tulajdonképpen, könyvet kiadni. S nem is tudom, mi a fenének teszem.” A megelőző másfél év ismétlődő ön-lefokozásaihoz képest egyfajta elmozdulásra figyelhetünk fel: bár Ignotus saját magával szemben fenntartja még az (enyhülő) utálathoz való jogot, az általa gyakorolt mesterséget (és megélt sorsot) újra több nézőpontból kommentálja, az érzelmi végletesség helyébe pedig a **belátás** lép. Ahogy Hatvany új könyvével kapcsolatban fogalmaz levélbeni gondolatmenetében: „Dolgozzál frisch darauf los és becsületesen; *utólag* ne törd a fejed rajta, hanem munka közben.” A szemléleti távlat majd a sajtó alá rendezett kötet címében is tükröződik (a munkát a *Nyugat* 1909 decemberétől, átmenetileg, *Irodalmi tanulmányok*ként hirdeti): a végleges cím, a *Kísérletek*, egyfelől a műfajmegnevezés (essay) fordítása, másfelől utal a mulandóságra és a vállalkozás fogyatékoságára – ezt az értelmezési lehetőséget a kötethez Ignotus által írt *Előszó* is alátámasztja (Ignotus 1910).

Jegyzetek

- ¹ vö. Ignotus levele Kiss Józsefnek [Budapest, 1906 február első felében] OSZK Kézirattár, kiadatlan; ill. Ignotus levele Bresztovszky Ernőnek [Budapest,] 1906. február 24. MTA Kézirattár, kiadatlan.
- ² Kunz Egon elfogultsága, ha nem is menthető, de magyarázható: (ifj.) Gundel János szíves felvilágosítása alapján értesültem arról, hogy bonyolult ismeretségek és távoli rokoni viszonylatok révén már a könyv megírása előtt is közelebről ismerte a családot. A századeleji történések értékelését azonban jócskán megnehezíti felületes forráskezelése és idézőtechnikája. Adatszolgáltatóit kétszer is megnevezi (32., 37. p.), de a szövegben előforduló egyes közléseket, vélekedéseket általában nem köti személyekhez, s az áttanulmányozott levelek tartalmi elemeit önkényes csoportosításban közli.
- ³ Az aláírás esetlegesen Kóbor Tamást, *Az Újság* főmunkatársát takarja; Kóbor – az Ignotus hűtlensége miatt ellenérdekelt – Kiss József sógora, ám a korabeli közzélekedés szerint *Az Újság*ot megelőzőleg Szilágyi Géza, a Gundel-család ügyvédje, egyben a lap szerkesztője informálta.
- ⁴ A tendenciózus beállítást árnyalhatják a következő adatok: az első szám még meg sem jelent, már 20 000 korona fölél emelkedtek a kiadások; a *Szerda* ráfizetése hetenként körülbelül 5–7000 koronát tett ki. Hubert Emil havi fizetése 700, Ignotusé 500 korona volt. Ha ezt összevetjük azokkal a honoráriumokkal, amelyeket egyes közreműködőknek fizettek – Fülep Lajos a Stirner-tanulmányért 478 koronát, Ady Endre *Özvegy legények tánca* című verséért 287 koronát kapott; számonként mintegy tíz eredeti könyvdísz nyomattak egyenként 50 korona díjazásért – azonnal tarthatatlanná válik az állítás, hogy Ignotus és Hubert szerződésai vitték csődbe a vállalkozást (vö. Kunz 1948: 18–19).
- ⁵ Példaanyagunkban nem törekedhettünk mindegyik cikk bemutatására, a felmerülő érveknek általában csak a legelső felbukkanását jeleztük. A név nélkül megjelent írások esetében a hivatkozásban a lapcímet szerepeltetjük.
- ⁶ A retorikai fordulatok azonosításához haszonnal forgattam Szabó G. Zoltán és Szörényi László *Kis magyar retorika* című munkáját (Bp., 1997).
- ⁷ *Mit nekem Hekuba, mit törődöm én vele!* – korabeli kifejezés, utalás Hekabéra, a mondabeli Priamosz király feleségére, aki megálmodta Trója városának pusztulását.
- ⁸ Ady Endre mint hírlapíró rendkívül erőteljesen exponálta magát a darabont-kormány mellett, így annak bukása után – tekintettel a *Budapesti Napló* válságára is – egzisztenciális gondokkal kellett szembenéznie (vö. Vitályos 1998 I: 453, 477, 501–503, 534–536, 542–543; ill. a további szakirodalmi utalásokat is lásd ott).
- ⁹ Ignotus megelőzőleg Berlinben járt, s Hatvany révén feltehetőleg személyesen is találkozott ottani színházi emberekkel. A Róbert Jenő vezette Hebbel Theater 1908. április 10-én kezdte meg egyhetes budapesti vendéjátékát. Max Reinhardt színtársulata, a Deutsches Theater, május 22-től szerepelt a Vígsházban.

Irodalom

- Ambrus Z. 1906. november 19. Nyilatkozat. *Az Újság* 4. évf. 318. 3.
- Bozóki A. 1987. *Beszélgetés Ignótus Sárival*. Magyar Rádió. Hangarchívum.
- Buda A. 1998. A levelezések őszintesége avagy a filológus kategorikus imperatívusza. In: Szabó B. I. (szerk.) *A Nyugat-jelenség (1908-1998)*. Budapest: Anonymus. 40–82.
- F. Csanak D. (s.a.r.) 1990. *Fülep Lajos levelezése I*. Budapest: MTA Művészettörténeti Kutató Csoport.
- Fenyő M. 1994. *Önéletrajzom*. Budapest: Argumentum.
- Füst M. 1999. *Teljes Napló I-II*. Budapest: Fekete Sas.
- Gellért O. 1958. *Egy író élete I*. Budapest: Bibliotheca.
- Gulyás P. 1993. *Magyar írók élete és munkái XIV*. Budapest: Argumentum és az MTA Könyvtára.
- HLL. 1985. Hatvany L., Hatvany L.-né, Rozsics I. (szerk.) *Hatvany Lajos levelei*. Budapest: Szépirodalmi.
- Hubert E. 1906. november 19. Nyilatkozat. *Az Újság* 4. évf. 318. 3.
- [Ignótus] Emma 1906. szeptember 16. Levél arról, hogy nem kapok szakácsnét. *A Hét*. 17. évf. 37. 609–610.
- Ignótus 1906. november 19. Nyilatkozat. *Az Újság* 4. évf. 318. 2–3.
- Ignótus 1906. november 21. Csak a bíróság előtt! *A Nap* 3. évf. 276. 4.
- Ignótus 1910. *Kísérletek*. Budapest: Nyugat.
- Ignótus 1929. Benedek Elek búcsúztatása. *Nyugat* 22. évf. 17. 253–255.
- Ignótus 1934. Kiss József és kerekasztala. In: *Kiss József és kerekasztala. A költő prózai írásai és kortársainak visszaemlékezései*. Budapest: Kiss József prózai munkáinak kiadóvállalata. 125–131.
- Kenyeres Z. 1995. A *Nyugat* és kora. Vázlat egy korszak genezisééről. *Irodalomtörténet* 76. évf. 2–3. 369–383.
- Kolosváry B. 1911. *A magyar magánjog tankönyve I*. Budapest: Grill.
- Kunz E. 1948. *A Szerda. Egy folyóirat különös története*. Budapest: a szerző kiadása.
- LHL. 1967. Hatvany L.-né, Belia Gy. (szerk.) *Levelek Hatvany Lajoshoz*. Budapest: Szépirodalmi.
- MJL. 1907. Márkus D. (szerk.) *Magyar Jogi Lexikon VI*. Budapest: Pallas.
- [Pásztor Á.] P. 1906. november 20. Egy lapbukás története. *A Nap* 3. évf. 275. 4–5.
- Szabó G. Z., Szörényi L. 1997. *Kis magyar retorika*. Budapest: Helikon.
- Vezér E. 1983. Ignótus levelezéséből. *Kritika* 21. évf. 11. 23–26.
- Vitályos L. (s.a.r.) 1998. *Ady Endre levelezése I*. Budapest: Akadémiai–Argumentum.
- [– r.] 1906. november 18. Egy lap-alapítás története. *Az Újság* 4. évf. 317. 13.

- [név nélkül] 1906. november 19. Irodalmi botrányhajhászás. *Független Magyarország* 5. évf. 1679. 4.
- [név nélkül] 1906. november 20. Egy lapalapítás háta mögül. *Budapest* 30. évf. 319. 8.
- [név nélkül] 1906. november 20. Írók és primadonnák. *Budapesti Napló* 11. évf. 320. 4–5.
- [név nélkül] 1906. november 20. Egy irodalmi kávéházban. *A Nap* 3. évf. 275. 2.
- [név nélkül] 1906. november 20. Beszélgetés az öreg Gundellel. *A Nap* 3. évf. 275. 5.
- [név nélkül] 1906. november 20. Egy lap-alapítás története. *Az Újság* 4. évf. 319. 9–10.
- [név nélkül] 1907. november 1. Veigelsberg Leó. *Budapesti Hírlap* 27. évf. 259. 5–6.
- [név nélkül] 1907. november 1. Veigelsberg Leó öngyilkossága. *Pesti Hírlap* 29. évf. 259. 9–10.

Krónika

Egri Péter
(1932–2002)

Emlékezés a tudós-tanár Egri Péterre

Kurdi Mária

Egri Péterrel 1965 júniusában találkoztam először. Ő fiatal adjunktus volt a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Angol Tanszékén, én pedig magyar–angol szakra felvételiző diák. Felvételi beszélgetésünk Hemingway regényei körül forgott, s a tanár úr – akkori megítélésem szerint – igen bonyolult kérdéseket tett fel nekem. Mint később tőle magától megtudtam, azért voltak olyan nehezek a kérdések, mert látta, hogy érdemes a felelőt gondolkodtatnia. A tanár Egri Péter talán legjellemzőbb tulajdonsága volt ez: mindig sokat várt el diákjaitól, de igényessége mellett példájával és biztatásával a szellemi felfedezőúton jelentős segítséget is nyújtott ahhoz, hogy eredményt érjenek el. Több évtizedes oktatói munkája során a tőle kapott indíttatásból ezreknek jutott, akik ma középiskolai tanárként, egyetemi oktatóként és különböző értelmiségi pályákon dolgozva visszük tovább és igyekszünk kamatoztatni ezt az örökséget.

Országgh László nyugdíjba vonulása után Egri Péter a KLTE Angol Tanszékét vezette, majd az Eötvös Loránd Tudományegyetemen folytatta oktatói tevékenységét, ahol szintén évekig volt tanszékvezető. Az angol szakosok körében legendává vált, hogy óráira nemcsak irodalmi műveket, hanem festményekkel, szobrokkal teli albumokat és hanglemezeket visz be. Hittel és fáradhatatlanul magyarázta, hogyan láthatjuk meg a stiláris hasonlóságokat és párhuzamokat a különböző művészeti ágak alkotásaiban, s a sokrétű párbeszédet egyes szövegek között. A szerinte fontosról olyan szuggesztíven tudott beszélni, hogy a hallgatóság számára is minden más háttérbe szorult

a ritmus, kép, forma és hangzás megtisztító valóságán kívül. Mindemellett Egri Péternek arra is volt energiája, hogy a tanítványok angolságát művelje, csiszolja és javítsa, személyében az oktató és az esztéta sohasem különült el igazán egymástól. Tudós-tanár volt a kifejezés legnemesebb értelmében. Tizenhat könyvet és közel háromszáz tanulmányt, cikket írt, amelyek jó része összehasonlító szempontú, és az értékek sokféleségének izgalmas világába kalauzolja olvasóját. Hatalmas tudásanyagra támaszkodó, igényes és eredeti elemzéseikben munkái összetett problémákat vetnek fel, s további keresésre ösztönöznek.

Egri Péter sosem a tudós magaslatáról beszélt másokkal, hanem mint egyenrangúakkal, tiszteletben tartva méltóságukat. Természetes gesztussal segített, ha csak tehette, készségesen adott tanácsait pedig a szelíden árnyalt humor áldásos vértetével erősítette meg. A társasága valahogy megújította az embert: megerősítette abban, hogy mire képes és mit akar. Rendelkezett azzal a rendkívüli tulajdonsággal is, hogy minden körülmények között nyugodt, derűs és barátságos maradt. Súlyos betegsége tudatában sem elsősorban önmagával foglalkozott, nem engedte közel magához a halál gondolatát. Utolsó hozzám intézett sorait egy színes, vidám képeslapra írta.

Az itt következő, diktafonra vett beszélgetést 2001 decemberében, közelgő 70. születésnapja alkalmából készítettem Egri Péterrel. Nyomtatásban megjelenését sajnos már nem érthette meg: 2002. szeptember 15-én elhunyt. Tanár-diák, majd kollégák közötti kapcsolatunk sok éve alatt megfigyeltem, hogy Shakespeare egyik szonettjét különösen szerette, többször írt róla, s élményszámba ment hallgatni, ahogyan felolvasta. A 18. szonett ez, melynek következő sora most különösen jelentéstartó: „Nor shall Death brag thou wander’st in his shade” (Szabó Lőrinc örök szép fordításában: „ne mondja Halál, hogy rád árnya hull”). Egri Péter emlékezete nekünk, a tanítványoknak, kollégáknak és barátoknak az alkotó, tartalmas és felemelő példaadásra képes életről szól. Nem vesztettük el, velünk marad.

Értékek és formák

Kurdi Mária beszélgetése Egri Péterrel 70. születésnapja alkalmából

K.M: Beszélgetésünkre az ad alkalmat, hogy Egri Péter egyetemi tanár, irodalomtörténész 2002-ben tölti be 70. életévét. Széles körű, eddig 16 könyvet és több száz cikket eredményező munkásságának egyik megkülönböztető vonása, hogy az irodalmat rendszerint a többi művészeti ágra való kitekin-téssel, azokkal párhuzamba állítva vizsgálja. Mennyiben járult hozzá ennek a sajátos komparatív szemléletnek a kialakulásához az a szellemi környezet, amelyben nevelkedett?

E.P: Számos olyan tanárom volt, akire szívesen emlékezem, és ha rövid szemlét tartok, és elősorolom, hogy kitől mit tanultam, eleve bocsánatot kérve azoktól, akiket kihagyok, akkor a következőképpen válaszolhatok a kérdésre. Az első tanári arc zongoratanárnőmnek a profilja, többnyire oldalról láttam, mert mellettem ült, Herz Lilinek hívták. Nyolc éves koromban kezdtem zongorázni tanulni tőle, és tizennyolc éves koromig tanított. Ami módszerében megragadott, és ami a zene szeretetét egy életre elültette bennem, az volt, hogy száraz didaktikai okfejtés helyett mindig eljátszotta a művet, amelyet meg akart tanítani. Egy Bach prelúdiumot, egy Mozart szonátát, egy Beethoven szonátát, egy Bartók darabot, olyan szépen és megragadóan, ahogy egy jelentős művésznek induló tanáregyéniség teszi. Azóta is naponta több órát foglalkozom zenével – most már kevésbé és ritkábban játszom, de hallgatok zenét, és az irodalommal összefüggésben, összehasonlító irodalmi szinten tanítok olyan témákat, amelyeknek az egyik ága a zene.

A középiskolát Budapesten, a Vörösmarty Gimnáziumban végeztem. Négy olyan tanárt említek meg, akitől valami maradandót, jelentőset kaptam, de mindegyiktől mást, másképp fontosat. Az egyik Stephanides Éva, aki akkor a Vörösmarty Gimnáziumban angolt tanított, anyanyelvi fokon, szinten és kiejtéssel, és aki a nyelv szeretetén kívül a kultúra szeretetét is közvetítette, az angol kultúráét, amelyet a nyelv hordoz. Olyan szépen beszélt angolul, olyan szép volt a kiejtésén kívül az intonációja is, hogy a nyelv zenéjének szeretetét valamennyiünkbe belétáplálta, és valószínűleg akkor csodálkoztam rá először arra, hogy mennyivel gazdagabb az angol nyelv hanglejtése annál, mint amit a fonetikai könyvekben előforduló intonációs minták mutatnak. A másik tanár, szintén a Vörösmartyból, Márki János volt. Ő Stephanides Évától vette át az osztályt, mert Éva átkerült az egyetemre, az ELTÉ-re, ahol később voltam olyan szerencsés, hogy megint járhattam az óráira. A Vörösmartyban Márki folytatta, amit Stephanides elkezdett. Tőle az angol nyelv és nyelvtan szeretetén túl az irodalom analitikus szemléletét tanultam meg. Hihetetlen energiával tudott tanítani, tudta megmutatni azt, ami egy irodalmi műben fontos, tudta összefüggésekbe állítani a műveket, és tanított bennünket látni, olvasni, az irodalomról gondolkodni. Másik, még mindig Vörösmartyista tanárom Mendlich Alajos rajztanár és festőművész volt, aki, ha tudott valahol egy kiállításról, vette magának a fáradságot és elvitte az osztályt. Máig emlékszem egy tárlatra az Erzsébet téri kioszkban, s arra, hogy nekem földbe gyökerezett a lábam, amikor úgy éreztem, hogy nemcsak a kioszkba léptem be, hanem azokba a képekbe is, amelyeket ott kiállítottak, s hogy az a világ az én világom, hogy színekből és formákból fel lehet építeni egy zárt világot, amely az enyém, amely azóta is az enyém. Összehasonlító óráimon ezt is kamatoztattam.

Megemlítem még Kokits Zsigmond nevét, aki fizikatanárom volt. Én nem voltam kiemelkedően jó fizikus, csak ezt Kokits tanár úr nem vette észre; kitűnően magyarázott, logikusan fejtegette azt, amit éppen előadott, és előszeretettel faggatott aztán engem a következő órán. Úgy látszik, megelége-

désére szabatosan tudtam visszaadni, amit mondott, anélkül, hogy a tárgy különösebben lekötötte volna érdeklődésemet, és anélkül, hogy ebbe az irányba mozdultam volna el. Kokitsot azért is említem, mert egyszer elvitt bennünket a fizikai szertárba. Valamilyen elemi kísérletet végeztünk, ha jól emlékszem, lejtőre kellett golyókat helyezni, és a golyóknak a gyorsulását vizsgálni. Engem a golyók gyorsulásánál őszintén szólva jobban érdekelt, hogy a golyók ezüstös fénnel csillognak, s hogy a lejtő alján koccannak, kocódnak. Egyszer csak sötét árnyékot éreztem tarkómon. Ilyet csak Kokits tanár úr tudott vetni a Vörösmarty Gimnáziumban: tömör volt, sűrű és súlyos. Valóban ő állt mögöttem, és szúrósan szigorú szemmel, bár játékos mosollyal szája szögletében, megkérdezte, megmértem-e a levegő nedvességtartalmát. Bevallottam, hogy nem. Eszembe sem jutott, s nem is volt mivel. Kokits többet nem szólt, odébb lépett – a kérdés jelképes volt, látta rajtam, hogy megértettem, miért tette fel. Természetesen a gyorsulás vizsgálatához abban a poros szertárban nem volt nélkülözhetetlen a levegő nedvességtartalmának megmérése, de máig emlékszem a kérdésre, és ha valamilyen munkába fogok, akkor néha szoktam mondani magamnak, hogy „Kokits.” Ez olyankor azt jelenti, hogy előre össze kell gyűjteni mindazokat az adatokat és eszközöket, amelyeket esetleg majd használok, mert az ember soha nem tudhatja, mi mindenre lehet szüksége. Amiről pedig biztosan tudja, hogy szüksége lesz rá, azt legjobb, ha előre a keze ügyében tudja. Elméleti kísérlethez másodlagosnak tűnő tényezőket is figyelembe kell venni. Kokits erre tanított bennünket.

K.M: Kik voltak azok a mesterei, akik szellemileg leginkább hatottak Önre, s akiktől a legmaradandóbb ösztönzést kapta?

E.P: Amikor egyetemre kerültem, továbbra is szerencsésnek mondhattam magamat, jó tanárim voltak. Esztétikát Lukács Györgytől tanulhattam, akinek éveken keresztül személyes tanítványa is voltam, lakására feljártam, készülő munkáimat megmutattam neki. Zeneesztétikát Ujfalussy Józseftől tanultam, eleinte a rádión keresztül. Előadásait diákkorom óta mindmáig hallgatom, és igyekeztem ellesni tőle, hogyan lehet egy műről úgy beszélni, hogy – bár az elemzés óhatatlanul szétbontja a közvetlen műélményt, hiszen az általánosítás bizonyos fokú absztrakciót tételez fel – végül visszatérjünk a műhöz. Így, ha az elemzést megfelelőképpen vezeti az ember, akkor a műélmény megszabadul a szikár és száraz absztrakciótól. Ujfalussy tanár úrtól azt is megtanultam, később már beszélgetve is vele, hogy az analízis után az ember nemcsak jobban érti, hanem jobban is hallja a művet. Én is próbálok úgy tanítani, hogy az elemzés után a hallgató ne csak jobban értse, amit olvasott, hanem többet is lásson meg képekből, szóképekből, többet is halljon meg a versből, mint előtte.

Bóka Lászlótól a modern magyar irodalom történetén kívül stílust és stilisztikát tanultam, Kardos Lászlótól világirodalmat, Fülep Lajostól pedig

valamit, amiről egy kicsit részletesebben szeretnék beszélni. Természetesen művészettörténetet, de egy olyan művészettörténeti szemléletet, amelyet azt hiszem, számos más művészeti ág esetében is hasznosítani lehet. Fülep Lajost egyszer egy előadás tartására hívtam meg az egyetemre, azzal a kéréssel, hogy beszéljen érdeklődő hallgatóknak és fiatal tanársegédeknek, aspiránsoknak, akik közül az egyik én voltam, a modern művészet problémáiról. Valamikor 1955 táján történhetett ez. Felhívtam telefonon Fülep Lajost, és megkértem, tisztelesen meg bennünket azzal, hogy a témáról előadást tart. Fülep nem hessentette el az invitációt, barátságosan igent mondott és meg is jelent a megbeszélte időpontban. Előadását felajzott várakozás előzte meg. A színiültig telt, zsongó terem szempillantás alatt, varázsütésre elnémult, amikor Fülep Lajos szólásra emelkedett. „Meleg van”, mondta Fülep, „nyissanak ajtót, ablakot”. Kinyitottuk. „Huzat van”, vélte Fülep, és kis sapkát tett a fejére. „Csukják be az ajtót s ablakot.” Becsuktuk. „Megint meleg van”, panaszkolt Fülep, és levette sapkáját. „Miért nem nyitják ki az ablakot?” Megtörtént. „Zaj van”, állapította meg Fülep, és eltette sapkáját. Sajnálunk, hogy hangosan kell beszélnie, de örültünk, hogy kedvére állítottuk be a hőfokot, s vártuk előadását a modern művészet irányairól. „Ki látott már fűszálat?” kérdezte Fülep. A közönség nem értette a kérdést és nem válaszolt. „Senki sem látott még fűszálat?” tudakolta Fülep kissé megemelt hangon. Csend. „Tegye fel a kezét, aki életében valaha is látott fűszálat!” sürgetett bennünket. Hangja annyira nyomatékos volt, hogy kénytelen-kelletlen, előbb néhányan, aztán mindnyájan engedtünk az unszolásnak. „Milyen hát a fűszál?” mutatott rá Fülep találmásra valakire. A fiú riadtan felugrott és ijedten hadarni kezdett: „A fűszál olyan növény, amely ...” „Rossz, üljön le”, csapott le Fülep. A levegőbe emelt karok, kezek erdeje megingott, megritkult. „S maga szerint?” pécézett ki Fülep egy másik hallgatót, aki elfelejtette levenni a kezét. A lány felkelt és tétován rákezdte: „A fűszál olyan fajta ...” „Rossz, elég!” intette le Fülep őt is. Minden kéz eltűnt a levegőből. „Szóval senki sem látott maguk közül fűszálat”, vont a következtetést Fülep. A közönség eddig egyenes derékkal ült, mint irtás után az utánpótlásra nevelt fiatal szálerdő. Most megmozdult, felbolydult, hajladozni kezdett, felborzolódott. Érezte, hogy provokálják. Mindenki rám nézett. Én hívtam meg az előadót. Feltettem a kezem, s Fülep felszólított. Felálltam. Aki a mondatot fűszállal kezdi, annak vége, gondoltam, tehát mást kell mondanom. „Elhagylak, / mint cseppet a felhő, / holt őzet az erdő.” Fülep nem tett úgy, mintha ismerné a szöveget. Nem is ismerhette, egy barátom feleségéből szakította ki e három sort a kényszerű szakítás váratlan fájdalma. „Szép”, mondta Fülep. „Miért szép?” kérdezte. „Az érzés”, kockáztattam meg, „megkapja érzéki egyenértékét, hallhatóvá válik rímekben és ritmusban. Lassú léptű spondeust gyors anapestus követ a második sorban, és újra a harmadikban. Az utolsó szótag mindkettőben magára marad. Az ismétlés sokszoroz, hatványoz, felfokoz. Ugyanakkor a fájdalom láthatóvá is lesz a kettős hasonlatban. Rendszerint a kisebbik egység hagyja el a nagyobbikat;

itt fordítva történik, a cseppet hagyja el a felhő, az őzet az erdő. A szakító válik, de az elválás neki fáj. Vagy mindkettőnek. A két fél helyet is cserélhet, hiszen mindkettő védelmet adott a másiknak, s most mindkettő védtelen. A csepp kimondatlanul is felidézi a könnycseppet, az őz halott. Nem védi sem lomb, sem bokor. Nem öleli körül sem avar, sem fű. A verset festő írta.” Fülep Lajos bólintott. „A modern művészet irányairól majd egy másik alkalommal beszélgetünk,” mondta. „Addig figyeljenek a fűszálakra.”

A festő nem fogalmakban lát, és nem nevezi néven a látványt. Az író természetesen nem hagyhatja el a nyelv közegét, amikor képet alkot. Hacsak nem kettős vagy többszörös tehetség, mint Michelangelo, vagy Blake, vagy Kassák. Nem lehet festő, csupán festői. Az is csak képes értelemben. Műnemenként, műfajonként, korok, irányzatok és személyes hajlam szerint más-más módon. De hogy tanítani így is lehet, hogy valószínűleg így is kell, hogy lásson is valamit a hallgató, hogy meglássa a fűszálat a képen, hogy képként lássa a fűszálat ha sétál, ezt az igényt Fülep ébresztette vagy nevelte fel bennünk. A magam módján és módszerével erre azóta én is törekszem. A művészeti ágakat a tágabb értelemben vett összehasonlító *irodalom* koordinátái szerint igyekszem egybevetni. A kiindulás és a célpont az irodalom. A festészeti és zenei párhuzamoknak az a szerepük, hogy általuk az elemző szeme érzékenyebben nyílik rá az irodalmi képek vizuális értékeire, illetve, hogy jobban, teljesebben és tagoltabban hallja a verset s általában az irodalmi szöveget. Ugyanakkor az irodalmi alkotás intellektuális rétege egy-egy festmény vagy fűga szellemi vetületét is segít magyarázó fénybe állítani.

Ha már mestereimet sorolom, hozzáteszem, hogy az 1960-as években fiatal tanársegédként a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen abban a szerencsében volt részem, hogy Ország László volt a tanszékvezetőm. Tőle filológiát tanultam. Kemény iskola volt a debreceni: Ország abból indult ki, hogy az oktató ne tudjon kevesebbet, mint a szigorlatozó hallgató, és ezért végigzavarta munkatársait a teljes anyagon. Az angol és amerikai irodalom egész történetén, de a történelmen is, a leíró nyelvtanon is, a nyelv-történeten is. Irodalmárnak nyelvet is kellett tanítania, szakosok és nem szakosok számára egyaránt. Életemnek ez a szakasza eltartott vagy nyolc évig: párhuzamosan három tárgyból kellett készülnöm, éjfélig vagy hajnalig. De megérte, mert olyan iskola volt, amelyhez foghatót Magyarországon nem lehetett találni, s nem hiszem, hogy külföldön is sok helyen. Nem is művelhető ma már az osztatlan filológia; Ország maga még művelte, és a hozzá közel álló kollégáktól ugyanezt követelte meg.

K.M: Hol kezdett el dolgozni egyetemi tanulmányainak elvégzése után?

E.P: Először aspiráns lettem az ELTE XX. századi magyar irodalomtörténeti tanszékén, ahol Bóka László egyengette utamat, de nem annyira vezette érdeklődésemet, mint inkább engedte kibontakozni. Eleinte a komikum elméletével, történetével foglalkoztam, különösen Molnár Ferencsel és

Karinthy Frigyessel, akiket később is szívesen idéztem megvilágító példaként. Azután érdeklődésem más irányba fordult, és bölcsészdoktori értekezésemet József Attila költészetéről írtam. Később angol és amerikai témákkal kezdtem foglalkozni. Ami gondot okozott mint fiatal aspiránsnak, akárcsak mindenkinek, aki egy szakmát magára vállal és tanít, az volt, hogy nincs más mód: részeket, egyes műveket kell oktatni, egy-egy versszakot, verset kell megtanítani, ez azonban csak akkor válik érthetővé, hogyha valamilyen nagyobb összefüggésbe tudja az ember beágyazni. Mondjuk, a verset egy korszakba, a korszakot egy életműbe, az életművet egy irányzatba, az irányzatot egy évszázadba, a honi századot egy külföldi századba, azután az ember megérti, hogy ez is csak egy fejlődési szakasz, előzmények és következmények nélkül felfoghatatlan, egészében pedig megragadhatatlan. Megtalálni a megfelelő egyensúlyt a rész és az egész között, amelyek sajnos vagy szerencsére kölcsönösen feltételezik egymást, nem könnyű dolog, de ha az ember komolyan kutat egy témát, akkor óhatatlanul szembe kell ezzel néznie. Ez volt az egyetemen az első impulzus, amely kezdősebességet adott. A XX. századi magyar irodalmi tanszéken rövid ideig maradtam, ezalatt Déry Tiborról írtam könyvet; ezt akkor nem volt szabad tenni. Ennek következtében el is kerültem a tanszékről, nem kaphattam ott a továbbiakban állást. Mindenki csodálkozására, és leginkább saját elképedésemre, múzeumban találtam magamat, történetesen a Petőfi Irodalmi Múzeumban, ahol igen jó társaság volt, más hajótöröttek is éltek, olvastak és írtak, dolgoztak ott. Nekem kellemes feladatom adódott: magyar verseket kellett gyűjtenem angol, francia és német fordításban, hogy idegen nyelven elkészüljön egy antológia, amely reprezentálja a magyar költészet fejlődését, és a tervek szerint ezt magyar festmények is megtámogatták volna, vagy tematikai párhuzamok révén, vagy stilisztikai egyezések okán, vagy mindkettőnek a segítségével.

A terv szép volt, az anyag gyűlt, végül azonban semmi sem jelent meg, mivel kiderült, hogy a meglévő anyagból nem áll össze a kötet, fordíttatni kell, ehhez pedig pénz szükséges. Költségvetése erre a Petőfi Irodalmi Múzeumnak nem volt.

K.M: A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen folytatódik pályája, ezekről az időkről már beszéltünk Ország László tudósi személyiségének felevenítésével. Milyen volt a kapcsolata az ottani diákokkal és kollégákkal?

E.P: Én szerettem azt a hallgató-típust, amelyik Debrecenben akkor volt, és talán mindmáig megtalálható. Szerényebb tudással érkeztek, de kedvesebbek, hamvasabbak és biztosan szorgalmasabbak voltak, mint akik nagyobb kezdősebességgel, izmosabb önbizalommal, de nem ritkán elkényeztetve Budapestről mentek az ELTÉ-re. Amikor aztán elhagyták a Kossuth Lajos Tudományegyetemet, már nem tudtak kevesebbet, mint a budapestiek. Ezt dokumentálni is lehet, mert a Magyar Rádió Angol Szekciója Herskovits

Pál vezetésével rendezett egy kapcsolósos vetélkedőt 1970-ben, amelynek az egyik ágán a budapesti angol szakos hallgatók, a másikon a debreceniek voltak. A kérdéseket a rádió központjában ülő zsűri tette fel és értékelte, s a debreceniek nyertek. Az ilyen hallgatókat könnyű volt megszeretni, s lehetett szeretni a Kiserdőt is, amely voltaképpen park volt tóval, a Nagyerdőt méginkább, ahol vasárnaponként tucatjával lehetett látni angol szakos hallgatókat, akik könyvvel és szöszedettel a kezükben járkáltak és tanulták a szavakat. Országgh tanár úr módszeréhez ugyanis hozzátartozott, hogy az első angol szakos szigorlatig tíz regénynek a teljes szókincsét tudni kellett, és ezt ő ki is kérdezte, vagy velünk, a kollégákkal kikérdeztette. Ez nem csekély munkát jelentett a Tiszántúlról, az Alföldről Debrecenbe elszármazott vidéki gyerekek számára, akik parányi szókinccsel s általában többnyire kis szellemi hátizsákkal érkeztek, de tudásban ugyancsak gazdagodva távoztak, amikor ötödév után elhagyták az egyetemet. Ugyanakkor igaz, hogy az elhárító fegyverek fejlődése párhuzamos a támadó fegyverek fejlődésével, s a hallgatók hamar rájöttek arra, hogy egyszerűbb, ha az ismert szavakat írják ki szöszedetükbe, mert Országgh tanár úr vagy tanársegédei a kiírt szavakat kérdezik. Mikor ezt a cselet Országgh tanár úr észbe vette, elkezdte a könyvből kérdezni a szavakat: rámutatott egy szóra és a jelentését tudni kellett. Abban az időben a XVIII. századdal kezdődött az irodalom oktatása. Schol nem hallottak angol anyanyelvű vendégeink olyan veretes XVIII. századi angol beszédet, mint Debrecenben, ezért amikor én lettem a tanszékvezető, a modern irodalom szókincsét kértük inkább számon a diákoktól. Maga a módszer azonban Országghtól származott.

Debrecenben, mint minden kisebb városban, zárt közösség él, és ebbe kívülről belépni nem könnyű egy úgynevezett lejáró embernek, aki nem, vagy nemcsak helyben lakik. Országgh tanár úr azonban mindenre gondolt, és erről is gondoskodott: a Budapestről lejárókat különösen szigorúan fogta, négy napig kellett Debrecenben lenniük, s rendszeresebben, mint amennyit a helybeliek tartózkodtak az egyetemen. Hogy a helybeliek ne érezzék, kiváltságos helyzetben van a lejáró, rám bízta a nem-szakosok nyelvi oktatását este héttől fél kilencig. A könyvtáros szintén én voltam, katalogizáltam a könyveket, s ha az adminisztrátor vagy kisbabája megbetegedett, akkor bizony az adminisztratív feladatokat is nekem kellett ellátnom. Ez, meg a három párhuzamos kurzus, amelyről már beszéltem, együttvéve nem volt kis munka, de a tanulságokat tekintve megérte.

K.M: Hamarosan Ön lett a debreceni Angol Tanszék vezetője (1968-tól 1971-ig), majd később, 1978-tól 1983-ig az ELTE Angol Tanszékét vezette. Érdekesnek, hasznosnak találta-e a vezetői munkát amellet, hogy természetesen sok gondot is jelentett?

E.P: Amit érdekesnek találtam benne, az volt, hogy módomban állt tehetséges embereket észrevenni, kiszemelni, felnevelni. A debreceni Angol

Tanszéken a tudományos diákkört is én vezettem, és néha több mint tíz hallgatónak voltam a szakmai irányítója. Jó egynéhány szakdolgozat is született ezekből a munkákból, némelyikből doktori értekezés is; aki most ezeket a kérdéseket nekem felteszi, az ilyen diákok közé tartozott, W. B. Yeatsről írt diákköri dolgozatot, szakdolgozatot, majd kiválóan megvédett bölcsész-doktori értekezést, és azóta is ír irodalommal foglalkozik. Ami kellemtelen volt mindkét, a debreceni és a budapesti tanszékvezetői időszakomban egyaránt, az a mérhetetlenül nagy adminisztratív teher, amely akkor is, azóta is a tanszékvezetőkre hárul. Hogy csak egy példát mondjak, első regnálásom idején körlevél kérdezte, kér-e az egyetem vasúti gőzkazánt fűtésre. Visszajelentettük, hogy nem kérünk, de a tanszék szeretne három magnetofont. A magnetofonokat nem kaptuk meg, mert ilyen bagatell tételekkel nem foglalkoztak. Ha összegyűjteném a hivatalos iratokat, melyeket tanszékvezető koromban készítettem, akkor, azt hiszem, ezekből is kitelnék néhány kötet.

K.M: Melyik volt az első könyve, s hogyan alakult további kutatói pályája?

E.P: Az első könyvem Hemingwayről írtam 1967-ben. Ebben a könyvben és még jó néhány továbbiban, mondjuk, 1967-től 1972-ig, érdeklődésem homlokterében az a téma állt, hogyan lehet korszerűen írni, egyáltalán hogyan lehet érvényesen írni a XX. században. Ha valaki egyszerűen másolja a hagyományt, akkor óhatatlanul konzervatívvá lesz. Ha alaptörekvése az, hogy felrobbantsa a tradíciót, felrobbantja a művet is, amely, ha dráma, dráma néven folytatja is, amit dráma néven korábban írtak, mégha merőben másfajta dráma is. Ugyanez áll a lírára és az epikára, minden műnemre és műfajra. Másként szólva, ha azt állítom, hogy egy műfaj módosult, akkor nem egy, hanem két kijelentést teszek. Az egyik az, hogy a műfaj megváltozott. A másik az, hogy a változásban maradandóság is van, hiszen az eredeti műfaj kapott új minőséget, lépett új szakaszba. De ha a művész vagy műelemző fel akarja robbantani a hagyományt, akkor mi marad a műből? A kérdés tehát az, hogy a konzervatív hagyományfolytatás és a műpusztító, romboló gesztus között lehet-e olyan modellt találni, amely a művészi alkotást a XX. században, sőt a XXI. században is lehetővé teszi, amely nem fordít hátat annak a disszonanciának, amely a világban van, de amelynek az értékhorizontja nem szükségképpen azonos az énpusztító, társadalomromboló és művet felbontó mozdulattal. Azt lehetne mondani, arra tettem kísérletet, hogy a bartóki modell irodalmi megfelelőjét megkeressem. Ezt kísértem meg József Attiláról szóló bölcsész-doktori értekezésemben (1959), majd – más keretben és terepen – Hemingway-könyvemben. Hemingway munkásságában a mű nyitott szerkezetű, s a belső monológ bizonyos elemei is megjelennek. Ezt próbáltam azután szélesebb körben, modernebb térben James Joyce és Thomas Mann művészetét összehasonlítva egy másik könyvben nyomon követni. Ez szintén 1967-ben jelent meg. Később kiterjesztettem a koncepciót *Álom, látomás, valóság* című, 1969-ben publikált könyvemben

számos más regényíróra, s ugyanezt vittem tovább Proust, Déry és Semp-run egyes műveit egybevető, ugyancsak 1969-es kötetemben, amely franciául jelent meg. 1970-ben a sort Déry modernségét kutató könyvem folytatta, és 1972-ben *Avantgardism and Modernity* című, Amerikában is közzétett könyvem zárta le. Ez volt alkotói érdeklődésem, munkásságom első, útkereső periódusa.

A második korszak első kötete *A költészet valósága: líra és lirizálódás* címmel jelent meg 1975-ben. Ebben megpróbáltam szoros párhuzamot vonni líra és zene között. Líraelméletnek szántam a könyvet, de jó néhány költői fogantatású prózai műről is szó van benne. A könyvben testet öltő korszak eredményei természetesen tovább sugároztak a harmadikba. Az epika és a líra után a dráma következett. 1983-ban jelent meg a *Törésvonalak: drámai irányok az európai századfordulón*, 1986-ban egy angol nyelvű könyv Csehovról és O'Neillről, 1988-ban a *The Birth of American Tragedy* és egy magyar nyelvű könyv *Elidegenedés és drámaforma: az amerikai álom társadalomtörténete és lélekrajza O'Neill drámaciklusában* címmel. Ez volt munkásságom harmadik periódusa.

A negyedik, amelyben most is otthon érzem magam, szintén 1988-ban indult, de más természetű, és másfelé pillant. Az összehasonlító elemzés addig sem volt idegen tőlem, ettől kezdve pedig eltökélten és bizonyos terv szerint haladva nem egyes műfajokat és műnemeket hasonlítottam össze, hanem művészeti ágakat. Az első könyvem, amelyben ez programszerűen történik a *Literature, Painting and Music* című 1988-ból. Ilyen a *Value and Form* című tankönyvem 1993-ból, ilyen *Az Érték és képzelet* című könyv magyarul, az Akadémia Kiadó adta ki, Shelley, Turner, Field és Chopin művészetét öleli fel, és ide számítanám *Modern Games with Renaissance Forms: From Leonardo and Shakespeare to Warhol and Stoppard* című könyvemet 1996-ból. Ide sorolom legutolsó kötetemet is, amely 2001-ben jelent meg *Text in Context: Literature and the Sister Arts* címmel.

K.M: Melyik a legkedvesebb könyve?

E.P: Mindig a legutolsó.

K.M: Akkor a legutóbbi könyvéről beszélne egy kicsit részletesebben?

E.P: Ez tanulmánygyűjtemény, esszégyűjtemény, amely kísérletet tesz arra, hogy úgy írjak a művészi érték mibenlétéről, hogy ne szakadjak el korszakoktól, irányzatoktól, művektől, versektől, verssoroktól, rímektől és ritmusképletektől. Tehát úgy lépkedek egy mezőn, hogy ne feledkezzem meg arról a fűszálról, amelyről olyan provokatívan, szándékosan kihívóan beszélt annak idején nekünk Fülep Lajos. A kísérlet lényege az, hogy a korai reneszánsztól a posztmodern korig úgy próbáljak művészeti ágakat egybevető vizsgálatokat végezni, hogy azokból egy értékelmélet kerekedjen ki, de a műelemzés

azért műelemzés legyen, és a mű láthatósága, tapinthatósága, hallhatósága megmaradjon. E vizsgálatokban kiemelt szerepet szántam a shakespeare-i dráma- és szonettforma irodalmi, képzőművészeti és zenei összefüggésének. Az irodalmi és festészeti vonatkozások, párhuzamok és ellentétek a *Modern Games with Renaissance Forms* fejtegetéseit folytatják. E kötetben arra törekedtem, hogy az esszé és a tanulmány egyesüljön, s az esszé hajlékonysága és a tanulmány forráskutatása szolgáljon két olyan pillérként, amely a szükségszerű általánosításnak az ívét megtartja.

K.M: Megfigyeltem, hogy a drámáról ír a legtöbbet, s úgy tűnik, a drámai műfajok iránt a legnagyobb az érdeklődése.

E.P: Valóban, hiszen írtam könyvet a XIX. és XX. század fordulójának európai drámai irányairól, majd sok éven át foglalkoztam amerikai drámával. Két évet töltöttem el az Egyesült Államokban, először a keleti parton, főként a Harvard Egyetemen, de a Yale-en is, majd a nyugati parton, a kaliforniai Berkeley-ben, és az ottani kutatásokból több könyv született, például a *Chekhov and O'Neill*, amelyben ott lappang egy általánosabb probléma, nevezetesen hogy mi novella és dráma viszonya az amerikai drámában és a világirodalomban. Mindezek ellenére sem mondanám, hogy jobban érdekel a dráma, mint más irodalmi forma vagy művészeti ág. Kiemelten fontos számomra a vers, és több órát hallgatok naponta zenét. A verselemzés, hála zenei tanulmányaimnak, mindig együtt jár számomra a vers hangzó világának a meghallgatásával. A verset azt hiszem igazában hallani kell, és nincs olyan óra, ahol a verset csak „némán” olvastatnám: mindig felolvassuk, vagy művészi előadásban meghallgatjuk. Ahogy eleinte főként az epika érdekelt (s azóta is érdekel), azután a lírával foglalkoztam (és teszem azóta is), most, hogy az összehasonlító vizsgálatok, a művészeti ágak és ezeken keresztül a művészi érték mibenléte ajzza fel kutató kíváncsiságomat, nem mondanám, hogy a dráma fontosabb számomra, mint, mondjuk, a költészet.

K.M: Térjünk vissza kicsit az oktatómunkára: milyen tárgyakat tanít mostanában az ELTE angol szakos programjaiban, és ezek hogyan kapcsolódnak egymáshoz?

E.P: Az angol irodalom, festészet és zene összehasonlító történetét tanítom. Az első félévben a reneszánsz és a barokk korban, a második félévben pedig a klasszicizmustól a modernizmusig. A doktori iskolában is oktatom ezt a tárgyat, más jelleggel, más szakirodalom alapján, emeltebb fokon, a hallgatók érdeklődéséhez és szellemi szintjéhez mérve az előadásokat. A másik oktatási területem a modern amerikai dráma. Ez mindig magában foglalja az amerikai dráma keletkezésének, keletkezése okainak a vizsgálatát, óhatatlanul az amerikai dráma nagykorúsodásának az analízise is, és ezért elkerülhetelen, hogy ne az európai drámával való szoros összefüggésben

vizsgálja az amerikai dráma útját. Az amerikai drámaszemináriumokon tehát mindig ott vannak az európai drámaírók is, O'Neill mellett Ibsen és Csehov, és Albee mellett az európai abszurd, elsősorban Pinter és Beckett.

K.M: Milyen általánosabb szakmai kérdéseket foglalkoztatják az utóbbi években?

E.P: A sokból talán egy dolgot emelnék ki. Hihetetlenül felgyorsult az a folyamat, amely szakadatlanul újabb és újabb művészi irányokat dob a felszínre, és újabb és újabb irodalmi iskolákat mutat be. Ha meggondoljuk, hogy egy-egy olyan irány, mint amilyen, mondjuk, a román stílus vagy a gótika volt, több száz évig tartott, s hogy a reneszánsz a XV–XVI. században, de Angliában még a XVII. század elején is elevenen élt, s ezzel szembevetjük azt, hogy mondjuk a dadaizmus önálló irányzatként milyen tiszavirágéletűnek bizonyult, (jóllehet hatása máig kitapintható), felvetődik a kérdés, lehet-e korszerű esztétikát, értékelméletet alapozni olyan irányokra, amelyek esetleg nem élnek túl azt az időt, amely ahhoz szükséges, hogy az ember róluk tanulmányt vagy könyvet írjon. Ez vezetett el engem az elmúlt mintegy tizenöt évben oda, hogy megpróbáljak azon gondolkozni, mi is a viszony a művészetben kívüli és a művészetben belüli érték között, mit is lehet értéknek tekinteni, és mivel lehet magyarázni az értékek változását a művészetben kívül és a művészetben belül. Arra gondolok, minden élőlény képes rá, hogy válogasson környezetében, és elkülönítse azt, ami léte szempontjából értékes attól, ami nem az. Már egy egyszemű is, aztán egy növény is, amely a fény felé fordul. Az érték tehát nem kizárólag az ember számára specifikus, az ember azonban mást tart értéknek, másképp látja az értéket, sokkal gyorsabban képes arra, hogy alkalmazkodjék a környezetéhez, és ennek következtében környezetét alakítva önmaga is megváltozzék, mint bármilyen más élőlény. Azt hiszem, ezzel magyarázható az, amit emberi változásnak, szerencsésebb korszakokban emberi fejlődésnek szokás nevezni, és amíg ez a fejlődés legalább egy darabig töretlen és megszakítatlan, addig az irányzatok többé-kevésbé homogének. Többé-kevésbé, hiszen két művész sohasem hasonló, még akkor sem, ha azonos irányzatba tartozik. Mozart nem úgy írt zenét, ahogyan Haydn; Beethoven még kevésbé komponált úgy, mint Mozart, de azért a Haydn-Mozart-Beethoven névvel fémjelzett klasszika a zenében egyetlen hatalmas ív, és ráadásul olyan fejlemény, amelynek ezek az oszlopai mindmáig állnak, mindmáig mintaszerűek számunkra, s amelynek képviselői különféle fázisokban is megbecsülték egymást. Köztudomású az anekdota, hogy Haydn ünnepélyesen felállt egy alkalommal, amikor meghallgatta azt a vonósnyegyest, amelyet Mozart neki és hozzá írt, és azt mondta Leopold Mozartnak, a zeneszerző édesapjának, hogy a fia a legjelentősebb zeneszerző, akit ismer. Köztudomású az a másik anekdota is, hogy amikor Beethoven Cramerral együtt meghallgatta Mozart *C-moll zongoraversenyét* (K. 491), akkor azt mondta, hogy „Cramer, Cramer, mi soha nem fogunk

tudni ilyen írni.” A sóhaj és a jóslat félig vált csak be, Beethovennek sikerült, az ő *C-moll zongoraversenye* még tovább is vezeti a mozarti vonalat. Ezek a szerencsés korszakok. Az erőszakos kataklizmákat átélő korszakokban az új irányzat gyakran csak úgy tudja magát meghatározni, hogy ellenségesen szembefordul elődjével, és minél sebesebben követik egymást az új értékek, minél markánsabban jelentkeznek azok a törekvések, amelyek a hagyományt le kívánják bontani, annál nagyobb sebességgel váltják egymást az irányok. Ezért gondolom azt, hogy egy művészi értékelméletnek mindent magában kell foglalnia, Szophoklészen vagy Shakespeare-en túl azt az abszurd drámát is, amelyet tegnap írtak, vagy ma állítanak színpadra. T. S. Eliotnak bizonyára igaza volt, amikor *Hagyomány és egyéni tehetség* című esszéjében arról írt, hogy minden igazán jelentős mű átrendezi a hagyományt, mert hiszen maga is csatlakozik láncszemként ahhoz a lánchoz, amely vele együtt már nem ugyanaz a lánc, mint előtte volt.

Ezek a problémák foglalkoztatnak, és bízom abban, hogy utóbbi könyveimben az elemzések mindezt érzékelhetőbbé teszik. Mindenki azt reméli, hogy monumentális épületet húz fel, de könnyen előfordulhat, hogy végül egy csiszolt kő marad csak az építkezésből. Ha egy megmunkált kőkocka vagy egy félkörív néhány évtized múltán is a helyén van, akkor a szerző már szerencsésnek mondhatja magát. A végletek között az idő válogat.

K.M: A hasonlatot folytatva bizvást mondhatjuk, hogy Egri Péter irodalomtörténeti és oktatói munkásságának épülete a rendszerező, elemző kutatás és hasznosított tanári tapasztalatok köveiből alapozva és emelve szilárdan, értékörzően áll. A szakma elismerését jól mutatja, hogy az Akadémiai Díj elnyerése (1992) után 1997-ben Egri Péter elsőként részesült az akkor létrehozott Országdíjban, 2001-ben pedig Szent-Györgyi Albertdíjat kapott. Nyugdíjba vonulása után tovább oktat az ELTE angol irodalmi doktori programjaiban, s hathatósan segíti az utánpótlás fejlődését. Köszönöm a beszélgetést.

Egri Péter könyveinek jegyzéke

- *Hemingway*. Budapest: Gondolat Kiadó, 1967. 170 l. Irodalomtörténeti Kiskönyvtár 32.
- *James Joyce és Thomas Mann. Dekadencia és modernség*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1967. 422 l.
- *Álom, látomás, valóság. Az újabb európai regényirodalom álm- és látomásábrázolásának művészi szerepéről*. Budapest: Gondolat Kiadó, 1969. 420 l.

-
- *Survie et réinterprétation de la forme proustienne. Proust–Déry–Semprun*. In: Herman J. (ed.) *Studia Romanica*. Fasc. IV. Series Litteraria. Debrecen: KLTE, 1969. 169 l.
 - *Kafka- és Proust-índítások Déry művészetében. (Déry modernsége)*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1970. 175 l. *Modern Filológiai Füzetek* 9.
 - *Avantgardism and Modernity. A Comparison of James Joyce's Ulysses with Thomas Mann's Der Zauberberg and Lotte in Weimar*. In: *The University of Tulsa Monograph Series*. Tulsa, Oklahoma: The University of Tulsa. Budapest: Akadémiai Kiadó (joint edition), 1972. 117 l.
 - *A költészet valósága. Líra és lírizálódás*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1975. 355 l.
 - *Törésvonalak: Drámai irányok az európai századfordulón*. Budapest: Gondolat Kiadó, 1983. 446 l.
 - *Chekhov and O'Neill: The Uses of the Short Story in Chekhov's and O'Neill's Plays*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1986. 183 l.
 - *The Birth of American Tragedy*. Budapest: Tankönyvkiadó, 1988. 228 l.
 - *Literature, Painting and Music: An Interdisciplinary Approach to Comparative Literature*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1988. 244 l. *Studies in Modern Philology* 4.
 - *Elidegenedés és drámaforma. Az amerikai álom társadalomtörténete és lélekrajza O'Neill drámaciklusában*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1988. 204 l. *Modern Filológiai Füzetek* 45.
 - *Value and Form: Comparative Literature, Painting and Music*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 1993. 272 l. + 21 oldal illusztráció.
 - *Érték és képzelet: Shelley, Turner, Field és Chopin*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1994. *Modern Filológiai Füzetek* 52. 165 l. + 12 színes illusztráció és 5 kottapélda.
 - *Modern Games with Renaissance Forms: From Leonardo and Shakespeare to Warhol and Stoppard*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1996. 114 l. *Studies in Modern Philology* 12.
 - *Text in Context: Literature and the Sister Arts*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 2001. 280 l.

Könyvszemle

Daniel Nettle & Suzanne Romaine

Vanishing Voices. The Extinction of the World's Languages

(Oxford: Oxford University Press, 2000. 241 pp.)

Ajtay-Horváth Magda

Halkuló hangok. A világ nyelveinek kihalása – így fordíthatnánk magyarra Daniel Nettle és Suzanne Romaine könyvének címét. A szerzők, Daniel Nettle, a University College London antropológia-professzora, valamint Suzanne Romaine, az Oxfordi Egyetem nyelvészprofesszora a nyelvek fogyatkozásának társadalmi, gazdasági, politikai okait és folyamatát a legtágabb biológiai-ökológiai kontextusban vizsgálják. A téma intellektuális és ideológiai megközelítését az identitáshoz, az anyanyelvhez való kollektív és egyéni jog melletti harcos kiállás jellemzi, ami a transznacionális nagytőke kíméletlen természet- és nyelvromboló tevékenységének a kritikájával társul.

Az integráló és szemléletformáló, ugyanakkor olvasmányos szakkönyv nyolc, jegyzetapparátussal és bibliográfiával gazdagon ellátott fejezetre tagolódik. A könyv végén részletes tárgymutató segíti az olvasót a gyors tájékozódásban. A nyolc fejezet önálló tanulmányként is megállja a helyét, ebből fakadóan az egyes fejezetek között talán túl sok is az átfedés és a fölösleges ismétlés. A könyv redundáns jellege nem egyértelműen negatívum, hiszen éppen emiatt alkalmas kiválóan arra, hogy nyelvszakos hallgatók segédkönyvként sikerrel forgassák. A továbbiakban a nyolc fejezet főbb összefüggéseit átfogóan, az egyes fejezetek határait feloldva próbálom ismertetni.

A kötet témájából adódóan nagyszámú statisztikai adatot tartalmaz, tragikus hangvételét is számszerű adatok igazolják. Az *Etnologue*, a legnagyobb amerikai protestáns misszió szaklapja szerint a Föld nyelveinek száma 5000–6700 közöttire becsülhető. E nyelvek 20%-a kiveszőfélben van, azaz már nem hagyományozódik a családban, illetőleg a társadalomban csupán korlátozottan, bizonyos funkciókban használatos. A Föld lakosságának 90%-a a létező nyelvek közül a 100 legnépszerűbbet beszéli, a fennmaradó 10%-nyi lakosság ötezernél is több kis nyelvet használ. A körülbelül 6 ezer nyelvből tehát csupán hatszáz olyan, melynek több mint 100 ezer beszélője van, és amelyet nem fenyeget kihalás. A tendenciák üteméből prognosztizálni lehet, hogy az elkövetkezendő 100 évben a világ ma még létező nyelveinek körülbelül a fele kihal.

Az Amerikai Egyesült Államok és Kanada területén ismert 187 nyelvből 149-et a gyermekek már nem tanulnak, Peruban 27 nyelvet tartanak számon, Braziliában számos nyelvet még nem is dokumentáltak, Ausztráliában a becslések szerint 250 különböző nyelvből 90 már teljesen kiveszett. A pillanatnyilag beszélt 50 ausztrál nyelvből csupán 18 nyelvnek van több mint 500 beszélője. Észak-Amerikában több mint száz nyelv tűnt el, hiszen Kolumbusz érkezése előtt körülbelül háromszáz nyelvet beszéltek az ott élő indián törzsek, ma csupán százhetvenötöt ismernek, s ezek közül csupán hat olyan nyelv van, a legismertebbek ezek közül a navajo, cherokee és mowhak, amelyek beszélőinek száma meghaladja a 10 ezer főt.

A nyelv nem öfenntartó entitás, locusa a beszélők agya, s csak akkor létezhet, ha beszélőinek fennmaradásához

megvannak a létfeltételek. Amikor egy népcsoport veszélybe kerül, akkor törvényszerűen a nyelvet is veszély fenyegeti. De a tétel megfordítva is igaz: a nyelv fenyegetettsége, használatának beszűkülése mindig természeti, gazdasági és politikai jellegű létfenyegetettségre utal. Ez így van akkor is, ha önkéntes nyelvcsereéről, metaforikusan szólva „nyelvi öngyilkosságról” és asszimilációról beszélünk. A történelem folyamán tapasztalható jelenség, hogy a nagy nyelvek mindig a kis nyelvek rovására hódítanak tért, s e folyamat mindig a társadalom radikális restrukturálódását tükrözi. A nyelv elfelejtése soha nem az egyenlő verseny és szabad választás szabályai szerint történik, hanem mindig a hatalmas gazdasági és politikai erőegyenlőtleniségből származó dominancia következtében.

Az ökológiai sokszínűség és nyelvi sokszínűség párhuzama kézenfekvő. A legtöbb fajta nyelvet a trópusi országokban, Nyugat-Afrikában, a Kongó-medencében, Dél-Indiában, Délkelet Ázsiában, az Indonéz szigetvilágban, Új-Guineában és Óceániában beszélik. E térségek 17 országában, mely a Föld egészének csupán 9%-a, s ahol a Föld összlakosságának mindössze 27%-a él, található a nyelvek 60%-a, azaz kb. 4 ezer nyelv.

A különböző nyelveket beszélők földrajzi megoszlása tehát korántsem egyenletes, s a leginkább fenyegetett nyelvek éppen a fejlődő országok nyelvei. Ezek a területek ugyanakkor egybeesnek a világ legnagyobb környezeti, ökológiai veszélyekkel szembenező térségeivel. A trópusi esőerdők károsodása hihetetlen természeti fajgazdagság elvesztését eredményezi, hiszen itt a legváltozatosabb az élővilág. A mostanáig meghatározott és leírt 1,4 millió fajtól Pápua Új-Guineából, ami a Föld szárazföldjének csupán 1%-át teszi ki, 400 ezer faj származik. A természetes fizikai környezet változatlansága nemcsak az élővilág sokféleségét

determinálja, de meghatározza a nyelvi változatlanságot is. Új-Guineában például ezer nyelvet beszélnek, amely a világ nyelveinek 1/6 részét teszi ki. Ez a terület tehát nemcsak biológiailag, de lingvisztikailag is a világ legsokszínűbb területe. A lakosság és a beszélt nyelvek aránya 1: 5000. Az ezer nyelvvel, mely tipológiailag és genetikusan is rendkívül változatos, harmonizál a 22 ezer növényfaj, melynek 90% csak ezen a területen található meg: 200-féle emlős, 1500-féle fa, 781-féle madár. A trópusoktól északra, a mérsékelt övezet felé haladva egy-egy növény vagy állatfajta fellelhetőségének térbeli kiterjedése sokkal nagyobb, a fajtagazdagság viszont sokkal kisebb. Mindez azzal magyarázható, hogy a trópusokon a kedvező és állandó klímaviszonyok miatt minimális adaptációval fenntartható ugyanaz az energia, ami a változó viszonyokat teremtő kontinentális éghajlat esetében sokkal nagyobb energiákat feltételez. A trópuson előforduló nagyszámú növény és állatfajok tehát kevésbé ellenállóak, így az emberi beavatkozás okozta klímaváltozásokra sokkal érzékenyebbek. A kedvező klimatikus viszonyok még a fizikai elszigeteltségben élő kisebb csoportoknak is képesek önellátást és megélhetést biztosítani. Az európai beözönlés előtt, bár számos törzs kétnyelvű volt, a térségben a természetes nyelvi egyensúly volt jellemző, nyelvcsere, asszimilációra vagy nyelvi homogenizációra nem került sor, mivel a nyelvek, pontosabban a nyelvek beszélői között nem volt gazdasági-társadalmi hierarchia. A nyelv a közösség azonosságának ismérve volt, egyfajta szimbolikus tőke.

A megváltozó környezet a helyi ökoszisztémák egyensúlyának felborulásához vezet, s a kedvezőtlen környezeti hatások az ott élő néptörzsek létfeltételeit s ezzel együtt a nyelvüket is megsemmisítik. A monokultúrák terjedése a nagy nyelvek – angol, spanyol, kínai –

térhódításával járt együtt, ami fokozatosan a nyelvi sokszínűséget is felszámolja. Brazília 270 nyelvéből például 1900 óta 90 már teljesen kihalt. A halakkal, növényekkel, rovarokkal együtt eltűnnek a megnevezések és a hozzájuk társuló empirikus tudás is, azaz súlyosan károsodik a kultúra is. A könyv számos példával bizonyítja, hogy a bennszülött törzsek nyelvében őrzött hagyományos tudás hogyan adhat támpontokat a még feltérképezetlen természetes világ megismeréséhez, amelynek gazdagsága nem tárható fel kielégítően pusztán az európai világszemlélettel. A hawaiiak például több halfajtát ismertek Cook kapitány partraszállásakor 1778-ban, mint amennyit a tudósok napjainkban ismernek. Nyelvük gazdag az óceáni élethez köthető lexémákban, szólásokban és metaforákban. A hawaii nyelv például különbséget tesz az elidegeníthető és az elidegeníthetetlen javak között a főnév eseteinek kategorizálásában. A könyv gazdagon példázza, hogy a nyelvtani kategóriák kulturálisan determináltak, amiből pontosan lehet következtetni a beszélők szemléletmódjára, például arra, hogy mit és kit tekint egy közösség elidegeníthetőnek.

A nyelvek kivészésének több módja ismeretes, mely folyamatok között gyakran nem vonható éles határ. A nyelv beszélőinek fizikai megsemmisítése, az erőltetett nyelvcseré általában politikai nyomásra, az önkéntes nyelvcseré gazdasági, társadalmi nyomásra, valamint a természeti környezetben végbemenő drasztikus változás hatására következik be. Ilyen változás volt például 1815-ben a Sumbawa szigetén történő vulkánkitörés, amely a tamborai nyelv és törzs kivészését okozta.

A nyelvi homogenizáció folyamatát a földművelés elterjedése indította el időszámításunk előtt kb. 10 ezer évvel ezelőtt. Ez az életmódváltás olyan integráló erejű volt, amely egységbe szervezett sok nomád gyűjtögető törzset. A

nomád életmód korábban nem kedvelt a tökefelhalmozásnak, a cserekereskedelemnek, a domináns csoportok kialakulásának és a népesség nagyobb embercsoportokba való tömörülésének. A kisebb csoportok és az alacsonyabb népsűrűség számos apró nyelv meglétét eredményezte, ahol a két- és többnyelvűség valószínűsíthető ugyan, de a centrumok és perifériák kialakulása aligha.

A nagy földművelő kultúrák kialakulása a neolitikumban, a gazdasági specializáció és a nagyobb szervezetséget igénylő munka Nyugat-Ázsiában, Mezopotámiában folyamatosan perifériára szorította a nomád népcsoportokat, így nem véletlen, hogy a legnagyobb nyelvcsaládok ősei és nyelvrokonai valamilyen módon mind kapcsolódnak a földművelés bölcsőjeként számontartott területek nyelveihez. Több ezer évvel később Európa vált az expanzió centrumává, mely terjeszkedésnek az ökológiai feltételek szabtak gátat. Az európai civilizáció csak a mérsékelt égövön vetette meg a lábát, a trópusokon, Afrika legnagyobb részén az éghajlati viszonyok nem kedveztek az európai civilizációnak. Az európai dominanciának azonban több száz nyelv esett áldozatul világszerte, hiszen csupán a mai Kalifornia területén száz nyelv léte is valószínűsíthető, Ausztráliában 250 nyelvből 90 nyelv teljesen kivészett, s az ismert nyelvek és kultúrák kb. fele eltűnt az utóbbi 500 évben, s velük együtt jobbra eltűntek a nyelv beszélői is. Hasonló expanzió tüntetett el több mint 200 nyelvet a volt Szovjetunió területén; hasonlóképpen számos nyelv szorult háttérbe Indiában is, ahol a 805 milliós népesség ma 405 féle élő nyelvet használ.

A népiirtás (genocídium) a nyelv kiirtásának legerőszakosabb módja. Ilyen módszerek nyomán halt ki számos indián törzs nyelve Észak-, és Dél-Amerikában és több száz nyelv Ausztráliában. El Salvadorban például azokat, akik indiá-

noknak vallották magukat, 1932-ben le-mészárolták, Kelet-Timorban az indo-nézek a lakosság 1/3-át megölték, Közép-Keleten az Irakban, Szírában és a FÁK-ban élő kurdokat üldözik, nyelvhasználatukat például két évi börtönbüntetéssel sújtják Törökországban. A világ konfliktusainak 80%-át a nemzetállamok és a kisebbségi népcsoportok, többségi és kisebbségi nyelvhasználat közötti konfliktusok teszik ki. Mivel a fejlett, demokratikus országokban az asszimiláció önkéntes, tehát konfliktusmentes, így keveset vagy egyáltalán nem foglalkoznak vele.

Napjainkban a világ békésebb tájain a gazdasági növekedés, a fogyasztás és a profithajszó nemcsak az élővilág pusztulását, a termőföld erózióját és elsivatagosodását, a Föld globális felmelegedését okozza, hanem a gazdasági érdekek motiválta nyelvcsere és nyelvkivesztés is. Ez korántsem csupán XX. századi jelenség. A Nettle és Romaine szerzőpáros részletesen beszámol az angol nyelv erőszakos, majd később gazdasági érdektől motivált terjedéséről a Brit-szigeteken, mely a corni, a walesi, az ír és a skót gall nyelvek visszaszorulását eredményezte. Napjainkban kétségbeesett, intézményesen szervezett nyelvmentő intézkedések történnek Írországban, ahol az írt kötelező második nyelvként tanítják az iskolákban. Az ír példa arra, hogy az egykori anyanyelv, mely 1000 körül életerős irodalmat is teremtett, hogyan válik terhes idegen nyelvvé a mai ír társadalom számára.

Európa 36 nemzeti államából 25 hivatalosan egynyelvű, de Európa országainak mindegyikében vannak kisebbségi nyelvek, melyek a többséggel nem egyenrangúak. A nemzeti állam és a perifériára szorult nyelvek modellje azonban nem tükrözi természetes módon a világot, hiszen a nemzetállamok szintje alatt és fölött kulturális és nyelvi pluralizmus létezik. A korszerű nemzeti,

nemzetközi és regionális politikáknak morális és etikai érdeke kellene hogy legyen a biológiai és nyelvi-kulturális sokszínűség megőrzése. A valóság azonban az, hogy a pénzelit pártolja azokat a báb-nemzeteket, amelyek a transznacionális cégeket kiszolgálják, s amelyek fokozatosan gazdasági és nyelvi perifériára szorítják a kisebb nyelvcsoportok beszélőit.

A kiháló nyelvek problémájának megoldása tehát – tágan értelmezve – a természeti forrásokkal való gazdálkodás kérdéskörébe tartozik, a gyakorlatban azonban történelmi-gazdasági jellegű problémaként jelentkezik. A nyelvek kivesztésének jelenségét a maga sokrétűségében villantja fel e könyv, integrálva a nyelvészettel a történelmet, a gazdaságot, az antropológiát, a szociológiát, a néprajzot és a politikát, mint ahogy a valóságban sem elválaszthatók eme aspektusok.

Joshua A. Fishman (szerk.)

Can Threatened Languages be Saved? Reversing Language Shift, Revisited: A 21st Century Perspective

(Clevedon: Multilingual Matters Ltd, 2001. 503 pp.)

Damokos Katalin

A kötet címe magyarul: Megmenthető-e a veszélyeztetett nyelvek? A nyelvváltás visszafordításának ismételt áttekintése: a XXI. század kilátásai. A kötet szerkesztője és több fejezetének szerzője, J. A. Fishman a szociolingvisztika egyik legismertebb nagy öregje, (1953-ban szerzett PhD címet), számos híres egyetem (volt) professzora Stanfordinál Jeruzsálemen át Brüsszelig. Szűkebb

szakterülete a kisebbségi nyelvek, a kevesek által beszélt nyelvek és kis nyelv közösségek, különös tekintettel a nyelvtervezésre és a nyelváltás visszafordítására. Rajta kívül még huszonhat szerzője van a tanulmánykötetnek, valamennyien a nyelvészet, szociolingvisztika, oktatástudomány elismert szakemberei, a kötet témájának megfelelően mind az öt földrészről.

Az alcímben hivatkozott Fishman mű 1991-ben jelent meg, és a szociolingvisztika egy új részterülete alapvetésének tekintik. A szerző ebben a könyvében tizenhárom veszélyeztetettnek tekintett nyelv (pl. a baszk, a fríz, a katalán) helyzetét mérte fel, méghozzá egy általa kidolgozott elméleti modell, a GIDS (Graded Intergenerational Disruption Scale – a nemzedékek közötti nyelvi folytonosság megszakadásának fokozatait jelölő skála) alapján. A nyolcfokozatú skála két fázisra osztható, a 8.-5. fokozatba sorolt nyelvek esetén a cél a diglosszia elérése, a 4a.-1. fokozatba soroltak esetén az elért diglosszián való túllépés: a teljes kulturális autonómia politikai függetlenség nélkül. A fentiekből kitűnik, hogy a legrosszabb helyzetben a 8. fokozatba sorolt nyelvek vannak, ez azt jelenti, hogy a nyelv gyakorlatilag eltűnt, itt-ott még élő magányos öregektől, fennmaradt dalokból, imádságokból stb. kell rekonstruálni, az 1. fokozat pedig azt, hogy az adott kisebbségi nyelv az élet minden területén használható, beleértve a felsőoktatást, országos tömegkommunikációt és országos politikát is. A legfontosabb talán a 6. fokozat – egy nyelv akkor van ebben a stádiumban, ha az ellenkező irányba ható erők ellenére vannak olyan családok, ahol az adott veszélyeztetett nyelvet (amely Fishman terminológiájával élve mindig X, szemben Y-nal, a domináns/többségi nyelvvel) első nyelvként adják tovább az új nemzedékeknek, és vannak olyan területek (családi élet, szomszédság, informális szituációk) ahol ki-

zárólag, vagy elsődlegesen ezt használják. A funkciók elkülönülése az X nyelv fennmaradásának egyik legfontosabb kritériuma.

A modell célja nem csak a pontos állapotfelmérés, hanem ahhoz is hozzájárul, hogy ennek alapján reális és megvalósítható célokat tűzzenek ki maguk elé a nyelváltás visszafordításán (RLS - reversing language shift) munkálkodó szakemberek. A kérdésnek különös jelentőséget ad, hogy a XXI. század első felének előrejelzései szerint több ezer nyelv fog eltűnni, ez teszi aktuálissá ezt a kötetet is, mely az 1991-es Fishman könyvben szereplő 13 nyelv helyzetében az elmúlt évtizedben bekövetkezett változások ismertetése mellett további öt, elsősorban harmadik világbeli nyelv helyzetét vizsgálja, és amellet értékeli a GIDS modell gyakorlati alkalmazhatóságát, Fishman felkérésére.

Fishman a bevezető fejezet címében felteszi a kérdést: miért olyan nehéz megmenteni egy veszélyeztetett nyelvet? Az egyik ok, hogy a nyelvvesztés igen gyakran hosszan tartó kultúrávesztési folyamat szerves része, az érintettek nem érzik többé identitásuk lényeges részének a nyelv ismeretét; a veszélyeztetett nyelvhez való ragaszkodást gyakran úgy ítélik meg, hogy az kedvezőtlenül befolyásolja az érintettek társadalmi mobilitását, és egyáltalán, a maradiság jele; a gyakorlatban nehezen megvalósítható, hogy bizonyos funkciókban a veszélyeztetett nyelv el is különüljön a nagy szomszédtól, és ugyanakkor osztozkodják is vele.

A veszélyeztetett nyelvek beszélői szintje kivétel nélkül minden esetben ismerik az adott ország domináns nyelvét, tehát adva van a funkcióvesztés objektív alapja. Állandó és megújuló erőfeszítést kíván a domináns nyelv, Y kiszorítása bizonyos informális, hatalomhoz nem kötött (n-P) funkciókból, miközben a távlati cél, hogy az X nyelv is használható legyen, legalábbis korlátozottan,

hatalmi (P) funkciókban is. Egy másik fontos tényező az anyagiak hiánya – a veszélyeztetett nyelvek beszélői legtöbbször nem számíthatnak a saját közösségükön kívüli segítségre.

A következő fejezetek földrészenkénti bontásban foglalkoznak az egyes nyelvekkel. T. Lee és D. McLaughlin tanulmánya a navajo nyelvváltás jelenlegi állapotát veti össze a tíz évvel ezelőttivel. A navajo terület mintegy 25 ezer négyzetmérföld, Arizona, New Mexico és Utah államok között oszlik meg. Ezen a hatalmas területen él elszórva, egymástól távoli kis rezervátumokban a mintegy 150 ezer navajo, 56%-uk a hivatalos szegénységi küszöb alatt, egészen a közelmúltig rossz infrastrukturális körülmények között (áram, vezetékes víz hiánya).

Az elmúlt harminc évben rendkívüli mértékben felgyorsult a nyelvváltás, a szilárd burkolatú úthálózat kiépülésével és a kis teljesítményű házi áramfejlesztők (telefon, tv) elterjedésével párhuzamosan. Annak ellenére, hogy több évtizede alkalmazott szabvány helyesírást használnak, megfelelő mennyiségű szótár, tananyag áll rendelkezésre, a navajo főiskolai szinten is tanulható, a nyelv pozíciója az elmúlt tíz évben is tovább gyengült. Míg a hatvanas évek végén a navajo gyermekek 95%-a ismerte ősei nyelvét, a kilencvenes évek közepén az iskolás korúaknak már kevesebb mint egyharmada beszélte folyékonyan. Egyre kevesebb gyermeknek első nyelve a navajo, és egyre nő a csak angolul tudók aránya. Egy 1999-es vizsgálatban arról számoltak be, hogy még a vallási szertartásokon is, melyek a navajo nyelvhasználat hagyományos színterei, nőtt az angol aránya. A navajo fokozatos térvesztését a nyelv tudatos terjesztésére irányuló erőfeszítések (pl. az oktatásban), sem tudják megakadályozni.

A szerzők értékelése szerint a GIDS modell adekvátnan írja le a helyzetet, tapasztalataik megerősítik azt a tételt, hogy

a legfontosabb tényező a generációk közötti spontán nyelvátadás, és megállapítják, hogy itt ez a folyamat van megszakadóban. Ezért konkrét javaslatokkal élnék, hogy mit tehet az egyén, az iskola, a lakóhelyi közösség és az önkormányzat.

O. García, J. L. Morín és K. Rivera tanulmánya a New Yorkban élő Puerto Rico-iak nyelvváltásával foglalkozik. A csoportot Puerto Rico gyarmati múltja különbözteti meg a többi latin ajkú bevándorlótól, hagyományosan megvetett kisebbségnek számítanak. Annak ellenére, hogy a bevándoroltak szoros kapcsolatot tartanak fenn a szigeten maradt rokonaikkal, három generáció alatt szinte teljesen végbement a nyelvváltás a spanyolról az angolra – ugyanakkor megőrizték eredeti identitásukat, és ezzel összhangban angol nyelvhasználatuk és metakommunikációjuk specifikus vonásokat mutat, amelyek csak erre a csoportra jellemzőek, és nem csak az elkülönülést szolgálják, hanem bizonyos korlátozott kommunikációt is lehetővé tesznek a csoport egymás nyelvét nem beszélő tagjai között. Három spanyol és négy angol nyelvváltozat használatát különíthető el a New York-i Puerto Rico-iak között – ez utóbbiak közül az egyik az afrikai-amerikai angol – ugyanis a két csoport tagjai egymás szomszédságában éltek a szegénynegyedekben.

A New York-ban használt spanyol azonban a fent említett háromnál több változatot ismer. 1990-ben a város lakosságának majdnem egynegyede latino volt, de ennek a populációnak a fele egyéb spanyol ajkú országból és nem Puerto Rico-ból érkezett. Jelenlétük viszont hozzájárul ahhoz, hogy szinten tartsa az utóbbi csoport spanyol nyelvtudását, és mivel sokan amellet is képesek voltak középszintűbeli egzisztenciát teremteni maguknak, hogy nem tanultak meg angolul, ezzel mintegy példát mutatnak arra, hogy a felfelé irányuló társadalmi mobilitás nem jár feltétlenül nyelvvál-

tással. Ennek ellenére azt kell megállapítani, hogy míg a hetvenes évek végén a New York-i Puerto Rico-iak spanyol nyelvmegtartása az 5. és 6. fokozat között volt a GIDS modell szerint, a kilencvenes évek végére a 6. és 7. fokozat közé esett vissza.

A következő fejezet, melynek szerzője Fishman, a New York-i jiddissel, ahogy ő mondja, az egyben-a-kettő nyelvvel foglalkozik. A kettősséget a nyelv világi, történelmileg a baloldali politikai mozgalmakhoz kötődő hívei, valamint az ultrortodox vallási közösséghez tartozók jelentik. A két csoport tudomást sem hajlandó venni egymás létezéséről, így például egységes helyesírást sem használnak. A jiddisnek ma egyértelműen New York a Mekkája – az 1880-as évek elejétől népes bevándorlótömegek nyelve volt, és máig él mély nyomokat hagyott a város angol nyelvhasználatában és kultúrájában, egyes negyedekben még ma is beszélt nyelv, rengeteg kulturális egyesület, könyvtár, iskola működik, és egy világi és egy egyházi könyvkiadó is aktív a városban. Ugyanakkor a világi jiddis helyzete azzal jellemezhető, hogy haldoklik, beszélői egyre inkább elöregednek, fogynak, a virágzó kulturális élet, közönsége elfogyván, lassan, de biztosan beszűkül. Ugyanakkor számos lelkes és kitartó, rendszerint magasan képzett rajongója és művelője van a nyelvnek, úgyhogy Fishman szerint még 2050-ben is azt fogják mondani, hogy a nyelv haldoklik.

Ugyanakkor az 1990-es népszámlálás adatai szerint a jiddis 200 ezer ember anyanyelve, újabb becslések szerint a szám ma 300 ezer körül lehet. A virágzó és sokgyermekes, szigorúan vallásos közösségek New Yorkban illetve a környező régióban találhatók. E közösségekben gyakran előfordul, hogy az angol – a jiddis és a héber után – a harmadik nyelve valakinek. Tudatosan törekszenek a különállás megőrzésére, abból kiindul-

va, hogy a saját nyelv védelmet nyújt a nemkívánatos külső hatások ellen. Hosszú távú fennmaradása biztosítottnak tűnik.

R.Y. Bourhis a québeci francia-angol nyelvváltási folyamat visszafordítását ismerteti. Elemzésében nem csupán Fishman GIDS modelljét alkalmazza, hanem a saját maga által 1979-ben felállított etnolingvisztikai vitalitási modellt is (ez mintegy tükörképe a Fishman-féle modellnek), melynek célja az volt, hogy felmérje a tartomány francia többségének helyzetét az angol nyelvű elithez viszonyítva. E munka jelentette az elméleti megalapozását számos nyelvtörvénynek, köztük a legnagyobb jelentőségű *Bill 101*-nek. A hetvenes évek elején Québec lakosságának mintegy 80%-a francia első nyelvű volt, az angol nyelvű kisebbség (kb. 15%) mellett megkülönböztették még az ún. allofónokat (allophone), azokat az első vagy második generációs bevándorlókat, akiknek nem a fenti két nyelv egyike volt az első nyelve. A bevándorlók jellemző módon az angol nyelvet sajátították el, miközben a francia nyelvű lakosság természetes szaporulata csekély mértékű volt. Tekintettel Angol-Kanada gazdasági túlsúlyára, egyértelműen az angol volt az üzleti élet és a felfelé irányuló társadalmi mobilitás nyelve. Mivel realitásnak tűnt, hogy Québec tartományban tartós diglosszia alakul ki, 1969 és 1996 között számos nyelvtörvényt hoztak a francia védelme érdekében. Ezek többek között megkövetelték, hogy az 50 főnél többet foglalkoztató vállalatok hitelt érdemlően igazolják, képesek a franciát használni a normál üzletmenet során. Bár az anglofónok továbbra is járathatták angol nyelvű iskolába a gyermekeiket, a friss bevándorlókat kötelezték, hogy a francia nyelvű iskolákba írássák be őket (hacsak nem voltak képesek megfizetni a drága magániskolákat, mert ott szabad volt a nyelvváltás). A törvény talán legna-

gyobb felzúdulást kiváltó rendelkezései az egységes francia „nyelvi tájképet” voltak hivatva biztosítani, vagyis csak francia nyelvű feliratokat, helységnévtáblákat stb. engedélyeztek. Mindezek a rendelkezések kivándorlási hullámot indítottak el a tartományban élő fiatal, jól képzett angol első nyelvűek körében, arányuk 1996-ra az összlakosság 8,8% -ára csökkent:

Közvetetten a tartomány bevándorlási politikája is a francia nyelv pozíciójának megőrzését szolgálta – vagy a franciául eleve tudó, a volt francia gyarmatokról származó bevándorlókat preferálták, vagy az újlatin első nyelvűeket, akikről feltételezhető volt, hogy könnyen megtanulnak majd franciául. Összefoglalva megállapítható, hogy a tudatos, jogalkotással alátámasztott nyelvpolitika nem túl kedvező demográfiai helyzet ellenére is elérte célját, a francia nyelv pozíciójának stabilizálását.

Y. Lastra egy mexikói indián nyelv, az otomí térvesztéséről és a megőrzésére tett első, óvatos kezdeményezésekről számol be, szintén a GIDS modell felhasználásával értékelve a helyzetet. N. H. Hornberger és K. A. King a kecsua helyzetével foglalkoznak. Első pillantásra meglepőnek tűnhet veszélyeztetettnek tekinteni egy nyelvet, melynek 8–12 millió beszélője van Peruban, Bolíviában és Ecuadorban. Ugyanakkor mindhárom országban a spanyol a hivatalos nyelv, és kimondva vagy kimondatlanul, de az indián nyelvek teljes visszaszorítása a cél, miközben a kecsua beszélői marginális helyzetben vannak a társadalomban. A perui népszámlálási adatok azt mutatják, hogy a kecsua egynyelvűséget fokozatosan felváltja a gyermekek szubordinatív kétnyelvűsége és a harmadik nemzedék spanyol egynyelvűsége.

A helyzetet bonyolítja, hogy a kecsuának 17 ismert változata van, és hogy az egyes országokban, ahol beszélik, más módszerekkel írták le és dokumentál-

ták, az egyik országban kidolgozott egységes rendszert a másokban nem vették át. A tanulmány a GIDS nyolc fokozata szempontjából ismerteti a nyelv helyzetét és az ennek javítására tett lépéseket. A helyzet ironiája, hogy még az 1. fokozatra is találunk példát – csak hogy akik ezt a nyelvet tanulják az egyetemen, vagy kecsua nyelvű honlapokat és szoftvereket hoznak létre, azok nem a kecsuák. A szerzők a következtetésekből kifejtik, hogy a GIDS skála milyen szempontokból nem alkalmas az adott helyzet elemzésére.

P. Ó Riagáin az ír nyelvpolitika célkitűzéseit és eredményeit ismerteti. Az ír nyelv helyzetét az teszi különössé, hogy nem öntevékeny kisebbségi csoportok, hanem maga az állam igyekezett a nyelvet az ország első nyelvévé tenni, annak ellenére, hogy már az 1926-os népszámlálás szerint is csak az ország lakosságának 18%-a volt ír nyelvű. Fishman skálája annyiban nem alkalmas a helyzet jellemzésére, hogy a cél nem az egyes fokozatok egymást követő elérése volt, egyszerre kezdtek hozzá a terület gazdasági fejlesztéséhez, az iskolai nyelvoktatáshoz, a nyelv sztenderdizálásához, rádió- és tévéműsorok beindításához. Az akciók egy része az egész lakosságra kiterjedt, más része egyes régiókra koncentrált. Az 1996-os népszámlálás során a lakosság 41%-a vallotta, hogy (valamennyire) tud írül, de egy 1993-as felmérésben csak 2% mondta magáról, hogy anyanyelvi szinten. A kétnyelvű közösség nem képes önmaga reprodukálásra, ugyanakkor az iskolai oktatásnak köszönhetően a kétnyelvűek aránya évtizedek óta stabil. Ez elsősorban azzal magyarázható, hogy az ír érettségi ill. nyelvvizsga bizonyítvány igen sok felsőoktatási intézményben felvételi követelmény, és hogy a kilencvenes évek második felében az érettségizettek mintegy 40%-a továbbtanul.

Az elmúlt évtizedben ugyanakkor

változás figyelhető meg a nyelvpolitikában, a hangsúly az újraélesztéséről (revival) a jelenlegi helyzet fenntartására tevődött át. Egészen más a helyzet Észak-Írországban, ahol a nyelvhez való ragaszkodás a nacionalista ideológia szerves része.

D. Gorter a fríz nyelv tíz évvel ezelőtti és mostani helyzetét hasonlítja össze. A nyelv Hollandia Friesland tartományában mintegy 340 ezer ember első nyelve. A szerző a kérdést elsősorban Európai Unió kontextusban vizsgálja – miután az Európa Tanács hivatalosan autochton kisebbségi nyelvnek nyilvánította, a nyelv jogi státusa Hollandián belül is megerősödött. A felmérések azt mutatják, hogy a nyelv az elmúlt évtizedben nem szorult vissza a mindennapi használatban. Ugyanakkor szinte minden család és szomszédság nyelvi vegyessé vált a bels migráció következtében. A fríz helyzete változatlan maradt az elmúlt tíz évben, és távolról sem reménytelen, ugyanakkor megállapítható bizonyos fokú nyelvromlás, és nem zárható ki, hogy a fríz hosszú távon felolvad a hollandban.

M.-J. Azurmeni, E. Bachoc és F. Zabaleta a baszk nyelv helyzetét ismertetik a két spanyolországi autonóm baszk tartományban illetve Franciaországban. Spanyolországban a baszk az említett területeken a spanyol mellett hivatalos nyelv. A két országra kiterjedő nyelvterületen 1996-ban a baszk egynyelvűek aránya nem érte el az egy százalékot, és 22%, mintegy 530 ezer ember volt aktív kétnyelvű. Bár a baszk első nyelvként történő elsajátítása (egyenetlen területi megoszlásban) előfordul, a nyelv fenntartásában az iskolai oktatásnak van a legnagyobb szerepe, mivel az alsóbb oktatásban (Spanyolországban) a tanulók 56%-a baszkul tanulja a tantárgyakat, a spanyolt pedig, mint második nyelvet, amit a kiterjedt baszk nyelvű óvodarendszer tesz lehetővé. Összefoglalva megállapítja, hogy az elmúlt évtizedben, bár nőtt a

kérdéshez közönyösen viszonyulók száma, haladást értek el, elsősorban a baszk nyelv ismertségének fokozásában, szemben a mindennapi használatban történő terjedésével. A folyamatot a GIDS skálán elemezve a fejlődés nem annyira lineárisnak, mint körkörösnek tűnik. Ugyanakkor a 6. fokozat célkitűzéseit csak részlegesen sikerült megvalósítani, tehát az eredmények nem tekinthetők igazán szignifikánsnak. Emellett jelentős különbségek vannak a baszk nyelvterület egyes régiói között.

M. Strubell azt vizsgálja, hogyan változott a katalán nyelv helyzete az elmúlt évtizedben, és hogy mennyiben befolyásolták a nyelvpolitikát a politikai változások. A Fishman-modellt kiválóan alkalmasnak tartja a helyzet elemzésére, ugyanakkor úgy vélekedik, hogy a kétnyelvűség hosszú távon nem tartható fenn, a katalán nyelv jövője csak akkor lenne biztosított, ha a tartományban katalán egynyelvű társadalom jönne létre – ami nyilvánvalóan lehetetlen – különben három generáció alatt szükségképpen végbemegy a teljes nyelvváltás a spanyol javára, amit megkönnyít az a tény, hogy a két nyelv közel áll egymáshoz. A népszámlálási adatok (1986–1996) ugyanakkor igen kedvező számokat mutatnak, a katalán nyelv ismerete szignifikáns mértékben nőtt, különösen a 14 év alatti lakosság körében, és fokozódott a nemzedékek közötti nyelvtadás. A fő probléma a nyelvromlás mellett a nem kellően erős motiváció a lakosság körében, nem utolsósorban azért, mert nem érzik különösebben hasznosnak a katalán ismeretét – épp ezért a szerző egy körkörös ún. rózsasablak (Catherine wheel) modellt dolgozott ki arra, hogyan fokozhatja a motiváció erősödése a nyelvhasználat terjedését.

E. Adegbija egy nigériai példával illusztrálja a legtöbb afrikai nyelv veszélyeztetett helyzetét. Afrika Szaharától délre fekvő részén mintegy 1700 nyelvet

beszélnek, és ezek 90%-a veszélyeztetettnek tekinthető. A példaként felhozott oko nyelvet mintegy ötvenezen beszélik néhány egymáshoz közeli faluban, és a helyi közösségben a nyelv egészséges. A falvak lakói gazdasági kapcsolatban vannak egy szomszédos nagyobb nyelvközösség tagjaival, tehát elég nagy mértékben elsajátították annak nyelvét. Az egyház révén ki vannak téve a három nagy nigériai nyelv egyike, a joruba hatásának (bibliai, istentiszteletiek nyelve), végül pedig az iskoláztatás, a társadalmi mobilitás nyelve egyértelműen az angol, ami Nigériában hivatalos nyelv. A közösség fiatalabb tagjai a jobb megélhetés reményében nagy számban költöznek a városokba, kiszakadnak a nyelvközösségből, ugyanakkor sok fiatal szülő, aki az iskoláztatás révén kíván gyermekének jobb jövőt biztosítani, otthon is az angolt használja. Ezért, bár a nyelvközösség (iskolázottabb) tagjai részéről történnek tudatos erőfeszítések a nyelv fenntartására, és bár a falusi közösségben még „egészséges”, hosszú távon ugyanúgy rosszak a kilátásai, mint a legtöbb afrikai nyelvnek.

E. Annamali és V. Gnanasundaram egy már majdnem eltűnt nyelv, az andaman-szigeti távolról sem egyedülálló történetét ismerteti. A nyugat-bengáli öbölben fekvő szigetcsoporthoz tartozó őslakosságát, mely tíz, csak egymással rokonságban álló nyelvet beszélt, a brit gyarmatosítók a XIX. század folyamán egész egyszerűen kiirtották – amikor az 1961-es indiai népszámlálás szerint a nyelvcsoporthoz már csak 19 élő beszélője volt szétszórva a szigeteken, az indiai kormány összehozta őket, és szociális segélyekből biztosította megélhetésüket a nyelv fennmaradása érdekében. A kísérlet meglepő sikerrel járt, az elmúlt negyven évben a csoport létszáma megkétszereződött, és a kényszerű kivülről házasodás ellenére megmaradt a generációk közötti nyelvtáadás, amit a

szerző elsősorban az érintettek attitűdjével (nyelvüket identitásuk igen fontos részének érzik) magyaráz.

J. C. Maher egy a tetszhalálból talán feltámadó nyelvvél, az ainuval foglalkozik. Ez a népcsoport Hokkaido szigetén él, a japánok, akik szerint országuk deklarálta egyetnikumú és egynyelvű, a XIX. század közepe óta bevezetett nyelvtörvényekkel, kemény gazdasági elnyomó intézkedésekkel szétszórták, megélhetésértől és identitásától is igyekeztek megfosztani a népcsoportot – ennek ellenére az ainuk egyesületének ma mintegy 25 ezer (japánul beszélő) tagja van, és komoly erőfeszítéseket tesznek létük törvényes elismertetésére és nyelvük rekonstrukciójára és újraélesztésére – a GIDS skálát alkalmazva a helyzetre azt mondhatjuk, több fázis megvalósításán fáradoznak párhuzamosan.

B. Spolsky és E. Shohamy a héber izraeli újraélesztésének százéves sikertörténetéről számol be, nem megelégedve az ezért fizetett árról, a bevándorló zsidók eredeti nyelveinek (jiddis, ladino stb.) tudatos elorszavításáról sem – a tanulmány legrokonosabb vonása, hogy a hébert (ivritet) ily módon egyszerre mutatja be veszélyeztetett és veszélyeztető nyelvként.

M. Clyne írása az ausztráliai bevándorlók nyelvhasználatának alakulását vizsgálja Fishman modelljén keresztül. Az 1986-os és 1996-os népszámlálás adatainak összevetése azt mutatja, hogy a nyelváltás mértéke minden bevándorló csoportban megnőtt – bár erősen eltérő mértékben, annak ellenére, hogy a nyelvpolitika, felismervén a soknyelvűség előnyeit, igen széles körű lehetőségeket biztosít e csoportoknak nyelvük megőrzésére – 43 nyelvből lehet érettségit tenni, a közkönyvtárakban mintegy ötven nyelven tartanak könyveket, 97 nyelven vannak rádióadások, és az összadási idő az elmúlt tíz évben több mint duplájára nőtt, akárcsak a mintegy ötven

nyelven sugárzott tévéműsoroké. Mindennek jogi alapját az 1987-ben elfogadott nyelvtörvény biztosítja. Különösen kedvező helyzetben vannak a gazdasági szempontból különösen fontosnak tartott nyelvek (japán, mandarin kínai, bahasa indonesia, koreai). Összefoglalva megállapítható, hogy a nyelvváltási folyamat mindezen intézkedések következtében nem állt ugyan meg, de jelentős mértékben lelassult. A szerző végül néhány kiegészítést javasol Fishman modelljéhez.

J. Lo Bianco és M. Rhydwen az ausztráliai bennszülött nyelvek összehasonlíthatatlanul kedvezőtlenebb helyzetéről számol be. A GIDS modell csak mélyreható módosításokkal alkalmazható ezekre a nyelvekre. Az ausztrál bennszülöttek nyelvvesztése vagy hirtelen volt (rupture), vagyis egyszerűen kiirtották a beszélőket, vagy lassú és fokozatos (attrition). Az ausztrál bennszülöttek mintegy 90%-a nem beszéli ősei nyelvét, a több száz bennszülött nyelv kétharmada kihalt, mintegy 170–180 erősen veszélyeztetett, és mintegy 20 tekinthető „egészségesnek”. Az elmúlt tíz év során komoly erőfeszítések történtek a még menthető mentésére, a szerző esettanulmányok ismeretése mellett kísérletet tesz a probléma pontos körülírására és a teendők felvázolására.

R. Benton és N. Benton azt mérik fel, Fishman modelljét alkalmazva, hogyan változott a maori (Új-Zéland) helyzete az elmúlt tíz évben. A népszámlálási adatok elemzése és a kiterjedt nyelvmentő munka némi reményre adnak okot – a szerzők szavaival élve néhány centiméterrel távolabb kerültek a szakadék szélétől, és már van mentőkötél, amibe kapaszkodjanak.

A záró fejezetben Fishman a nyelvváltás visszafordításával kapcsolatos ideológiai kihívásokat elemzi, illetve cáfolja az RLS aktivistákat gyakran érő vádakat, reflektál a modelljét ért kritikai és elemző megjegyzésekre, kiegészítéseket fűz az egyes fokozatokhoz, és végül kísérletet tesz, hogy megválaszolja a címben feltett kérdést: megmenthetők-e a veszélyeztetett nyelvek. A válasz az, hogy tudatos, átgondolt munkával több megmenthető, mint lett volna a múltban, és ez különösen azért fontos, mert „több nyelv veszélyeztetett, mint gondolnánk, és nem csak a kisebb, kedvezőtlenebb helyzetben lévők. A világ nyelvei vagy kölcsönösen segítik egymást a túlélésben, vagy egyenként áldozatul esnek a globális veszélyeknek, melyek mindannyiunkat fenyegetnek (az angolt is beleértve) az előttünk álló évszázadban.” (p. 481).

English Summaries

Change in the Notion of Dictionary

Ágota Fóris

In the last ten years the development and usage of dictionaries have changed radically. On the basis of preliminary surveys and their results, this study analyses how the notion of dictionary has changed and establishes the current definition of *dictionary*.

It has become necessary to redefine the notion and to make it accepted by the linguistic community, because this is the only way to understand a new paradigm in a given community: to make the necessary generalizations, and to determine the relationship of this notion to the whole and to other fields of science. Without a generally accepted paradigm members of a community cannot exchange information, since the ideas they have in mind do not have a common understanding.

With the change of the paradigm in lexicography it has become obvious that the notion of *dictionary* has changed. Lexicography is in a new period: as a result of the progresses in dictionary development and a radical change in the need of the users, new types of printed and electronic dictionaries have been published, the idea of *dictionary* has expanded, and it became necessary to redefine its meaning. Due to this, for a new generation the meaning of the word dictionary and the content of lexicography has changed completely.

“He Came to Accept that He is Swiss” – Identity Constructions of the Nation and the Self in Max Frisch’s Novel *Stiller*

Eszter Pabis

In the present study I wish to open up a new perspective on the canonised interpretation of Frisch’s novel *Stiller* as a novel on the crisis of the identity of the self. The paper focuses on the relation and ways of constructing the national and personal identity in/through the text, so as to point out how the identity-crisis of the modern individual reveals the fragility of another “grand narrative” of the 19th century as well: that of the nation. In the texts of Bohnenblust, Stiller’s lawyer, I primarily investigate the rhetorical strategies, the concepts of time and language, which are used to present a homogeneous view of the Swiss nation (*Willensnation*). Bohnenblust considers the nation, the self and the language as being transcendental, unambiguous, unified and timeless entities. White – as a narrator and a figure – can be interpreted as a counterpoint to this caricature of the substantial way of constructing the identity, whose identity itself, however, is also based upon a national myth: on that of the American nation.

Lessons of an Intermezzo: Ignotus and the *Szerda*

Tibor Kosztolánczy

Nyugat, one of the most influential Hungarian periodicals of the 20th century, was established in December 1907. The editors came from different socio-cultural backgrounds and past record. Editor-in-chief Hugo Ignotus-Veigelsberg started his literary career at *A Hét* in 1890, and left the weekly paper in September 1906 for the drama critic's position of a new magazine called *Szerda*. This essay does not only analyse Ignotus's personal motives concerning this sudden defection but also concentrates on *Szerda*'s inner conflicts which ultimately led to financial bankruptcy within two months. The author also outlines the opposing opinions published in daily papers trying to interpret the causes of the fiasco. He points out one significance of *Szerda* in inducing Ignotus to break with the first generation of literary modernism and forcing him to take interest in establishing *Nyugat*, a new formation of its own right.

Will's Son and Jake's Peer

Anthony Burgess's Joycean Negotiations

Farkas, Á. I.

Anthony Burgess művei olyan önmagukat komolyan vevő szépirodalmi alkotások, melyek ugyanakkor az olvasók igen széles körét képesek megszólítani. A *Gépnarancs* és a *Napóleon szimfónia* írója hol a megalkuvást nem ismerő művész, hol a készséges kabarémester szerepét öltötte magára. Mint Farkas Ákos hozzáértő, de szakmai zsargontól mentes elemzéséből, a *Will's Son and Jake's Peer* (kb. Vilmosfi, Jakab és társa) című kötet okfejtéséből kiviláglik, Burgess ellentmondásosnak tűnő intenciói mögött egy meghatározó fontosságú, ugyanakkor konfliktusokkal terhelt viszony húzódik meg: Burgess és a nagy modernista előd, James Joyce ambivalens viszonya. Joyce alakja nemcsak Burgess formaújító kísérletei mögött sejlik fel, de a tanítvány a durvább szövéssű regénybetétek igazolásához is a mester példáját idézte meg. Bár a kötet fókuszában a Joyce-kapcsolat áll, a szerző nem hagyja figyelmen kívül a Burgess-életmű intertextuális telítettségének egyéb összetevőit sem. Az elemzésbe vont tucatsnyi Burgess-regény kórusából ugyanis James Joyce tenorja mellett tisztán kihallatszik Shakespeare, T. S. Eliot vagy épp W. S. Maugham hangja is. Farkas Ákos interpretációjában e polifónia végső soron mégis egy jól felismerhető (poszt)modern klasszikus egyedi hangján – Anthony Burgess baritonján szólal meg.

ISBN 963 05 7935 9

168×238

Kartonált

Oldalszám: 148

Ár: 2400 Ft

AKADÉMIAI KIADÓ

www.akademiaikiado.hu

Megrendelhető közvetlenül a Kiadótól

AKADÉMIAI KIADÓ Vevőszolgálat

1117 Budapest, Prielle K. u. 19. • Tel. : 36 (1) 464-8200

E-mail: custservice@akkt.hu

Visszanéző – korábbi számaink tartalmából

MODERN FILOLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

2001. III. évfolyam, 1. szám

Nyelvtudomány

Kiefer Ferenc

A moszkvai szemantikai iskoláról

H. Tóth Zsuzsa

Mi a laboratóriumi fonológia?

Irodalomtudomány

Sélei Nóra

Gertrice/Altrude (ön)életrajzai – 2. rész

John Braidwood

*Landscape as Commodity: 'Progress',
'Authority' and the Challenge
of John B. Keane's The Field*

Határtudományok

Czegledi Sándor

*Az információs társadalom
definíciójának néhány aspektusa*

Kisebbségi nyelvhasználat

Borbély Anna

*A kisebbségi nyelvhasználat: jelenségek
és mérték – Kutatások a magyar-
országi románok nyelvmegőrzéséről és
nyelvcserejéről*

Fóris Ágota

A veneto Brazíliában

Tudósportrék

Bodnár Ildikó

*Tudósportré Szathmári Istvánról
Tudósportré Gósy Máriáról*

Konferenciabeszámolók

Simigné Fenyő Sarolta

*II. Modern Filológiai PhD-
Konferencia
(Miskolc, 2000. november 9.)*

Bodnár Ildikó

*„Mit tehetünk a magyar nyelv
korszerűsítéséért?”
(Budapest, 2000. december 4.)*

Könyvszemle

Kátainé Koós Ildikó

Gósy Mária: Pszicholingvisztika

Kegyesné Szekeres Erika

*Ingrid Samel: Einführung in die
feministische Sprachwissenschaft*

Pálffy István

*Vadon Lehel: Az amerikai irodalom
és irodalomtudomány bibliográfiája
a magyar időségi kiadványokban
1990-ig*

Forgács Erzsébet

*Wolfgang Mieder-Anna Litovkina:
Twisted wisdom. Modern Anti-Proverbs*

Nádasi Edit

*Fordítástudomány 2000. 2. évfolyam,
1. szám*

Visszanéző – korábbi számaink tartalmából

MODERN FILOLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

2001. III. évfolyam, 2. szám

Papp Ferenc emlékszám

Nyelvtudomány

Hell György
Grammatikák és logikák (I. rész.)

Székely Gábor
Az ellentmondás, a nyomatékos és kettős tagadás, valamint az antonímia közötti összefüggésekről

Balogh Péter
Az időmelléknevek alapvető tipológiája

Irodalomtudomány

Cs. Jónás Erzsébet
Kulturális szemantikai síkok a Csehov-drámák magyar fordításaiban

Klausz Ildikó
Megjegyzések Borisz Paszternák Nővérem az élet c. kötetének tér- és időszerkezetéről

Körömi Gabriella
Théories du génie des romantiques français

Kisebbségi nyelvhasználat

Gúti Erika
Hollandok és flamandok

Krónika

Papp Ferenc (1930–2001)

Egy publikálatlan Papp Ferenc kézirat
Papp Ferenc
Some Aspects of Linguistic Communication in Two Recent Hungarian Literary Works

Papp Ferenc utolsó művéről
Lendvai Endre
Papp Ferenc: A moszkvai szemantikai iskola

Emlékezések Papp Ferencre

T. Molnár István
Tanulmánykötet Papp Ferenc akadémikus 70. születésnapjára

É. Kiss Katalin
Papp Ferenc, a magyar nyelvész

Prószély Gábor
Az „újrafelhasznált” szövegmutató szótár

Fenyvesi István
A generátorember. Papp Ferenc halálára

Konferenciabeszámoló

Dobos Csilla
Nyelv és jog. Tanácskozás Mannheimben, a Német Nyelv Intézetében (Mannheim, 2001. március 13–15.)

Könyvszemle

Simigné Fenyő Sarolta
Lévai Béla: Egzisztenciális és lokális mondatok az angol és az orosz nyelvben

Bodnár Ildikó
Szépe Judit: Fonémikus parafáziák magyar anyanyelvű afáziások közlésfolyamataiban

Visszanéző – korábbi számaink tartalmából

MODERN FILOLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

2002. IV évfolyam, 1. szám

Nyelvtudomány

Hell György
Grammatikák és logikák (2. rész)

Ladányi Mária
*Igeosztályok – lexikai jelentés –
szintaktikai szerkezet: a hangadást
jelölő igék az angolban és a magyarban*

Ivaskó Tímea – Németh T. Enikő
*Types and Reasons of Communicative
Failures: A Relevance Theoretical
Approach*

Knipf Erzsébet – Komlós László
*Egynyelvűség és többnyelvűség, inter-
kulturalitás és multikulturalitás*

Irodalomtudomány

Farkas Ákos
*When Parallel Lives Meet: Irishness,
Catholicism and the Demotic in Anthony
Burgess's "Joycean" Self-Presentation*

G. Csala Katalin
Magyarok Wells körül

Mohi Zsolt
*The Mystery of Hamlet's
Procrastination*

Gergye László
*Edele titka – Az antik mitológémák
funkciója Jens Peter Jacobsen Niels
Lyhne című regényében*

Krónika

Pálffy István (1929–2001)
Fülöp Zsuzsa
Emlékezés Pálffy Istvánra

Konferenciabeszámolók

Dobos Csilla
*LICTRA 2001 – VII. Nemzetközi
Fordítástudományi Konferencia,
Németország, Lipcse, 2001. október
4–7.*

Lévai Béla
*Metainformációs konferencia
Debrecenben, 2001. szeptember 26.*

Könyvszemle

Szabó Miklós
*Robin Tolmach Lakoff:
The Language War*

Cs. Jónás Erzsébet
*Jászay László – Lőrincz Julianna:
Variancia az ige paradigmájában*

Bíró András
*Színes eszmék nem alszanak...
Szépe György 70. születésnapjára*

Általános útmutató az MFK munkatársai számára

Az MFK szerkesztősége tanulmányokat vár a tágan értelmezett modern filológia, azaz a nyelvészet, az irodalom, az alkalmazott nyelvészet, annak bármely ága (pszicholingvisztika, szociolingvisztika, nyelvpolitika, fordításelmélet, kommunikációelmélet, interkulturális kommunikáció stb.) témaköréből.

Célunk az, hogy képet adjunk a Miskolci Egyetem Modern Filológiai Intézetében és általában a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karán folyó szellemi munkáról, valamint az ME oktatóinak hazai és nemzetközi tudományos kapcsolatairól, ami azt jelenti, hogy az ország minden egyeteméről, főiskolájáról, kutatóintézetéből, bármely külföldi egyetemről szívesen fogadunk tanulmányokat.

Általános tudnivalók:

1. A tanulmányok kívánatos terjedelme 10–15 oldal, azaz 25 000–37 000 betűhely.
2. A recenziók, konferenciabeszámolók kívánatos terjedelme: 2–3 oldal, azaz 5000–7500 betűhely.
3. A tanulmányok nyelve lehet: magyar, angol, német esetleg francia vagy orosz.
4. Idegen nyelvű tanulmányokat csak anyanyelvi lektorálás UTÁN fogadunk el. A lektor a javításait beírhatja a szövegbe, vagy külön lapon is felsorolhatja. Az anyanyelvi lektor ajánlását vagy javításait kérjük csatolni a tanulmányhoz, akkor is, ha a javításokat a szerző már átvezette a szövegbe.
5. A nem angol nyelvű tanulmányokhoz fél oldalas, azaz 1000–1500 betűhelyes MAGYAR és ANGOL rezümét kérünk. A magyar rezümére azért van szükség, mert az angol nyelvi korrektor sokszor nem ismeri a cikkek tartalmát.
6. A tanulmányokból derüljön ki világosan, hogy melyek a szóban forgó témában eddig elért hazai és nemzetközi eredmények, és melyek a tanulmány írójának saját kutatásai, saját eredményei.
7. A recenzió az ismertetésen kívül tartalmazzon kritikai mozzanatot, perspektívát, tartson szem előtt valamilyen hipotetikus olvasótábort, szóljon hozzájuk, legyen jelen benne a recenzens személye és gondolatai.
8. Minden tanulmány vagy recenzió tartalmazza a tanulmány szerzőjének elérhetőségi adatait (név, postai cím, telefon, fax, e-mail), valamint munkahelyét.
9. Ha szóban elhangzott konferenciaelőadás írott változatáról van szó, kérjük lábjegyzetben az előadás helyét és idejét, valamint a konferencia nevét pontosan feltüntetni.
10. Minden tanulmányt mágneslemezlemezre kérünk, 1 nyomtatott példányt mellékelve.

Formai követelmények:

- Betűtípus és nagyság: Times New Roman CE 12
- Sortávolság: 1,5
- Főcím középre zárva: félkövér (bold), kisbetű Times New Roman CE 16-os
- Szerző neve középre zárva: kurzív (italic) kisbetű Times New Roman CE 14-es
- Első (1.) címfokozat: félkövér (bold)
- Második (1.2) címfokozat: félkövér (bold)
- Harmadik (1.2.1) címfokozat: kurzív (italic)
- Értelmi kiemelések: félkövér (bold)
- Nyelvi példák szövegben belül: kurzív (italic)
- Kiemelés nyelvi példákban belül: kurzív és félkövér (italic, bold)
- Könyvcím vagy folyóiratcím szövegben belül: kurzív (italic), nem kell lefordítani!
- Szakszövegből vett idézetek maradhatnak eredeti nyelven, de ha lefordítjuk őket, fel kell tüntetni a fordító nevét, ha a szerző maga a fordító, ezt lábjegyzetben közölje.
- Szépirodalmi idézetek esetében meg kell keresni a megjelent fordítást, és a szerző neve, a fordítás kiadásának éve és az oldalszám után fel kell tüntetni a fordító nevét. (pl.: Rilke 1983: 69. Rónay György fordítása).

Hivatkozási útmutató az MFK munkatársai számára

Kérjük, hogy az MFK számára készült tanulmányok tartalmazzák a kutatás jelenlegi állását az adott területen és világosan derüljön ki belőlük, hogy melyek a szerző saját kutatáson alapuló új eredményei.

1. Hivatkozás a folyamatos szövegben belül:

- ha általában idézünk: szerző és évszám (Nida 1964);
- ha szó szerint idézünk – akár szakirodalmi, akár szépirodalmi műből:
a szerző neve után következzen az évszám, majd az oldalszám (Nida 1964: 411);
- megjegyzés: a szerző neve után nem kell vessző;
- megjegyzés: csak a vezetéknev kell.

2. Hivatkozás a szövegtől elkülönítve:

- ha az idézet 40 szónál hosszabb, különítsük el a folyó szövegtől: előtte és utána egy sort hagyjunk ki, és jobbról is balról is dupla margót hagyjunk.

3. Hivatkozás feloldása az irodalomjegyzékben:

- az irodalomjegyzék (**Irodalom, References**) csak azokat a szerzőket tartalmazza, akikre a szövegben utalás történt, ha a cikkíró valamilyen oknál fogva (pl. új tudományterület) olyan könyvcímeket is meg akar adni, amelyekre nem hivatkozott, akkor ezt Ajánlott irodalom címszó alatt teheti meg;
- a nyelvi adatok forrását külön irodalomjegyzékben kell közölni (**Források, Sources**);
- a hivatkozások a szerzők vezetékneve szerint betűrendben kövessék egymást (nem kell számozni).

4. Ha könyvre hivatkozunk:

- szerző vezetékneve majd a keresztnév kezdőbetűi: Nida, E.A.;
- ezután jön az évszám, utána pont: Nida, E.A. 1964;
- ha a szerzőnek abban az évben több műve volt: Nida, E.A. 1964a., Nida, E.A. 1964b.;
- ha két szerző van: Nida, E.A. & Taber, Ch.R. 1969;
- ha három vagy több szerző van, lehet rövidíteni: Nida, E.A. et al. (et alias – és mások);
- az évszám után jön a cím, ha önálló mű címe, akkor kurziválva: Nida, E.A. & Taber, Ch.R. 1969. *The Theory and Practice of Translation*;
- a könyv címe után jöjjön a megjelenés helye, és utána kettősponttal a kiadó: Nida, E.A. & Taber, Ch.R. 1969. *The Theory and Practice of Translation*. Leiden: Brill.

5. Ha folyóiratcikkre hivatkozunk:

- ha folyóiratban jelent meg a tanulmány, akkor nem a tanulmány címét kell kurziválni, hanem a folyóirat címét: Klaudy K. 1988. A frazeologizmusok szó szerinti fordításáról. *Magyar Nyelvőr*;
- folyóiratcikknél továbbá fontos megjelölni az évfolyamot, a számot és a pontos oldalszámot: Klaudy K. 1988. A frazeologizmusok szó szerinti fordításáról. *Magyar Nyelvőr*; 112. évf. 3. 305–314.

6. Ha tanulmánygyűjteményre hivatkozunk:

- ha tanulmánygyűjteményben jelent meg a cikk, fontos megjelölni a tanulmánykötet címét (előtte In:), és a szerkesztőt vagy a szerkesztőket utána zárójelben (ed.), (eds.), (hrsg.), (szerk.): Baker, M. 1993. Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications. In: Baker, M. & Francis, G. & Tognini-Bonelli, E. (eds.) *Text and Technology: In honour of John Sinclair*. Amsterdam: Benjamins;
- tanulmánygyűjtemény esetén fontos megjelölni a tanulmány oldalszámát a kötetben belül:

Baker, M. 1993. *Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications.* In: Baker, M. & Francis, G. & Tognini-Bonelli, E. (eds.) *Text and Technology: In honour of John Sinclair.* Amsterdam: Benjamins. 233–250;

- több szerkesztő esetén is megtehetjük azt, hogy csak az elsőt írjuk ki és utána írjuk, hogy et al. (és mások): Baker, M. 1993. *Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications.* In: Baker, M. et al. (eds.) *Text and Technology: In honour of John Sinclair.* Amsterdam: Benjamins. 233–250;
- ha ugyanabból a tanulmánygyűjteményből több tanulmányra is hivatkozunk, nem kell minden alkalommal a teljes bibliográfiát megadni, csak rövidítve: Baker, M. 1993. *Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications.* In: Baker, M. et al. (eds.) 233–250;
- ilyenkor a tanulmánygyűjtemény pontos adatait csak egyszer kell megadni, az első szerkesztő vezetékneve szerinti betűrendben: Baker, M. et al. (eds.) *Text and Technology: In honour of John Sinclair.* Amsterdam: Benjamins.

7. Ha megjelent konferenciakötetre hivatkozunk:

- járjunk el ugyanúgy, mint a tanulmánykötet esetén. Ne a konferencia helyét, idejét és címét tüntessük fel, hanem a megjelent kötet címét, szerkesztőjét, a megjelenés helyét, a kiadót és az oldalszámot: Ujszászi Zs. 1991. *Grammatikai transzformációk* Károlyi Amy Emily Dickinson-fordításában In: Székely G. (szerk.) *Az Első Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia előadásai* II. kötet. Nyíregyháza: BGYTF. 760–763.

8. Ha elhangzott (írásban nem megjelent) konferenciaelőadásra hivatkozunk:

- ebben az esetben a szerző neve, az évszám, és az előadás címe után írjuk azt, hogy Elhangzott: ... és ezután következzenek a konferencia adatai a következő sorrendben: a konferencia címe, rendező intézménye, helye és ideje: Klaudy K. 1998. *A magyar fordítás-tudományi terminológiáról; Elhangzott: A nyelv mint szellemi és gazdasági tőke.* VIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia. Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola. Szombathely. 1998 április 14–17.

9. Lábjegyzetek:

- lábjegyzeteket csak az alábbi esetekben használjunk:
 - (1) ha a tanulmány címéhez kívánunk megjegyzést fűzni (pl. ha a tanulmány részlet egy készülő könyvből, vagy ha a tanulmány írott változata egy konferenciaelőadásnak stb.;
 - (2) ha a tanulmány szerzője saját fordításában ad meg valamely idézetet.

10. Szövegvégi jegyzetek:

- a tanulmány tartalmi részéhez kapcsolódó megjegyzéseket ne lábjegyzetben, hanem szövegvégi jegyzetben közöljük. A szövegben felső indexszel folyamatosan számozzuk a megjegyzéseket kívánó helyeket, és a tanulmány végén **Jegyzetek (Notes)** címszó alatt fejtjük ki megjegyzéseinket részletesen.

A szerkesztőségbe beérkezett újabb könyvek és folyóiratok

1. Abádi-Nagy Zoltán (ed.) 2000. *Hungarian Journal of English and American Studies. Science Fiction Issue*. Vol. 6/1. Debrecen: University of Debrecen. ISSN 1218-7364.
2. Abádi-Nagy Zoltán (ed.) 2000. *Hungarian Journal of English and American Studies. American Literature and Film, Gothic Fiction, Immigrants*. Vol. 6/2. Debrecen: University of Debrecen. ISSN 1218-7364.
3. Ajtay-Horváth Magda 2001. *A szecesszió stílusjegyei a századforduló magyar és angol iradalmában*. Kolozsvár: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadványa. Erdélyi Tudományos Füzetek 232. ISBN 973-8231-09-4.
4. Bibok Károly – Ferincz István – Kocsis Mihály (szerk.) 2002. *Cirill és Metód példáját követve... Tanulmányok H. Tóth Imre 70. születésnapjára*. Szeged: JATE-Press. ISBN 963 482 573 7.
5. Csengery Kinga – Ittész Nóra (szerk.) 2002. *Mutatványok az Akadémiai Nagyszótárból*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. ISBN 963 9074 31 4.
6. Fóris Ágota 2002. *Szótár és oktatás*. Pécs: Iskolakultúra. ISBN 963 641 912 4. ISSN 1586-202X.
7. Horváth Ildikó – Szabari Krisztina – Volford Katalin (szerk.) 2000. *Fordítás és tolmácsolás a világban. Oktatási segédanyag fordító- és tolmácsoló intézetek hallgatói számára*. Budapest: ELTE BTK Fordító- és Tolmaçsképző Központ. ISBN 963 463 375 7.
8. Simigné Fenyő Sarolta 2002. *Britain and the European Union. Translation practice*. Miskolc: Bíbor Kiadó. ISBN 963 9103 92 6.
9. Simigné Fenyő Sarolta 2002. *Bevezetés az alkalmazott nyelvészeti terminológiába. Feleltatók alkalmazott nyelvészet szakos hallgatók számára*. Miskolc: Start Rehabilitációs Vállalat Sátoraljújrhelyi Nyomda. ISBN 963 430 029 4.
10. Szabari Krisztina 2002. *A tolmácsolás. Bevezetés a tolmácsolás elméletébe és gyakorlatába*. Budapest: Scholastica. ISBN 963 65912 8 5.
11. Szathmári István (szerk.) 1999–2000. *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae. Sectio Linguistica*. Tomus XXIV. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. ISSN 0524-899 X.
12. Ted Riordan – Béla Hollósy 2001. *Studies in Linguistics V A Supplement to the Hungarian Journal of English and American Studies*. Debrecen: University of Debrecen. ISSN 1217-2642.
13. H. Tóth Imre (szerk.) 2001. *Acta Universitatis Szegediensis. Dissertationes Slavicae. Sectio Linguistica*. Szeged: JATE Press. HU ISSN 0324-6523 Acta Univ. Szeged. HU ISSN 0237-9554 Diss. Slav.
14. Urbán Anna 2002. *Modern British History. History of Great Britain after World War II*. Miskolc: Bíbor Kiadó.
15. Zsemlyei János 2002. *A mai magyar nyelv szókészlete és szótárai*. Kolozsvár: Erdélyi Tankönyvtanács. ISBN 973-8239-49-4.

Now available English and American Language and Literature

Krisztina Károly

Lexical Repetition in Text

A Study of the Text-Organizing Function of Lexical Repetition
in Foreign Language Argumentative Discourse

Frankfurt/M., Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien, 2002. 208 pp., num.
fig. and tab. *Metalinguistica*. Edited by András Kertész. Vol. 15

ISBN 3-631-39135-8 pb. € 35.30* / DN 69.- / US \$ 30.95 / £ 22.-

US-ISBN 0-8204-5486-9

This book explores lexical repetition and its text-organizing function in English written discourse. It intends to contribute to three main areas of study. It contributes to cohesion analysis by showing that by treating the concept of repetition in a new, broader sense, lexical cohesion as a whole may be seen in fact as various forms of lexical repetition.

It also contributes to repetition research, because it demonstrates that lexical repetition and the way it clusters in text make a unique contribution to the organizational quality of written discourse.

Finally, it contributes to English written text analysis in that it partly answers a question that has long been bedeviling the science of text: whether or not there exists a way to "measure" subjective intuition objectively. This study shows that there is a way to measure subjective/intuitive perceptions of discourse quality via objective means, that is, through the analysis of linguistic elements identifiable on the textual surface.

Contents: The text organizing function of lexical repetition in English written discourse • Main schools and advances of product-oriented English written text analysis • A theoretical grounding for the analysis of lexical cohesion as various forms of lexical repetition • A refined version of Hoey's (1991) repetition model

This thesis was supervised by Prof. Kinga Klaudy at Eötvös Loránd University, Budapest.

Phone ++49/69/78 07 05-0

Fax ++49/69/78 07 05-50

e-mail. zentrale.frankfurt@peterlang.com

www.peterlang.de

Peter Lang GMBH

Europäischer Verlag der Wissenschaften

Eschborner Landstr. 42-52

D-60489 Frankfurt/M.

A SHORT HISTORY OF THE PUBLICATIONS OF THE UNIVERSITY OF MISKOLC

The University of Miskolc (Hungary) is an important center of research in Central Europe. Its parent university was founded by the Empress Maria Teresia in Selmechánya (today Banská Stiavnica, Slovakia) in 1735. After the First World War the legal predecessor of the University of Miskolc moved to Sopron, Hungary where, in 1929, it started a series of university publications with the title *Publications of the Mining and Metallurgical Division of the Hungarian Academy of Mining and Forestry Engineering* (Volumes I–VI). From 1934 to 1947 the Institution bore the name Faculty of Mining, Metallurgical and Forestry Engineering of József Nádor University of Technology and Economic Sciences at Sopron. Accordingly, the publications were given the title *Publications of the Mining and Metallurgical Engineering Division* (Volumes VII–XVI). For the last volume before 1950 - due to a further change in the name of the Institution - *Technical University, Faculties of Mining, Metallurgical and Forestry Engineering, Publications of the Mining and Metallurgical Divisions* was the title. For some years after 1950 the Publications were temporarily suspended.

After the foundation of the Mechanical Engineering Faculty in Miskolc in 1949 and the movement of the Sopron Mining and Metallurgical Faculties to Miskolc, the Publications restarted in 1955 with the general title *Publications of the Technical University of Heavy Industry*. Four new series - Series A (Mining), Series B (Metallurgy), Series C (Machinery) and Series D (Natural Sciences) - were founded in 1976. These were published both in foreign languages (English, German and Russian) and in Hungarian.

In 1990, in accordance with the establishment of new faculties (Faculty of Law, Faculty of Economics, Faculty of Humanities and Social Sciences) the university was renamed as University of Miskolc. At the same time, the structure of the *Publications* was reorganized so that it could follow the faculty structure. Accordingly, three new series were launched: Series E (Legal Sciences), Series F (Economic Sciences) and Series G (Humanities and Social Sciences). In 1999, Series H was established for Literature and Linguistics. The present journal *Modern Filológiai Közlemények (Papers in Modern Philology)* belongs to the latter one.

MODERN FILOLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

2002. IV. évfolyam, 2. szám

E számunk munkatársai:

Ajtay-Horváth Magdolna	Nyíregyházi Főiskola, Angol Tanszék
Bajkó István Zsigmond	Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem
Bodnár Ildikó	Miskolci Egyetem, Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék
Borbély Judit	Eötvös Loránd Tudományegyetem, BTK, Angol Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék
Czeglédi Sándor	Veszprémi Egyetem, Angol Tanszék
Damokos Katalin	Budapesti Műszaki Egyetem, Nyelvi Intézet
Fóris Ágota	Pécsi Tudományegyetem, BTK, Nyelvtudományi Tanszék
Klaudy Kinga	Eötvös Loránd Tudományegyetem, Miskolci Egyetem
Kosztolánczi Tibor	ELTE, TFK, Irodalomtudományi Tanszék
Krassóy Ákos	ELTE, Művészetelméleti és Médiakutatási Intézet
Kurdi Mária	Pécsi Tudományegyetem, Angol Nyelvű Irodalmak és Kultúrák Tanszéke
Pabis Eszter	Debreceni Egyetem, BTK, Német Irodalom Tanszék

ISSN 1585-0439